

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**NEOLİBERALİZM, KARŞI HAREKETLER
ve KURAMSAL YAKLAŞIMLAR:
Otonomist Marksizm, Post Marksizm, Marksizm**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yener ÇIRACI

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Begüm Özden FIRAT

TEMMUZ 2022

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normalara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı, uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

ÖZET

Neoliberal dönemde, dünyanın dört bir tarafında farklı düzeylerde çeşitli toplumsal hareketler ortaya çıktı. Bu hareketler, günümüze kadar varlığını sürdürdü. Özellikle 2008 kriziyle birlikte, hareketlerin etki alanı hem sayısal hem de coğrafi olarak arttı. Ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan toplumsal hareketlerde belirli başlı kuramlar ve bu kuramların özne yaklaşımları, toplumsal hareketler içinde etkili oldu. Bu çalışma toplumsal hareketleri ve hareketler içinde etkili olan kuramları, özne yaklaşımlarını incelemektedir. İlk olarak neoliberal dönüşüm, "ilk birikim" tartışmaları etrafında araştırılmıştır. İkinci olarak, neoliberal dönemdeki toplumsal hareketler karşı küreselleşme hareketleri, meydan hareketleri ve 2019 yılındaki isyanlar olmak üzere üç ana hareket dalgası etrafında tartışılmıştır. Son olarak bu hareket dalgalarında öne çıkan "çokluk", "radikal demokrasi" ve "sınıf" gibi kuramsal yaklaşımlarla toplumsal hareketlerin ilişkisi incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: sınıf, çokluk, radikal demokrasi, toplumsal hareketler, karşı hareketler, neoliberalizm

ABSTRACT

During the neoliberal era, various social movements emerged at different levels around the world. These movements have survived until today. Especially with the 2008 crisis, the influence of the movements increased both numerically and geographically. And especially in the social movements that have emerged since the 1990s, certain theories and the agent approaches of these theories have been influential in social movements. This study examines social movements and influential theories and agent approaches. It was first explored around the neoliberal transformation, "primitive accumulation" discussions. Secondly, social movements in the neoliberal era are discussed around three main waves of movements, namely global social movements, square movements and riots in 2019. Finally, the relationship between social movements and theoretical approaches such as "multitude", "radical democracy" and "class", which came to prominence in these movement waves, was examined.

Keywords: class, multitude, radical democracy, social movements, counter-movements, neoliberalism

ÖNSÖZ

2019 yılında, dünya genelinde 60'tan fazla ülkede ayaklanma yaşandı. İnsanlar çeşitli taleplerle sokaklara indi, devasa protesto gösterileri ortaya çıktı. Bu hareketlerin yeni bir dönemin habercisi olup olmadığı üzerine çok fazla tartışma yapıldı. Aynı şekilde pek çok araştırmacı, neoliberal dönemin krizde olduğunu söyledi ve dahası sona erdiğine dair iddialar ortaya attı. Bu çalışma, her ikisinin etkisiyle ortaya çıktı.

Elbette neoliberal dönemin bittiği iddiası herkes tarafından paylaşılmıyordu. Neoliberalizmi “sermaye birikim” rejimi olarak görenler, dönemin sona ermediğine dair argümanlarını yineliyordu. Çalışma boyunca bu argümanları takip ettim. Diğer taraftan ayaklanma hakkında düşündüğümde bunların sadece 2019 yılıyla sınırlı olmadığını ve araştırma süreci ilerledikçe karşı küreselleşme hareketleri, meydan hareketleri gibi çeşitli hareketlerin de bu dönemle doğrudan bağlantılı olduğunu fark ettim. Her biri arasında çeşitli bağlantılar vardı. Örneğin karşı küreselleşme hareketleri kimi özelliklerini meydan hareketlerine aktarmıştı. Ya da meydan hareketlerinin kimi biçimleri, 2019 yılında yaşanan ayaklanmaları önceler nitelikteydi. Bu nedenle neoliberal dönemdeki toplumsal hareketlerin süreklilik içinde değerlendirilebileceğini düşündüm. Zamanla toplumsal hareket incelemelerinin tek başına yeterli olmadığını fark ettim. Bu hareketler sürecinde öne çıkan kimi kuramsal yaklaşımlar vardı. Bu kuramsal yaklaşımlar çeşitli dönemlerde hareketler içinde oldukça etkili olmuştu ama sonradan varlığı önemli ölçüde zayıflamıştı. Dahası çokluk ya da radikal demokrasinin halk kavramı gibi özne kategorileri etrafında düşünmeye başladığımda karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketlerinin daha derli toplu bir görüntü sunduğunu fark ettim. Bu nedenle kuramlarla toplumsal hareketler arasında önemli bir bağlantı olduğunu düşündüm ve toplumsal hareketleri kuramlarla birlikte inceledim.

Yine de 2019 yılındaki ayaklanmaları önceki iki dalga gibi derli toplu gösteren ya da hareketler içinde öne çıkan bir kuramsal yaklaşım söz konusu değildi. Bu nedenle son bölümü, hareketlerin sosyolojik olarak incelenmesi gerektiğine ayırdım. Sınıfın özne olduğu kadar analitik bir araştırma kategorisi olabileceğinden hareket ettim ve özellikle toplumsal hareketler özelinde öne çıkan Marksist sosyoloji tartışmalarına ufak da olsa katkı sunmayı hedefledim.

Yener Çıracı

2022

İçindekiler

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
1. 3. DALGA PİYASALAŞTIRMA OLARAK NEOLİBERALİZM	7
1.1. Neoliberalizmi Ortaya Çıkaran Koşullar ve Emek Hareketi	12
1.2. Sürekli İlk Birikim	15
1.2.1. Marx ve İlk Birikim	15
1.2.2. Rosa Luxemburg ve Sermaye Birikimi	18
1.2.3. Neoliberalizm ve İlk Birikim Tartışmaları	22
1.3. Neoliberal Dönüşüm ve Karşı Hareketler	28
1.3.1. Karşı küreselleşme hareketleri	30
1.3.2. Meydan Hareketleri	34
1.3.3. 2019 ve Sonrası Hareketler	36
1.3.4. Karşı Hareketler ve Sosyolojik Yaklaşım	39
2. OTONOMİST MARKSİZM	41
2.1. Seattle'dan Bolivya'ya Küresel Hareketler	44
2.2. Spinozacı Bir Marksizm	51
2.3. Kopuş Teorisi 1: İmparatorluk	54
2.3.1. Emperyalizmden İmparatorluğa	54
2.3.2. İmparatorluk Kavramına Eleştiriler	58
2.4. Kopuş Teorisi 2: Çokluk	60
2.4.1. Proletaryadan Çokluk'a	61
2.4.2. "Tehlikeli Sınıflar"	64
2.5. Sonuç	67
3. POST-MARKSİZM	69
3.1. İşgal ve İsyan: 2010 – 2015 Meydan Hareketleri	71
3.2. İdeolojinin ve Politik Olanın Özgünlüğü	75
3.3. Hegemonya ve Sosyalist Strateji	78
3.3.1. Hegemonya ve temsil	80
3.3.2. Söylem ve Yeni Toplumsal Özneler	82
3.3.3. Siyasal Antagonizma	84
3.4. Popülizm ve Halk İnşası	86
3.5. Post Marksizm Eleştirileri	87
3.6. Sonuç	90
4. MARKSİZM	92

4.1.	Marksizm ve Sınıf	94
4.2.	Sınıf Analizinde Yapısal Sınıf Konumları	98
4.3.	Sınıf Analizinde Sınıf Mücadelesi	104
4.4.	Sınıf Analizinde Sınıf Bilinci ve Sınıf Oluşumu	107
SONUÇ		114
KAYNAKÇA		123
ÖZGEÇMİŞ		128

GİRİŞ

2019 yılında Şili’de yaşanan isyanda şöyle bir pankart taşındı: *Neoliberalizm Şili’de doğdu, Şili’de ölecek!* Politik bir iddia ve niyet taşıyan bu pankartın neoliberalizmin “ilk laboratuvarı” olarak anılan Şili’de ortaya çıkması bir simgeselliğin göstergesiydi. Çünkü “neoliberalizm bitti mi” sorusu etrafında son yıllarda çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Birçok ülkede otoriter rejimler yükselmekte ve bunlar neoliberalizmle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Yine de neoliberal dönemin sona erdiğine dair ortak bir kanıdan söz edilemez. Hatta, neoliberalizm, kapitalist toplumsal ilişkileri küresel ölçüğe yayan bir piyasalaştırma dalgası olarak değerlendirilirse başlangıçtaki temellerini hala koruduğu da söylenebilir. Başka bir deyişle neoliberalizm, kökeninde hem ilksel hem de genel sermaye birikimi bulunan siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik bir program izlemeyi sürdürmektedir. Yarattığı dönüşüm süreci ve sonuçları kendini göstermektedir.

Bu dönüşüm sürecinin en önemli sonuçlarından biri ortaya çıkan toplumsal hareketlerin döneme özgü bir karakter kazanmasıdır. Ağırlıklı olarak kent ekseninde gelişmeleri, iletişim teknolojilerinin yaygın biçimde kullanımı, işgal edilen alanların sadece tepkiselliği değil aynı zamanda piyasa dışı bir toplumsal ilişki geliştirmeye çabası bunlara örnek verilebilir. Ayrıca 1980’lerde “yeni toplumsal hareketler” kuramı etrafında değerlendirilen öğrenci, çevre, feminist ve queer harekette de bir değişim olduğu söylenebilir. 1990’lardan itibaren neoliberal küreselleşmenin hız kazanmasıyla piyasalaşma ve metalaşma süreci yeniden üretim alanına toplumsal ilişkilere kadar genişler. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler olarak değerlendirilen hareket biçimleri giderek “anti-kapitalist” bir nitelik kazamaya başlar.

Neoliberal dönemde, genel nitelikler atfedilen ve belirli bir repertuar etrafında tanımlanan iki hareket ortaya çıkar; bunlardan biri küresel toplumsal hareketlerdir diğeri ise meydan ya da işgal hareketidir. Oysa bu dönemdeki hareketler sadece bu ikisi etrafında değerlendirilemeyecek kadar geniş bir çerçeveyi ortaya çıkarmaktadır. Savaş karşıtı hareketler, iklim hareketleri, Katalonya ve Irak gibi ülkelerde bağımsızlık mücadelesi, seçim süreçleri ve politik krizlere karşı Peru, Belarus, Bolivya, Cezayir gibi ülkelerde yaşananlar ¹ ve daha pek çok örnek dönemin hareketlerinin sadece burayla sınırlı olmadığını göstermektedir. Dahası hareketlerin

¹ Daha fazlası için Wikipedia’nın hazırladığı listeye bakılabilir: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_protests_in_the_21st_century#Against_elections

eylem repertuarlarında da bir çeşitlilik söz konusudur. Kimi zaman talep ya da protesto eksenli olduğu gibi ayaklanmacı ya da isyancı biçimler de ortaya çıkmaktadır.

Bu ve burada değinilmeyen diğer nedenlerden dolayı toplumsal hareketler, giderek sosyolojinin öne çıkan çalışma konularından biri haline gelmeye başlamıştır. Bu nedenle çalışma, bu tartışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir. Öncelikle çalışma, neoliberal dönemdeki hareketlerin süreklilik içinde değerlendirilmesi gerektiğini önerecektir. Bu süreklilik ilişkisi, sadece hareketlerin birbirlerinden etkilenmesi ya da bir önceki hareketten kimi özellikleri devralmasıyla alakalı değildir. Süreklilik ilişkisi “nedensellik” ilkesi etrafında düşünülebilir ve burada hareketlerin oluşumunu sağlayan en önemli nedensellik neoliberal birikim ve piyasalaştırma sürecidir.

İkinci olarak çalışma, toplumsal hareketlerle kuramsal yaklaşımlar arasındaki ilişki ele alınacaktır. Özellikle karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketlerinde belirli kuramsal yaklaşımlar öne çıkmış ve hareketin çoğu bileşeni tarafından sahiplenilmiştir. Karşı küreselleşme hareketleri ile Hardt ve Negri’nin ya da meydan hareketleri ile Laclau ve Mouffe’un kuramı arasında böyle bir ilişki bahsedilebilir. Bu nedenle araştırma süreci, bunların hangi bağlamlarda örtüştüğü ve devam eden hareket döngüsünde bu kuramların neden eskisine göre hareketler içinde daha az yer edindiği üzerine odaklanacaktır.

Çalışmanın üçüncü hedefi ilk ikisine göre biraz daha farklılık gösterecektir. Bunun en önemli nedeni, küresel ölçekte düşünüldüğünde hareketlerin net bir biçimde kategorilendirilemeyecek kadar çeşitlilik göstermesidir. Karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketleri, neoliberalizme karşı gelişen hareketlerin tarihsel bir dönemini yansıtır. Yine de bu hareketler geri çekilmiştir. Ama bu, toplumsal hareketlerin de geri çekildiği anlamına gelmez. Aksine yeni biçimlerle yeni hareket tipleri ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada, hareket incelemelerinde sosyolojik bir başlangıç noktası aranacaktır. Elbette sosyolojik literatürde toplumsal hareket incelemeleri konusunda oldukça fazla kuramsal yaklaşım söz konusudur. Literatürdeki ana akım kuramlardan farklı olarak burada Marksist toplumsal hareket tartışmaları etrafında bir tartışma yapılacaktır. Diğer bir deyişle sınıf analizi, hareket inceleme konusunda merkeze bir noktaya taşınacaktır.

Çalışma dört bölüm etrafında tasarlanmıştır. Birinci bölüm genel hatlarıyla neoliberalizm tartışmasını ele alacaktır. Neoliberalizm tartışması Polanyi’nin “dönüşüm süreçleri”

tarihselleştirmesinden hareket edecektir. Michael Burawoy gibi çağdaş sosyologlar Polanyi’yi Marksizm tartışmaları etrafında yeniden değerlendirmekte ve neoliberalizmi 3. metalaşma ve piyasalaştırma dalgası olarak adlandırmaktadır. Burada bu öneri takip edilecektir.

Bir diğeri, bu dönüşüm sürecinin en genelde yeni bir sermaye birikimi için ortaya çıktığına dair tartışmalardır. İlksel sermaye birikiminin bu dönüşüm sürecinin temeli olduğuna dair oldukça fazla tartışma vardır. Dahası ilksel sermaye birikimine dayalı stratejilerin hem sermaye birikimini gerçekleştirdiği hem de neoliberal dönemdeki karşı hareketleri oluşturduğuna dair bir vurgu söz konusudur. David Harvey’in “mülksüzleştirme yoluyla birikim”, De Angelis ve Midnight Notes Kolektifi’nin “Yeni çitlemeler” olarak adlandırdıkları tartışmalar bu ikili karakteri vurgulamaktadır. Her iki tartışma da Marx’ın “ilk birikim” kavramı etrafında yapılır. İlksel birikimin sadece tarihsel bir döneme ait olmadığı ve kapitalist mantığa içkin olduğu vurgulanır. Elbette bu içkinliği vurgulayan en önemli Marksistlerden biri de Rosa Luxemburg olmuştur. Bu nedenle neoliberal dönemde ilk birikim tartışmaları her ikisinin yaptığı tartışmalardan temellenir.

Çalışmada toplumsal hareketler yerine “karşı hareketler” tanımını kullanmasının nedeni de bu tartışmalardır.² Kavramı sistematik olarak ilk kullananlardan biri Michael Burawoy’dur (Burawoy, 2019). Burawoy, Polanyi’nin piyasalaştırma karşısında “çifte hareket” olarak adlandırdığı hareketleri bu şekilde adlandırır. Küresel ölçekte ele alınırsa ilk birikim ile temellenen bu yeni piyasalaştırma sürecinin kendi karşıtını da ortaya çıkardığı söylenebilir. Dahası mülksüzleştirme, proleterleştirme ve metalaşma derinleştikçe, hareketlerin tepkiselliği, biçimi, bileşimi, eylem repertuarı artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu nedenle toplumsal hareketler, spesifik ve belirli hareketler üzerine odaklanmayı sağlarken karşı hareketler daha çok küresel ölçekte düşünülebilir.

Bununla beraber karşı hareket kullanımının belirli tarihsel dönemdeki hareketleri de içerecek biçimde kullanılmalıdır. Söz gelimi hem karşı küreselleşme hareketleri hem de meydan hareketleri bu tanım içerisine dahil edilebilir. Dolayısıyla karşı hareket tanımı küresel bir ölçüğe atıfta bulunduğu gibi aynı zamanda neoliberal dönemdeki toplumsal hareketlerin genel bir üst anlatısı olarak da değerlendirilebilir. Ve neoliberal dönemin tüm tarihselliğini kapsayacak biçimde genişletilebilir.

² Elbette çalışma boyunca spesifik olarak toplumsal hareket kullanımı söz konusudur.

İkinci bölüm, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından 1999 yılında Seattle'de güçlü bir çıkış yapan ve 2008 yılına kadar gelen hareketlere ayrılacaktır. Bu dönem, aynı zamanda neoliberalizmin geniş kapsamlı saldırı dalgasının ilk parçasını hayata geçirdiği ve adım adım “yapısal uyum programlarını” yürürlüğe koyduğu döneme denk gelmektedir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin küresel bir ölçüğe yayılması da söz konusudur. Bu yayılma, “ortak kamusal hakların” ve “müştereklerin” savunusunu ön plana çıkaran toplumsal hareketleri beraberinde getirir. Dönemin toplumsal hareketleri, çoğunlukla “karşı küreselleşme hareketleri”³ olarak anılmaktadır. Bu hareketler içinde reel sosyalizm deneyimine yönelik eleştirel bir tutum söz konusudur. Özellikle Marksizmin siyasal iktidar hedefine yönelik bir tepkisellikten bahsedilebilir. Bu nedenle sivil toplum ilişkileri ve mücadelesi öne çıkmıştır. “Aşağıdan toplumsal değişim” ya da “toplumsal devrim” kavramları hareketler içinde bir ağırlık kazanır. Otonomist Marksistlerin ve özellikle Negri ve Hardt'ın kuramsal yaklaşımlarının bu hareketler içinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Üçüncü bölüm, “meydan hareketleri” olarak anılan 2008 sonrasının hareketleri üzerinedir. Önce Arap coğrafyasında ardından Avrupa ve tüm dünyaya yayılan bu hareketler, küreselleşme karşıtı hareketlere kıyasla kimi farklılıkları da ortaya çıkarır. En önemli farklılıklardan biri, kentsel mücadelenin ve işgalin karşı küreselleşme hareketleri oranla nicelik olarak çok daha yaygın ve geniş olmasıdır. Kent meydanlarının işgali, farklı toplumsal hareketleri ve kesimleri bir araya getirmiştir. Bir diğeri hareketlerin hedefinde de bir değişikliğin ortaya çıkışıdır. Karşı küreselleşme hareketleri Dünya Ticaret Örgütü ya da IMF gibi ulusötesi büyük kuruluşları hedef alırken meydan hareketleri bunların “kendi ulusal ölçeklerindeki tezahürlerine karşı çıkar” (Fırat, 2018: 66). Aynı zamanda karşı küreselleşme hareketlerinden farklı olarak meydan hareketleri, siyasal iktidar mücadelesine de doğrudan katılmıştır.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı toplumsal hareketler aracılığıyla ulusal ölçekte dahi olsa “bütünlük” ya da “evrensellik” tasarlama olanağı karşı küreselleşme hareketleri göre çok daha olanaklı görünür. Bu olanaklı görünen durum, kökeni 1970'lerde atılan bir kuramsal yaklaşımı

³ Bu hareketleri adlandırma konusunda bir netlik yoktur. “Alternatif küreselleşme hareketleri”, “küreselleşme karşıtı hareketler” gibi tanımlamalar da vardır. Ancak hareketlerin küreselleşmeye değil kapitalist küreselleşmeye karşıdır. Bu nedenle “alternatif küreselleşme hareketleri” de kullanılabilirdi ancak dönemin hareketleri sadece küreselleşme ilişkileriyle ilgili değildir. Örneğin savaş karşıtı hareket, ekoloji hareketi gibi diğer hareketler de söz konusudur. Bu nedenle karşı küreselleşme hareketleri tanımı tercih edilmiştir.

hareketler içinde etkili hale getirir. “Radikal demokrasi” olarak adlandırılan bu kuramın “halk” kavramı öne çıkar. Ana akım toplumsal hareket kuramlarına da eleştirel biçimde yaklaşan radikal demokrasi, parçalı toplumsal hareketleri birleştirmeye yönelik öneriler getirir. Ve bu öneri, gerek kent merkezinde gerekse mahalle ölçeğinde ya da siyasal iktidar hedefini gözeten hareketler içinde kabul görür. 2004 yılında kurulan ama esas büyümesini 2011’de Yunanistan’daki ayaklanmadan sonra kazanan radikal sol koalisyon Syriza’nın 2015’te Yunanistan’da iktidara gelmesi, İspanya’da, 2011-12 arasında yaşanan ayaklanma ve direnişler sonrasında kurulan sol siyasi parti Podemos’un koalisyona dahil olması, ABD’de Bernie Sanders’ın ve İngiltere’de İşçi Partisi lideri Jeremy Corbyn’in başkanlık yarışları bunlara örnek verilebilir.

Meydan hareketlerinin geri çekilmesi, yeni hareketlerin ortaya çıkışını engellemese de sonraki hareketler bu kadar net bir biçimde kategorilendirilemez. 2019 yılında 60’tan fazla ülkede ayaklanma yaşanmıştır. Covid-19 pandemisine rağmen 2020-2022 arasında da çeşitli biçimleriyle toplumsal hareketler söz konusudur. Birkaç istisna dışında bu hareketlerde karşı küreselleşme hareketleride ya da meydan hareketlerinde olduğu gibi belirgin bir kuramsal yaklaşım öne çıkmamıştır. Bu nedenle son bölüm bu öncüllerden hareket edecektir.

Çalışma, karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketlerini tarihselleştirdikten sonra dördüncü bölümde hareket incelemelerine yönelik sınıf analizini merkeze alan analitik bir araştırma yürütecektir. Elbette sınıf kavramı, analitik bir araştırma kategorisi olduğu gibi aynı zamanda siyasal öznellik tartışmalarında da kullanılır. Bu nedenle Marksist sınıf tartışmalarına kısaca değinilecek ve daha sonra sınıf kavramının “sınıf mücadelesi”, “yapısal sınıf konumları”, “sınıf bilinci” ve “sınıf oluşumu” gibi alt kategorileri derinleştirilecektir. Sosyolojik olanla siyasal olanın ayırım noktaları araştırılacaktır.

Marksist bir toplumsal hareket kuramı geliştirme konusunda son yıllarda önemli çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Bazı Marksist akademisyenler, bu alanda bir geç kalmışlığın olduğunu düşünür. Buna göre Marksizmin toplumsal hareketlere nasıl yaklaşacağı konusunda bir belirsizlik söz konusudur. Buradaki önemli nedenlerinden biri, klasik Marksistlerden başlayarak bir “hareket” kuramının geliştirilmemiş olmasıdır (Barker, 2013). Klasik ve sonraki kuşak Marksistlerde toplumsal hareketler, genelde sınıf mücadelesi etrafında değerlendirilir. Elbette siyasal iddia ve örgütsel hedefler doğrultusunda “kendiliğinden hareketler”, “komünist hareket”, “proleter hareket” gibi tanımlar da ortaya çıkar. Ancak 2008 krizinden sonra

toplumsal hareketlerde yaşanan artış nedeniyle Marksizmin toplumsal hareketlere nasıl yaklaşacağı konusunda da teorik ve pratik arayışlar gelişim gösterir.⁴

Son olarak şunu belirtmek gerekir. Sınıf kavramını analitik olarak toplumsal hareket incelemelerinde araştırmanın merkezine taşımak kimi riskleri barındırmaktadır. Öncelikle sınıf kavramının Marksizm içinde bile oldukça tartışmalı olduğu söylenebilir. Sınıfın analitik olarak incelenmesi genelde yapısal konumlarına bakmayı çağırır. Bu nedenle analitik inceleme deyince istatistikî bilgiler, grafikler sergilenir. Benzer biçimde sınıfın siyasal önelliği vurgulayan araştırmalarda oldukça fazladır. Burada ağırlıklı olarak sınıf mücadelesi ve deneyimlerine öncelik verilir. Ama toplumsal hareketler söz konusu olduğunda sınıfın analitik olarak incelenmesi her birini kapsayabilir. Başka bir deyişle yapısal sınıf konumlarıyla sınıf mücadelesi arasında ya da sınıf bilinci ve sınıf oluşumu arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bunların her biri sınıf analizinin araştırılmasında ayrı bir başlık olarak görülebilir ya da araştırılabilir.

Bunun yapılabilmesi için sosyolojinin nerede başladığı ya da siyasal olanın nerede dahil olduğu gibi bir dizi ayırım noktalarının belirgin hale getirilmesi gerekir. Bu da bir diğer risktir. Sınıfın analizini bu biçimde parçalara bölmek, sosyolojik başlangıç noktası aramak, sınıf analizindeki bazı kavramları ağırlıklı olarak siyasal hedef ve niyetlerle özdeşleştirmek sorunlu gibi görünebilir. Yine de hareket incelemelerinde daha geniş bir çerçeve ya da arka plan oluşturmak adına çalışma böyle bir yolu tercih etmiştir.

⁴ Birçok akademisyenin bir araya geldiği iki derleme kitap bu arayışlar sonucunda meydana gelmiştir. Bkz, Colin Barker (vd.) *Marxism and Social Movements*. Der. Colin Barker vd. (Brill, Leiden, 2013) ve Colin Barker (vd.) *Revolutionary Rehearsals In The Neoliberal Age*. Der. Colin Barker vd. (Haymarket Books, 2021)

1. 3. DALGA PİYASALAŞTIRMA OLARAK NEOLİBERALİZM

Neoliberalizm üzerine bir tartışma yürütmenin belirli düzeylerde zorlukları söz konusudur. Öncelikle kavram üzerine sayısız çalışma vardır. Bu çalışmalar üzerinde uzlaşılan bir tanım yapmayı güçleştirmektedir. Ayrıca kavram, sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayacak bir genişlikte ele alınır. Siyasal, kültürel ve toplumsal alanların tümünü kapsayacak biçimde araştırmalara dahil edilmiştir. Bu nedenle neoliberalizm üzerine bir tartışma yaparken sınırları aşmamak adına literatürün bazı kısımlarını zorunlu olarak atlamak gerekmektedir.

Bu çalışmada neoliberalizm, karşı hareketler bağlamında değerlendirilecektir ve kavram ağırlıklı olarak Marksist literatürden hareketle ele alınacaktır. Bu literatürden hareketle neoliberalizm, 1970'lerin "yapısal krizi" sonucunda ortaya çıkar ve kapitalist toplumsal ilişkilerin yeni bir aşamasını temsil eder (Dumenil & Levy 2015: 350). Bahsi geçen yapısal kriz, önceki hâkim ekonomik paradigma olan Keynesçi döneme aittir. Kabaca "bu yıllar büyük büyüme oranları, sürekli teknolojik gelişme, alım gücünde artış, başta sağlık ve emeklilik konuları olmak üzere refah sisteminin gelişimi ve düşük işsizlik oranlarıyla tanımlanabilir." Ancak bu durum beraberinde kar oranlarında bir düşüşü meydana getirir. İşsizlik dalgası yayılır, enflasyon giderek büyür. "İşte, en başta İngiltere ve ABD'de olmak üzere önce merkez ülkeler de ortaya çıkıp ardından giderek çevre ülkelere ihraç edilen ve neoliberalizm denilen yeni toplumsal düzenin şekillenmesi bu sırada olur" (Dumenil & Levy 2014: 25). Dolayısıyla neoliberalizm, sadece Margaret Thatcher ya da Ronald Reagan'ın kendi ülkelerinden uygulamaya koydukları bir politik ajanda değildir aksine kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte tüm dünyaya yayılan yeni bir toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal projenin ifadesidir (Saad-Filho & Johnston, 2014: 9).

Yapısal krizin aşılmasına yönelik uygulamalar, temelde sermaye birikim rejiminde bir değişimle iç içe gider. Neoliberalizm aynı zamanda yeni bir sermaye birikim rejimi ortaya çıkarır. Bu yeni sermaye birikim rejiminin birden fazla hedefi olduğu söylenebilir. Keynesçi dönemdeki sosyal devlet uygulamaları piyasa koşullarına entegre edilmesi, proleterleşmenin yaygınlaşması, doğayı ve toplumsal ilişkileri kapsayacak biçimde metalaşmanın genişlemesi bunlar arasındadır. Bu ve diğer nedenlerle birlikte neoliberalizm yeni bir piyasalaştırma dalgası ve özel olarak da üçüncü piyasalaştırma dalgası olarak görülebilir.

Piyasalaştırma dalgası üzerine yapılan tartışmanın doğrudan Marksist literatüre ait olmadığı belirtilmelidir. Piyasalaştırmayı ve beraberinde gelen dönüşümleri sistematik olarak analiz eden öncü isimlerden biri Karl Polanyi'dir. *Büyük Dönüşüm* adlı kitabında Polanyi, kapitalizmin tarihsel dönüşümlerini ele alır. Polanyi'ye göre ilk dalga piyasalaşma 1790'ların sonunda başlar ve birinci dünya savaşına kadar devam eder.

Polanyi, neredeyse kitabın tamamında “kendi kendine işleyen piyasanın bir ütopya olduğu” savunur. Liberal iktisatçılara ve “kendi kendini düzenleyen piyasa” önerisine kuşkuyla yaklaşır. Çünkü Polanyi'ye göre piyasa, “toplumun insani ve doğal özünü yok etmeden uzun süre yaşayamaz; insanı fiziksel olarak yok eder ve çevresini de çöle çevirir” (Polanyi, 2010: 36). Başka bir deyişle piyasa, genişledikçe toplumu tehdit eder bir pozisyon elde eder. Uzun vadede ise sonuçları çoğunlukla yıkıcı olur.

Piyasalaştırma dalgaları beraberinde bir dizi metalaşma süreci getirir. Piyasanın oluşabilmesi için meta ve metalaşma neredeyse bir önkoşul olarak belirir. Bahsi geçen sadece üretilen metalar değildir. Aynı zamanda daha önce meta olmayan şeyler de metalaşır. Polanyi bunları “hayali metalar” olarak adlandırır. Örneğin emek, toprak ve para önceden meta değildir ancak belirli koşullar ve ilişkiler altında meta biçimini alır. Antropolojiden hareketle Polanyi, insanların birincil doğasının ekonomik değil sosyal olduğunu düşünür ve piyasa dışı toplumların varlığından hareket ederek insanların geçimlik emeklerinin, işledikleri toprağın ve takas için kullandıkları paranın her zaman meta olmadığını ve hatta piyasa toplumlarındaki gibi bir işlevi olmadığını söyler:

Can alıcı nokta şu: Emek, toprak ve para temel olarak üretim unsurlarıdır; piyasalar içinde düzenlenmiş olmalıdırlar; bu piyasalar, ekonomik sistemin hayati önem taşıyan bir parçasını oluştururlar. Ama emek, toprak ve para, açıkça görülebileceği gibi, meta değildirler; alınıp satılan her şeyin satılmak üzere üretilmiş olduğu yolundaki önerme, bu unsurların durumunda geçerli değildir. Başka bir deyişle, ampirik meta tanımına göre bunlar meta değildirler. Emek yalnızca yaşamın yanında yer alan bir insan faaliyetine verilen adıdır. Satılmak üzere değil, bütünüyle değişik nedenlerle ortaya koyulur ve yaşamın diğer yönlerinden ayrılmaz, saklanması veya işletilmesi olanağı yoktur; toprak yalnızca doğanın başka bir adıdır, insan tarafından üretilmemiştir; nihayet para, yalnızca satın alma gücünün kuralı olarak hiçbir zaman üretilmeyen, bankacılık sistemi ve devlet maliyesince düzenlenen bir simgesidir. Hiçbiri satılmak üzere üretilmez. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayaldir (Polanyi, 2010: 119-120).

Bu nedenle piyasanın genişlemesi daha önce meta olmayan şeyleri de metalaştırır. Piyasa genişleyip toplumu tehdit eder hale geldikçe “toplumun savunusu” temelinde hareketlerde meydana gelir. Polanyi bunları “çifte hareket” olarak adlandırır. Buna göre bu hareketler, piyasalaştırma yani “doğal olmayan bir durumun kurumsallaştırılması çabalarına” (Polanyi, 2010: 21) karşısında ortaya çıkar. Örneğin Polanyi, piyasa toplumunun yaygınlık kazandığı 19. Yüzyıl ile ilgili şunları söyler:

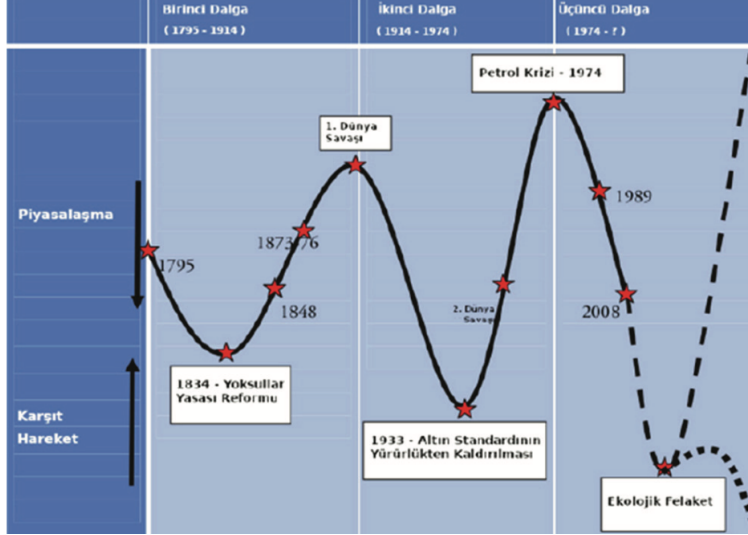
Yüzyıl boyunca modern toplumun dinamiği çift yönlü bir hareket tarafından yönetildi: Piyasa sürekli genişliyor, ama bu hareket aynı zamanda genişlemeyi belirli yönlerde kısıtlayan bir karşıt hareketle karşılanıyordu. Bu karşıt hareket, toplumun korunması açısından hayati bir önem taşımakla birlikte, son tahlilde piyasanın kendi kurallarına göre işleyişiyle, dolayısıyla piyasa sisteminin kendisiyle çelişiyordu (Polanyi, 2010: 191).

Dolayısıyla piyasanın genişlemesi ikili bir karaktere sahiptir. Bir taraftan daha önce meta olmayan şeyleri metalaştırır, piyasa ilişkilerini genel toplumsal ilişki biçimi olarak konumlandırır ama aynı zamanda toplumun “insani ve doğal” özünü yok etme tehdidinde bulunduğu için karşı bir hareketi de ortaya çıkarır.

Polanyi'nin kitabı 1944 yılında yayınlanmıştır. Bu nedenle ilk dalga piyasalaştırma sürecini ele alır ve ikincisinin de genel hatlarını çizer. Aynı zamanda Polanyi İkinci Dünya Savaşı'nı ve kendi kendine bırakılan piyasanın yıkıcı sonuçlarını da gözlemler. Polanyi'yi Marksist literatürlü ilişkisellik içinde ele alan çağdaş sosyologlardan Michael Burawoy, bu yıkıcı sonuçlar konusunda Polanyi'nin iyimser davrandığını düşünür. Buna göre piyasa “insani ve doğal” olanı yok etmektedir ancak bu yok oluşun yıkıcı sonuçları açığa çıktığında toplum kendi kendini koruyacak ve bir şekilde piyasa yıkıcılığını aşacaktır (Burawoy, 2020: 86).

Burawoy'a göre Polanyi'yi böyle bir iyimserliğe yönelten birkaç sebep vardır. Polanyi'nin insanlığın ve toplumun daha önce yaptığı hatalardan ders çıkaracağını, kendi kendine işleyen bir piyasa bırakmanın yıkıcı sonuçlarını kavrayacağını düşünmesi bunlardan biridir. Bir diğeri, Polanyi'nin Marksizmi reddederken aslında “kapitalizmin birikim ve kar yasası (yeni kar kaynakları arayışı) fikrini reddetmesi”dir (Burawoy, 2020: 87). Ve Burawoy'a göre bu nedenler, Polanyi'nin yeni bir piyasa köktenciliği dalgası öngörememesine neden olur.

Burawoy, Polanyi'nin tartışmasını Marksizmle ilişkisellik içinde ele alır ve piyasalaştırma sürecini daha sistematik bir temele oturtur. Piyasalaştırma ile karşı hareket arasındaki ilişkiyi aşağıdaki grafik aracılığıyla gösterir.

Üç ana piyasalaştırma dalgası ve karşı hareketleri ortaya çıkaran tarihsel dönemler/olaylar. Kaynak: (Burawoy, 2020: 88)

Grafiğe göre ilk dalga piyasalaştırma 1790'lardan itibaren başlar. 1834 yılında Yoksullar Yasası Reformu ile en üst noktaya çıktığı görülmektedir. Bu reform, İngiltere'de yasalar aracılığıyla garanti altında olan yoksullara yardımı ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Ardından "çalışma evleri" kurulmuş ve yoksulları işgücü piyasasına dahil etmenin yolları aranmıştır. Yoksullar Yasası, kitlesel bir proleterleşme sürecine dair atılan bir adımın ifadesi olmuştur. Kent merkezlerine göç yaşanmış fabrikalara ve çalışma evlerine işçi akımı gerçekleşmiştir. Grafiğin gösterdiği gibi Yoksullar Yasası, aynı zamanda karşı hareketlerin oluşumunda bir dönüm noktasını temsil eder. Tabloya göre 1848 yılında Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya başta olmak üzere Avrupa devletlerinde yaşanan devrimci süreçler, birinci dalga piyasalaştırmada ortaya çıkan karşı hareketlerin ilk ifadesidir. Paris Komünü ve 1. Dünya Savaşı'na kadar karşı hareketlerin giderek yükseldiği görülmektedir.

Dünya Savaşı, aynı zamanda ikinci dalga piyasalaştırmanın başlangıcını temsil eder. 1933 yılında altın standardının yürürlükten kaldırılmasına kadar piyasa genişlemesinin yaşandığı görülmektedir. Yine grafiğe göre ikinci dalga piyasalaştırma birinci dalgadan çok daha ileri bir noktaya gider. Bu noktadan itibaren ikinci dalga piyasalaştırmanın karşı hareketleri oluşmaya başlar. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında emek hareketi, sömürgecilik karşı hareketler,

devrimci hareketler bu karşı hareketlerin içinde değerlendirilebilir. 1974 petrol krizi hem karşı hareketler hem de piyasalaştırma açısından bir dönüm noktası olmuştur. Üçüncü dalga piyasalaştırma ya da neoliberalizm bu yıllarda şekillenmeye başlar. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla genişleme ölçeğini küresel bir alana yayma imkanı bulur. 2008 krizine kadar piyasa genişlemesi kesintisiz bir yükseliş gösterir. Kriz sonrasında piyasa genişlemesi devam etse de grafikte kesintili bir biçimde ifade edilir. Aynı zamanda Burawoy, “ekolojik felaketi” üçüncü dalga piyasalaştırmanın karşı hareketlerin dönüm noktası olarak ele alır. Burawoy'a göre “üçüncü dalga piyasalaştırmanın gerçek karakteri yine de doğanın, yani toprak, su ve havanın giderek derinleşen metalaşmasıyla ortaya çıkmaktadır.” Bu dönemde kamu arazilerinin, toprağın, suyun, elektriğin metalaşması yaşanır. “Doğanın bu şekilde metalaştırılmasının hayatta kalma, dolayısıyla da emeğin metalaşması üzerinde önemli bir etkisi vardır. Suyun veya toprağın özelleştirilmesi ücretli emek talebi üzerinde baskı yaratarak emeğin boyunduruk altına alınmasını yoğunlaştırır” (Burawoy, 2020: 88-9). Grafik bu dönemde de karşı hareketlerin oluşmaya başladığını gösterir. Piyasalaştırma ve metalaşma süreci karşısındaki eylemlerin, isyanların ya da ayaklanmaların çoğu buraya dahil edilir. Yine de grafikte karşı hareketler ilk iki dalgada olduğu gibi süreklilik içinde değil kesintili bir biçimde gelişmektedir.

Polanyi, piyasa genişlemesi ve metalaşma sürecinin ikili karakterini ortaya serer. Onun tarihsel metodolojisine özellikle neoliberal dönemde toplumsal hareketleri anlamak için sıkça başvurulur. Burawoy, Polanyi'nin metodolojisini Marksizmle ilişkili biçimde tartışan sosyologlardan biridir. Sermayenin birikim ve kar yasası eğilimini bu yönetime dahil ederek piyasa genişlemesi ve metalaştırmanın sürekli karakterini vurgular.

Dolayısıyla neoliberalizmin yeni bir piyasalaştırma dalgası olduğu söylenebilir. Bu yeni piyasalaştırma dalgasının yükselebilmesi için ilk olarak bir önceki dalganın karşı hareketlerinin yenilgiye uğratılması gerekmiştir. Aynı zamanda her yeni piyasalaştırma dalgasında olduğu gibi yeni bir sermaye birikim modelini ortaya çıkarmıştır. Bu yeni sermaye birikim modeline geçiş “ilk birikim” denilen bir yöntem aracılığıyla sağlanmıştır. Ve son olarak bu yeni piyasalaştırma ve birikim modeli, karşı hareketlerini de oluşturmaya başlamıştır. Bölümün geri kalanında buradaki iddialar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1. Neoliberalizmi Ortaya Çıkaran Koşullar ve Emek Hareketi

Neoliberalizmi ortaya çıkaran koşullar, ikinci dalga piyasalaştırmanın krizlerinden şekillenmiştir. “Keynesçilik”, bu krizlerden biridir. Kapitalizmin 1929 krizine yanıt olarak ortaya çıkan Keynesçilik, uzun vadede birikim stratejilerinin önünde bir engel teşkil etmeye başlar. Ortaya çıktığı andan itibaren Keynesçilik, bir tür “uzlaşma” tahayyül eder ve genellikle de böyle anılır (Dumenil & Levy 2014: 25). Buradaki “uzlaşma” sermaye sınıfı ve emekçi sınıflar arasındaki bir duruma atıfta bulunur. Keynesçilik “İkinci Dünya Savaşı”nı takip eden 25 yıl boyunca (1945-1970), iktisadi faaliyetin belirlenmesi konusunda hâkim paradigma olmuştur.” (Palley, 2014: 43) Keynesçiliğe göre devletin piyasalara bir şekilde müdahale etmesi gerekir. Faiz oranları ve vergiler denetlenmelidir, sosyal politikalara önem verilmelidir. Keynesçi yıllar, genel olarak ifade edilirse “kamusal haklar” olarak nitelendirilen eğitim, sağlık, barınma gibi hakların yasal olarak güvence altına alındığı, refah sisteminin görece iyileştiği, işsizlik oranlarının düştüğü yıllardır (Dumenil & Levy 2014: 25).

David Harvey’e göre sermaye sınıfının emek hareketi karşısında önemli tavizler vermek zorunda kaldığı bu dönem, bir tür “gömülü liberalizm”dir. Özellikle savaş sonrası dönem boyunca verilen tavizler 1960’lardan itibaren ciddi sonuçlar ortaya çıkarır ve başka çözümler üzerine düşünülür. Harvey bu dönemi şöyle anlatır:

1960’ların sonuna doğru gömülü liberalizm hem uluslararası alanda hem ülke ekonomilerinde çözülmeye başladı. Ciddi bir sermaye birikimi krizinin işaretleri her yerde göze çarpıyordu. İşsizlik ve enflasyon her yerde patlıyor, küresel bir "stagflasyon" evresinin haberini veriyordu. Bu evre neredeyse 1970’lerin sonuna kadar sürdü. Sosyal harcamaların hızla yükselip vergi gelirlerinin baş aşağı düşmesiyle bazı devletler mali krize girdi (örneğin 1975-76’da Britanya’nın IMF tarafından kurtarılması gerekmişti). Keynesçi politikalar artık işe yaramıyordu. Altın rezervleriyle desteklenen Bretton Woods sabit kur sistemi, daha 1973’teki OPEC petrol ambargosu ve Arap-İsrail Savaşı’na gelmeden dağılmıştı. Devlet sınırlarının sermaye akışlarını kolaylıkla geçiren gözenekleri, sabit kur sistemi üzerine yük bindirdi. ABD doları bütün dünyaya aktı ve Avrupa bankalarına yatırıldığı için ABD denetiminden kaçtı. Böylelikle sabit kur 1971’de terk edildi. Uluslararası paranın altını baz alması artık mümkün değildi; kurun dalgalanmasına izin verildi ve kısa süre sonra da dalgaları kontrol etme çabasından vazgeçildi. 1945’ten sonra en azından gelişmiş kapitalist ülkelere yüksek büyüme oranları getiren gömülü liberalizm besbelli tükenmişti ve artık işlemiyordu. Krizin üstesinden gelmek için bir alternatif gerekiyordu (Harvey, 2015: 20).

1970’lerde kar oranlarının iyice düşmesiyle birlikte kapitalizm “yapısal bir krizin” içerisine sürüklenir. Devleti sosyal harcamaların yükünden kurtarmayı, sermaye hareketlerinin küresel alana yayılmasını, büyüme ve kar oranlarını artırmayı hedefleyen yeni bir paradigma ortaya çıkar. Dolayısıyla neoliberalizm, en başta kapitalist sınıfın Keynesçi dönemde emekçi sınıflar karşısında verdiği tavizleri geri almayı hedeflemiştir. Yine de sadece bununla sınırlı değildir. Piyasa köktenciliğini çok daha ileri bir boyuta taşımıştır. Metalaşmayı küresel ölçeğe yaymış, doğayı ve tüm toplumsal ilişkileri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Ve tüm bu sürecin yaşanabilmesi için ikinci dalga piyasalaştırmanın karşı hareketlerinin yenilgiye uğratılması gerekmiştir. Bu gereklilik nedeniyle neoliberalizmi sermayenin ya da kapitalist sınıfın “karşı-devrimi” (Dumenil & Levy 2014: 25) olarak değerlendirenler vardır. Buna göre neoliberalizmin ortaya çıkışı “hem solun ve örgütlü işçi sınıfının yenilgisiyle hem de biçimsel demokrasinin Latin Amerika, Doğu Avrupa, Sahraaltı Afrika’ında ve daha yakın geçmişte de Kuzey Afrika ile Ortadoğu’nun bazı yerlerinde yayılmasıyla yakından bağlantılıdır” (Saad-Filho & Johnston, 2014: 10). Bu anlamda neoliberalizmin Şili’de doğduğu ifadesi bir gerçekliği yansıtmaktadır.

11 Eylül 1973 yılında Şili başbakanı Salvador Allende’ye karşı yapılan askeri darbe, neoliberalizme geçişin bir mihenk taşı olarak görülmektedir. 30.000’den fazla insanı öldüren ve yüz binlerce kişinin hayatını etkileyen darbe, emek hareketini ve solu oldukça zayıflatmış, seçildiğinden bu yana üç yıl içerisinde yoksulluğu ve işsizliği geriletken Allende hükümetini ortadan kaldırarak gidişatı tersine çevirmiştir. Pinochet’in uyguladığı iktisat programını yürütenlerin neoliberal iktisadın gelişiminde önemli rol oynayan Chicago okulunda eğitim almış Şilili iktisatçılar olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Neoliberal dönüşümün en yıkıcı sonuçlarını yaşayan ülkelerden biri olan Arjantin’de de durum benzer şekildedir. 24 Mart 1976’da General Videla önderliğinde yapılan darbe, ülkedeki emek hareketini büyük oranda etkisizleştirir. Gerilla mücadelesi, işçi grevleri, sendikalar yenilgiye uğratılır.

Türkiye’de de benzer bir gidişat söz konusudur. 1960-1980 arasındaki dönem, sıklıkla “solun altın çağı” olarak anılır. Emek hareketinin ve devrimci hareketin ülke genelinde çok güçlü bir etkisi söz konusudur. 1980 yılında “24 Ocak Kararları” olarak bilinen ekonomik kararlar kabul edilir. Ancak ülkenin içinde bulunduğu koşullar bu ekonomik programı uygulamak için elverişli değildir. Bu yüzden 12 Eylül 1980’de Kenan Evren önderliğinde bir darbe gerçekleşir.

Latin Amerika başta olmak üzere Ortadoğu, Asya, Afrika gibi ülkelerde neoliberal dönüşüm benzer biçimlerde yaşanır. Buradaki ülkelerin “yapısal uyum” programlarına dahil edilmesine

ve geçiş sürecinde kapitalist sınıfın “iktidarını yeniden pekiştirme” girişimine bir dizi toplumsal olaylar eşlik eder. Bu lkeler aynı zamanda “nc Dünya”, “Güney lkeleri” olarak da bilinmektedir. Neoliberal dönüşüm sürecinde siyasi şiddet ve toplumsal olaylar genellikle buralarda gözlemlenmiştir. Elbette bu dönüşüm sürecine eşlik eden tek seçenek siyasi şiddet değildir. ABD ve İngiltere gibi neoliberalizmin nc ülkeleri kabul edilen merkez ülkelerdeki geçiş, bu ülkelere göre çok daha yumuşaktır. Yine de neoliberal dönüşüm için gerekli kaygılar buralarda da ortaya çıkar; yani emek hareketinin yenilgisi. Reagan’ın dönüşüm sürecini gerçekleştirmeden önce ülke­deki sendikal hareketleri zayıflattığı bilinmektedir. Aynı şekilde Thatcher’ın 1985-1986’daki Madenci Grevi karşısındaki zaferi emek hareketinde bir dağılmaya yol açar. Kısacası nc dalga piyasalaşmanın ilerleyebilmesi için “dikensiz bir gl bahçesi” zorunlu hale gelir.

Tarihsel olarak bakıldığında yeni bir piyasalaştırma dalgasına yeni bir sermaye birikim modeli eşlik etmiştir. Yeni sermaye birikim modelinin eski toplumsal ilişkileri paralayabilmesinin temelinde ise “ilk birikim” adı verilen pratikler zinciri söz konusudur. Marx’ın *Kapital*’in birinci cildinde tartıştığı ilk birikim mefhumunun tarihsel olarak ilk dalga piyasalaştırmanın öncesine denk geldiği söylenebilir. Benzer biçimde ikinci dalga piyasalaştırmaya “emperyalizm” tartışmaları eşlik etmiştir ve Rosa Luxemburg’un “sermaye birikimi” olarak adlandırdığı tartışmalar ikisi arasındaki içsel ilişkiyi göstermeye odaklanır. Tıpkı ilk iki dalgada olduğu gibi neoliberal piyasalaştırma sürecinde sermaye birikimi ve ilk birikim tartışmalarına bir dönüş söz konusudur. Tarihsel ve kuramsal referanslarıyla birlikte birçok ağdaş Marksist bu tartışmaya dönüş yapmıştır.

1.2. Sürekli İlk Birikim

Piyasalaştırmanın üçüncü dalgasının ortaya çıkardığı pratikler, sermaye birikimini, “ilk birikim” tartışmalarını da kapsayacak biçimde yeniden gündeme getirmiştir. Kavramın, kapitalist gelişmenin tarihsel bir dönemine mi atıfta bulunduğu yoksa kapitalist genişlemenin sürekli bir unsuru olduğu üzerine pek çok çalışma ortaya çıkmıştır. Çağdaş düşünürlerin çoğu bu soruya ikinci yanıtı vermektedir. Buna göre ilk birikim, kapitalist gelişmeye içkin, sürekli bir unsurdur.

Bilindiği gibi tartışmanın başlangıcı, Marx’ın *Kapital*’in birinci cildinin sonuna eklediği bir bölümle ortaya çıkar. Marx’ın burada klasik iktisatçılarla çatışmalı biçimde sermaye birikiminin kökenini göstermeyi hedefler. Bu köken, en temelde tarımın kapitalistleşmesi ve köylülerin proleterleşmesine dayanır. Marx’ın ilk birikim tartışmasını tarihsel değil sürekli bir unsur olarak değerlendiren ve kuramsal bir temel katan Rosa Luxemburg (2013) olmuştur. Luxemburg, kavramı emperyalizm tartışmalarıyla birlikte ele alır. Neoliberal dönemde ise David Harvey (2019), De Angelis (2014), Michael Perelman (2014), Jim Glassman (2014) gibi çağdaş düşünürler ve Midnigt Kolektifi (2014) gibi topluluklar kavramı yeniden gündeme getirir.

1.2.1. Marx ve İlk Birikim

İlk olarak Marx’ın tartışmasıyla başlamak gerekir. Marx’ın amacı, klasik iktisatçılarla ve özel olarak da Adam Smith ile sermayenin birikim koşulları üzerine bir tartışma yürütmektir. Marx, sermayenin birikim koşullarını kapitalist gelişmeden ayırmadan tartışır. Çünkü kapitalist gelişmenin ön koşulu, tarımsal üretimin hakim olduğu topluluklardaki köylülerin üretim araçlarından koparılmasına yani insanların mülksüzleştirilmesine dayanır (Bottomore, 2012: 298). Her ne kadar kapitalizmin gelişim ve sermayenin birikim hikayesi bugüne kadar süregelen “çalışkanlık”, “başarı” gibi ahlaki gelişim çerçevesinde sunulsa da Marx’a göre bu aslında bir mülksüzleştirme süreciyle başlar.

Marx, ekonomi politikteki ilk birikimin, tıpkı Hıristiyan teolojidesindeki gibi olduğunu düşünür ve buna “ilk günah” adını verir. Bu, sermayenin birikmesi sonucunda birilerinin nasıl mülk sahibi haline geldiğini ve zenginleştiğini, geri kalanın ise nasıl yoksullaştırılıp mülksüzleştirildiğini anlatır. Ana akım iktisatçıların kapitalist gelişim, mülk edinme ve

zenginleşmeyle ilgili ahlaki anlatısını alaya alır. Buna göre “bir tarafta çalışkan, akıllı ve her şeyden önce tutumlu bir seçkinler grubu, diğer taraftan tembel, ellerine geçen her şeyi ve daha fazlasını har vurup harman savuran bir serseriler grubu vardır” (Marx, 2011: 686). İktisatçıların anlatısı bu olsa da Marx’a göre ilk günah çok daha fazlasını içerir. Bu ilk günah, bir taraftan mülksüzleştirilen ve proleterleştirilen insanlığı, emeğini satarak geçinmeye mahkûm eder ve diğer taraftan çalışmadan hayatta kalanların nasıl var olabildiğini açıklar. Bir taraf zenginlik biriktirirken diğer tarafın elinde “kendi derilerinden başka” satacak bir şey kalmaz. “Ve olanca çalışmalarına rağmen, hala kendilerinden başka satacak bir şeyleri olmayan büyük kitlenin yoksulluğu ve çalışmayı çoktan bırakmış azınlığın buna rağmen sürekli büyüyen zenginliği işte bu ilk günahla başlar” (Marx, 2011: 686-687).

Dolayısıyla Marx’a göre, sermaye birikiminin bu ilk biçimine -yani akıllı ve tutumlu seçkinlerin zenginlik elde ettiği gibi bir anlatı- ve bu sürecin yarattığı eşitsiz toplumsal ilişkilerin meşrulaştırmalarına dair anlatıların hepsi saçmadır. Sermayenin birikim süreci asla mülk sahiplerinin çalışkanlığından, akıllılığından kaynaklanmaz. Gerçekte sermayenin ilk biçiminin elde edilmesinde “zorun” önemli bir rolü vardır:

... mülkiyet sorunu gündeme gelir gelmez, çocuk kitaplarına özgü bir açıklamayı, her yaştan ve tüm gelişkinlik düzeylerindeki insanlar için tek uygun açıklama olarak sarılmak kutsal bir görev olur. Gerçek tarihte, en önemli rolü fethin, boyunduruk altına almanın, soygun için insan öldürmenin, kısacası zorun oynadığı bilinir. Ekonomi politiğin incelikli tutulmuş kayıtlarında ezelden beri saf ve temiz bir hava hüküm sürmüştür. Hak ve “emek”, ezelden beri biricik zenginleşme araçlarıydı, ama elbette, ‘bu yıl’, her zaman istisna oluşturmuştur. Gerçekte, ilk birikim yöntemleri her şey olabilir ama saf ve temiz olmadıkları kesindir (Marx, 2011: 687).

İlkel birikim pratiklerinin özü burada vurgulanır. Bu pratikler dizisinin yarattığı metalaşma süreci, daha öncesinde meta olmayan şeyleri de kapsayacak şekilde genişler. Örneğin üretim ve geçim araçları başından itibaren sermaye ya da meta değildir. Marx’ın vurguladığı gibi bunlar belirli koşullar altında bu biçimi alır. İlkel birikim bu süreci tetikleyen önemli etkenlerden biridir. Marx bunu şöyle anlatır:

Üretim ve geçim araçları nasıl başından beri sermaye değilse, para ve meta da değildir. Bunların sermayeye dönüştürülmesi gerekir. Ne var ki, bu dönüşmenin kendisi ancak belli koşullar altında olabilir: birbirlerinden tamamıyla farklı iki meta sahibi karşı karşıya gelmeli ve bunlar arasında ilişki kurulmalıdır; bir yanda, sahip buldukları değerler toplamını başkalarının emek

güçlerini satın alarak artırmaya can atan para, üretim ve geçim aracı sahipleri, öte yanda, kendi emek güçlerini satan ve dolayısıyla emek satıcısı olan özgür işçiler yer almalıdır. İşçiler iki anlamda özgür olmalıdır; köleler, serfler vb. gibi, doğrudan doğruya üretim araçları arasında yer almamalı, ama bağımsız çalışan çiftçiler vb. gibi de üretim araçları kendilerine ait olmamalıdır; bu gibi şeylerden yoksun, serbest ve boş kimseler olmalıdırlar. Meta piyasasındaki bu kutuplaşma ile birlikte kapitalist üretimin temel koşulları yerine gelmiş olur. Sermaye ilişkisi, işçilerle, emeğin gerçekleşme koşullarını oluşturan mülkiyetin, birbirlerinden ayrılmış olmasını gerektirir. Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu ayrılmayı korumakla kalmaz, bunu giderek büyüyen bir ölçekte yeniden üretir. Dolayısıyla, sermaye ilişkisini yaratan süreç işçiyi kendi çalışma koşullarının mülkiyetinden ayıran süreçten başka bir şey olamaz; bu, bir yandan, toplumsal geçim ve üretim araçlarını sermayeye, öte yandan, dolaysız üreticileri ücretli işçilere dönüştüren süreçtir. Demek oluyor ki, ilk birikim denilen şey, üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreçten başka bir şey değildir. Bunun bir "ilk" süreç olarak görünmesi, sermayenin ve sermaye ile uyuşan üretim tarzının tarih öncesi dönemini oluşturmasından ileri gelir (Marx, 2011: 687).

Buradaki bazı vurgular oldukça önemlidir. “Ayrılma” tartışması bunlardan biridir. Marx, “ilk birikim”i emeğin üretim araçlarından ayrılmasının başlangıcı olarak görmektedir. Bu tarihsel ayrışmayı yaratan pratikler dizisinin temeli böyle atılmaktadır. Bir kere gerçekleştikten sonra ayrışma sürecinin sermaye birikim ilişkileri çerçevesinde sürekli büyüyen ölçekte yeniden üretimi vurgusu da önemlidir. Çünkü bu, sermaye açısından bir taraftan dönüşüm sürecini “zor” yoluyla “verili” kabul ettirmeye yönelik bir ilişki biçimini beraberinde getirir diğer taraftan, bu ilişki biçimi ve dönüşüm sürecini “verili” olmaktan kendisi çıkarır. Başka bir deyişle ilk birikimle elde ettiği toplumsal koşulları kendi lehine olacak biçimde artan ölçekte yeniden üretir. Dolayısıyla sadece proleterleştirmek ya da mülksüzleştirmek yetmez. Bu yeni durum kabullendirilince (yani kapitalizm ayakları üzerinde durunca) mülksüzleştirme ve proleterleşme sürekli kılınmalıdır.

Bu dönüşüm sürecinin sorunsuz yaşanmadığı belirtilmelidir. Yani üreticilerin üretim araçlarından ayrılması, geçimlik ekonomilerinin yok edilmesi ve bütünüyle emek gücünden başka satacak bir şeyleri olmaksızın kapitalist sınıfa ve onun üretim ilişkilerine bağımlı hale gelmesi “gönüllü” olarak yapılmaz. Tekrar etmek gerekirse bunun temeli “zor”a dayanır. Bu nedenle Marx, bu süreci anlatırken “onların mülksüzleştirilmesinin öyküsü, insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır” (Marx, 2011: 688) demektedir.

Sermayenin ilk birikim sürecinde fetihler ve zor kadar önemli bir rol oynayan bir diğer şey ortak alanların ve toprakların çitle çevrilmesi, toprağın metalaştırılması ve köylülerin büyük bir hızla proleterleştirilmesidir. İngiltere’de ortak mülkiyetlere el konulma ve özel mülkiyet haline getirilme süreci 15. yüzyılda başlamış ve 16. yüzyılda tamamlanmıştır. Hatta “yağmanın parlamenter biçimi bile ortaya çıkar: *Bills for Inclosures of Commons* yani “Ortak Toprakların Çitle Çevrilmesi Yasa Tasarıları” (Marx, 2011: 696). Marx’a göre bu yasa tasarısı toprak beylerinin halka ait toprakları kendi kendilerini hediye etmelerini sağlayan kararnamelerdir, yani halkı mülksüzleştirme kararnameleridir. Dahası feodal beylerin toprağını işleyen ve emeğiyle geçinmeye çalışan insanların topraklar üzerindeki gayrimenkulleri de temizlenmiştir. Diğer bir deyişle daha önce işledikleri topraklarda kalabilen köylüler artık bir kulübe bile bulamayacak duruma getirilir (Marx, 2011: 696). Tüm bunlar ise kır halkının sanayi proletaryası haline dönüşümünü tetikleyen, onları büyük sanayi merkezlerine yönelten bir proleterleşme ve mülksüzleştirme süreci için yapılır. Ana akım iktisatçıları ve özel olarak da Adam Smith’i hedef alarak başladığı tartışmasını Marx, şu şekilde özetler:

Kilise mülklerinin yağmalanması, devlet topraklarına hileli yollarla el konulması, ortak toprakların çalınması, feodal mülkiyet ile klan mülkiyetinin gaspçı ve insafsız bir terörle modern özel mülkiyete dönüştürülmesi, bütün bunlar, ilk birikimin huzur veren yöntemleriydi. Bunlar kapitalist tarım için araziye fethetti, toprağı sermayenin parçası haline getirdi ve kentsel sanayiler için gerekli olan özgür ve korunmasız proletaryanın arzını sağladı (Marx, 2011: 704).

İlk birikim sürekli bir unsur olarak değerlendirilse dahi Marx’ın buradaki argümanı hem kuramsal hem de tarihsel olmak üzere ikili bir karakter taşır. Argümanın tarihsel tarafı, ilk birikim pratikleri ve sonuçlarında görülebilir. Marx’ın verdiği tüm örnekler aslında birinci piyasalaştırma dalgasının genişlemesinde önemli bir rol oynar. Çitlemeler, çitlemeler karşısındaki mücadeleler, köylülerin üretim ve geçim araçlarından ayrılması bunların bazı örnekleridir. Argümanın kuramsal tarafı ise sonraki kuşak Marksistler tarafından ele alınmıştır. Özellikle Rosa Luxemburg, argümanı derinleştiren başlıca düşünürler arasındadır.

1.2.2. Rosa Luxemburg ve Sermaye Birikimi

Rosa Luxemburg (2013), sermaye birikimini Marx’ın genişletilmiş yeniden üretim şemasıyla birlikte ele alır. Luxemburg’a göre Marx’ın argümanı, toplumun kapitalistler ve işçiler arasında bölündüğüne dair bir ön kabulden hareket eder (Luxemburg, 2013: 46). Bu argümandan yola

çıkarak Luxemburg, birikimin koşullarını birkaç başlık etrafında açıklar: “Sermayeye dönüştürülecek artık değer sermayenin doğal biçiminde ortaya çıkması” bunlardan biridir. Bir diğeri kapitalist üretimin genişlemesinin “yalnızca kapitalist ürünlerle, yani kendi üretim ve tüketim malları ile elde edilmesidir.” Bu nedenle bu genişlemenin sınırları “sermayeye dönüştürülecek olan artık değer miktarı tarafından belirlenir” (Luxemburg, 2013: 45-6).

Luxemburg’a göre genişletilmiş yeniden üretim şeması, birikim koşullarını açıklamak için yeterli değildir (Luxemburg, 2013: 66). Çünkü bu şemada, kapitalist sınıfın el koyduğu artık değer, birikimi artırmak için kullanılır. Başka bir deyişle “artık değer gerçekleşmesi ve birikimi burada aynı sürecin iki yönüdür; mantıksal olarak özdeşir” (Luxemburg, 2013: 63). Bir diğeri toplumun kapitalistler ve işçiler arasında bölünmesinin ortaya çıkardığı sorunsaldır. Luxemburg’a göre Marx, kapitalist üretim biçimini evrensel bir üretim biçimi olarak görmektedir. Bu nedenle birikim sorununu ele alma bu evrensel tasarım nedeniyle zorlaşmaktadır (Luxemburg, 2013: 70). Elbette Luxemburg, genel soyutlama düzeyinde ya da kuramsal araç olarak böyle bir bölünme yapılmasının gerekli olduğunu düşünür. Ama aynı zamanda “sadece kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu kendi kendine yeterli bir kapitalist toplumun hiç görülmediğini” (Luxemburg, 2013: 66) de belirtir. Dolayısıyla Luxemburg’un argümanı bu “yetersizlik” durumundan hareket eder.

Luxemburg’a göre genel soyutlama düzeyi bir kenara bırakıldığında gerçek yaşamdaki farklı toplumsal ilişkiler ve kapitalist olmayan toplumsal biçimler görülebilir. “Yetersizlik” ya da sermaye birikim sorunları da burada çözüme kavuşmaktadır. Luxemburg, kapitalist üretimin, kendi kapitalist ve işçilerinin toplam talebinden daha fazla bir tüketim malı sunduğunu belirtir (Luxemburg, 2013: 71). Bu nedenle bu tüketim fazlası, kapitalist olmayan toplumlarla, tabakalarla ticaret yapmayı gerektirir. “Şayet bu toplumsal oluşumlar veya mülki bölgeler ticaret yapmaya isteksizse silah zoruyla mecbur bırakılmalıdır (Harvey, 2019: 124). Dolayısıyla “kapitalist olmayan üretim biçimi, bu sürecin verili tarihsel ortamıdır. Kapitalist olmayan ortam olmadan sermayenin birikimi olanaksızdır” ve dahası “kapitalist üretim biçiminin tek ve mutlak egemenliğini varsayarak birikimin doğru bir tablosuna ulaşılamaz (Luxemburg, 2013: 87).

Luxemburg’un argümanı, emperyalizm tartışmaları etrafında şekillenmiştir. Bu nedenle birikim üzerine sunduğu argüman, emperyalizmin çekirdeğini oluşturur. Sömürgecilik, köle ticareti, köylülerin proletaryaya dönüştürülmesi gibi bir dizi olguyu yeniden ele alır. Luxemburg’a göre Marx, bunları dikkatli bir biçimde gözlemlemiştir. Yine de sermayenin ortaya çıkışını anlatan

bu süreçleri Marx'ın "geçici" olarak kavradığını düşünür. Başka bir deyişle bunlar, "feodal bir toplum içinden kapitalist üretim biçiminin boy vermesinin sancılarıdır." Oysa Luxemburg, kapitalizmin "o tam olgunluk döneminde de yan yana var olduğu kapitalist olmayan tabakalara ve toplumsal örgütlenmelere her bakımdan bağımlı" (Luxemburg, 2013: 86) olduğunu düşünür. Bu bağımlılık ilişkisini şöyle anlatır:

Sermayenin, hiçbir biçimde engellenmeyen birikim için yerküredeki bütün üretim araçları ile emek gücüne gereksinmesi vardır; doğal kaynaklar ve emek gücü olmadan hiçbir ülkede başarılı olamaz. Aslında kaynaklar ile emek gücünün olağanüstü büyük bölümünün hala kapitalist olmayan üretimin yörüngesinde olduğunu gören -bu, birikimin tarihsel ortamını oluşturur-sermaye, bu yerler ve toplumsal örgütlenmeler üzerinde üstünlük kurmak için elinden geleni ardına koymayacaktır (Luxemburg, 2013: 87).

Luxemburg, argümanı bağlamında son ayrımı iç ve dış pazar arasında yapar. Her ikisinin de kapitalist gelişme için yaşamsal olduğunu ancak bunların temelden farklı olduğunu belirtir. Luxemburg'a göre "iç pazar kapitalist pazardır; üretim kendi ürünlerini satın alır ve kendi üretim öğelerini sunar." Bunun aksine dış pazar, "kapitalizmin ürünlerini soğuran, kapitalist üretim için de üretim malları ve emek gücü sağlayan kapitalist olmayan toplumsal çevredir" (Luxemburg, 2013: 88). Dolayısıyla artık değerın sermayeye dönüştürülmesi ve birikimin sağlanabilmesi için her zaman bir "dışarıya" ihtiyaç vardır (Luxemburg, 2013: 89).

Bu nedenle Luxemburg'un argümanında sermaye birikimi ikili bir karakter taşır. Bir tarafı "ekonomik" ilişkiler ya da iç pazar dahilindedir ve biçimsel olarak dahi olsa burada "barış, mülkiyet ve eşitlik hüküm sürer."⁵ Ama aynı zamanda başkalarının mülkünün temellük edilme süreci de söz konusudur. Bu temellük edilme sürecinde Luxemburg da tıpkı Marx gibi "zor" tartışmasına dönüş yapar. Ama Marx'ın bu temellük edilme sürecini "geçici" olarak gördüğünü, gerçekte bu sürecin kapitalist üretim biçiminin mantığına içkin olduğunu düşünür. Hatta Luxemburg, kapitalizmin ayakta kalmasının yegâne koşulunu buna bağlar.

Luxemburg'un ilk birikim pratiklerini kapitalist üretim mantığına içkin kıldığı yer burasıdır. Argümanını "doğal ekonomiyle mücadele adını verdiği" bir tartışma etrafında genişletir. Öncelikle "kapitalizmin kapitalist olmayan toplumsal tabakalara gerek duymasının nedeni, onları kendi artık değeri için pazar, kendi üretim araçları için arz kaynağı ve ücret düzeninin

⁵ Luxemburg'tan aktaran Harvey, bkz, *Yeni Emperyalizm* (2019), sf. 123.

gereksindiği emek gücü için de bir depo olarak görmesidir (Luxemburg, 2013: 90). Ama doğal bir ekonomiye dayanan üretim biçimleri bunu engelleyici bir rol oynar.

Luxemburg, doğal bir ekonominin toprakta ortak mülkiyeti benimsediğini düşünür. Feodal ya da ilkel topluluk gibi topluluklar için birincil geçim aracı topraktır. Bütün bir toplumsal örgütlenme bu temelde kuruludur ve “ekonomik örgütlenme temelde esasında iç talebi karşılamaya dönüktür.” Bu nedenle yabancı mallara ya da metalara gereksinim çok azdır ya da yoktur. “Ancak daha da önemlisi, herhangi bir doğal ekonomide üretim araçları ile emek gücü şu ya da bu biçimde birbirine bağımlı olduklarından, üretimin sürmekte olmasıdır.” Dolayısıyla doğal ekonomi, kapitalist üretim biçiminin genişlemesinin önüne bir engel çıkarır. “Bu nedenle de kapitalizm, ister köle ekonomisi ister feodal, ilkel komünizm ya da ataerkil köylü ekonomisi olsun, doğal ekonominin her türlü tarihsel biçimini karşılaştığı her yerde ve her zaman yok etmek için mücadele eder” (Luxemburg, 2013: 90-1).

Tıpkı Marx gibi Luxemburg’un sermaye birikiminin argümanında da siyasal zor ilişkisinin önemi görülebilir. Meta değişimini yapmayı istemeyen toplulukları buna zorlamak başlangıç noktalarından biridir. Ancak sadece bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda bu toplulukların elinde bulundurduğu doğal zenginliklerin, kaynakların metalaştırılması gerekir. Luxemburg, “sermaye bunların içsel çözümlenme süreçlerini bekleyecek olsa bunun yüzyıllar alabileceğini” düşünür. Bu nedenle kapitalist üretim biçiminin yaptığı bir biçimiyle bu süreci hızlandırmaktır. Dahası sadece meta değişimi yeterli değildir. Aynı zamanda “sermaye, gelişmişini engelleyen her türlü kapitalist olmayan toplumsal birimi sistematik olarak çökertmeyi ve yok etmeyi planlayarak işe başlamak zorundadır. Böylece ilkel birikim aşamasının ötesine geçilir; bu süreç hale sürmektedir (Luxemburg, 2013: 92).

Luxemburg’un çizdiği kuramsal çerçevenin önemi görülmektedir. Luxemburg hem Marx’ta eksik olduğunu düşündüğu genişletilmiş yeniden üretim şemasındaki bir eksikliği gidermeye çalışır hem de kapitalist toplumsal ilişkilerin yayılcılığıyla siyasal zor arasındaki ilişkiyi kurmaktadır. Dahası ikincisinin tarihsel bir süreç olmadığını, kapitalist genişlemenin ve sermaye birikiminin içsel bir mantığı olduğunu da gösterir.

Marx’ın ilk dalga piyasalaştırmanın öncesini anlattığı gibi Luxemburg’un tartışmasının da tarihsel olarak ikinci piyasalaştırma dalgasının başına ve “emperyalist yayılcılık” ya da “sömürgecilik” adı verilen döneme denk geldiği söylenebilir. Marx’ın ilkel birikim argümanı,

köylülerin mülksüzleştirilmesini ve proleterleştirilmesini anlatır. Luxemburg ise bu argümanı sömürgecilik ilişkilerinin de sermaye birikimine dahil olduğunu göstererek genişletir. Yine de “kapitalist üretim, kapitalist olmayan topluluklara ihtiyaç duyar” önermesinin aslında tarihsel bir önerme olduğu söylenebilir. Çünkü piyasalaştırmanın üçüncü dalgasıyla birlikte kapitalist üretime dahil olmayan topluluklar çok sınırlıdır. Başka bir deyişle meta değişimi ya da kapitalist birikimin dışında kalan doğal bir ekonomiden bahsetmek giderek zorlaşmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Luxemburg’un bahsettiği “içeri” ve “dışarı” mefhumlarının sınırı belirsizlik göstermektedir. Yine de ilkel birikim pratiklerinin sürekliliğine dair tartışmalar bu döneme de yansımıştır. Elbette neoliberal döneme özgü bir içerik de kazanır. Bu nedenle neoliberal dönüşüm sürecinde hem Marx’ın hem de Luxemburg’un ilkel birikim ve sermaye birikim tartışmaları yeniden gündeme gelir. Özellikle çağdaş Marksistler arasında buraya dönük bir ilgiden söz edilebilir.

1.2.3. Neoliberalizm ve İlk Birikim Tartışmaları

Neoliberal dönemle birlikte ilk birikim tartışmalarına yönelik ilginin canlanmasında otonomist Marksist geleneğin önemli katkısı olduğu söylenebilir. Peter Linebaugh (2009), Silvia Federici (2012), Massimo De Angelis (2014) gibi isimler ve Midnight Kolektifi gibi topluluklar bunlara örnek verilebilir. Ayrıca John Glassman (2014), Michael Perelman (2014), David Harvey (2019) gibi akademisyenler de bu tartışmayı genişletecek ve güncelleyecek katkılarda bulunmuştur. Dahası neoliberal birikimin özgünlüğünü vurgulamak adına “mülksüzleştirme yoluyla birikim”, “el koyarak birikim”, “istila yoluyla birikim” gibi çeşitli kavramsallaştırmalar ortaya çıkmıştır. Neredeyse hepsinin paylaştığı ortak temel ilk birikim denilen pratiklerin kapitalist üretimin genişlemesine içkin olduğu yönündedir. Dolayısıyla ilk birikim sadece tarihsel ya da geçici değil aynı zaman sürekli bir karaktere sahiptir.

Argümanı genişletme konusunda önemli katkılardan birini De Angelis yapar. De Angelis, Marx’ın ilk birikim argümanını yeniden yorumlar ve dikkatli bir okuma sonucunda bu argümanın aslında ilk birikimin “sürekli” karakterini içerdiğini belirtir. Ona göre “Marx’ın yaklaşımının özünü oluşturan en önemli fikir *üreticilerin ve üretim araçlarının birbirinden ayrılmasıdır* (De Angelis, 2014: 94). De Angelis’e göre bu ayrım “sermayenin sınırsız birikiminin çelişkili mantığı ve halkların özgürlük ve saygınlık için verdiği mücadeleler çerçevesinde düşünüldüğünde iki sonuç açığa çıkmaktadır.” Bu “hem ilk birikimin tekrarlayan karakterini tarif eder ve hem de esas politik mesele olan kapitalizme alternatif

oluşturmaya, yani geçim araçlarına doğrudan erişim konusuna işaret eder” (De Angelis, 2014: 94). Bu nedenle De Angelis’in çalışması, tıpkı Luxemburg’un yaptığı gibi ekonomik ve politik süreçleri iç içe ele alır ama aynı zamanda bahsi geçen “alternatif” arayışlarında da katkı sunmaya çalışır.

De Angelis, Marx’tan hareketle belirli ayırım noktalarını belirtir. Sermaye birikim ile ilk birikim arasındaki ayırım bunlardan biridir. Her iki kavram da üreticilerin ve üretim araçlarının birbirinden ayrılmasını hedefler. Ancak “ilkel birikim olarak adlandırılabilir olgu... kapitalist üretimin özgüllüğünün bir sonucu değil, onun tarihsel temelidir.”⁶ Bundan farklı olarak “birikim, aynı *ayrılmanın* daha büyük ölçekte *yeniden üretimini* ifade eder” (De Angelis, 2014: 98). Daha açık bir ifadeyle sermaye tarihsel olarak bir kere ortaya çıktıktan sonra “üretim araçlarıyla üreticiler arasındaki ayrılmayı (artan oranda) yeniden üretir” (De Angelis, 2014: 99). Dolayısıyla “kavramın içerdiği tarihsellik ilkel birikimin kapitalist üretim tarzından *önce* gerçekleşmesinden değil -her ne kadar bu *aynı zamanda* böyle olsa da- eğer bir sermaye birikimi olacaksa ilkel birikimin onun *temeli*, önkoşulu olduğundandır” (De Angelis, 2014: 99). Kısacası De Angelis’e göre ilk birikimin hedef stratejileri şu şekildedir:

İlk birikim, birikimin kapitalist sürecinin genişlemesine “engel” olabilecek sınıflar arası herhangi bir güç dengesini ya da bu dengenin sermaye aleyhine bozulmasını da hedef almaktadır. Marx için işçi sınıfı mücadeleleri kapitalist üretim ilişkilerinin sürekli bir unsuru olduğundan; sermaye, birikim “temelini” yeniden yaratmak için ilkel birikim stratejileriyle sürekli olarak ilişkide olmak zorundadır (De Angelis, 2014: 106)

Bu ilişkiselliğe neoliberal dönemde yeniden ihtiyaç duyulur. Savaş sonrası dönemde ya da Keynesçi dönemde elde edilen çeşitli toplumsal hakları da piyasalaştıracak biçimde “yeni çitleme hareketleri” ortaya çıkar.

Neoliberal dönemi “Yeni Çitlemeler” adı altında ele alan önemli katkılardan biri Midnight Kolektifi’nden gelmiştir. Kolektif, yeni çitlemeleri beş genel başlık altında toplayarak tanımlar. İlk olarak tıpkı eskisinde olduğu gibi yeni çitlemelerin de geçim araçlarının ortak denetimine son verdiği belirtilir. İkincisi, “borçlandırma yoluyla arazilere el koyma” gibi yaygın bir mülksüzleştirme ya da çitleme pratiği kullanılır. Üçüncüsü, küresel ölçeğe yayılan bir göçmen emeğidir. Coğrafi olarak sürekli hareket halinde olan proleter topluluklar, yaşam alanlarından

⁶ Marx’tan aktaran De Angelis.

koparılarak piyasa sürecine dahil olur. Bu topluluklar örgütsüzdür, düşük ücretlere tabi olmak zorundadır ve aynı zamanda yasalar ve polis karşısında savunmasızdır. Dördüncüsü, tıpkı emek hareketinin yenilgisinin neoliberalizmin yayılması için ön koşul olduğu gibi yeni çitlemelerin yayılabilmesi için Sovyetler'den Çin'e kadar reel sosyalizmin çökmesi gerekmiştir. Son olarak yeni çitlemelerin baskın özelliklerinden biri sadece üretim alanıyla sınırlı kalmayarak yeniden üretim alanına da saldırmasıdır. Müştereklerin özel mülkiyet haline dönüştürülmesi, deniz, sahil ve hatta havanın bile çitlenmesi, bilginin özel mülkiyete dönüştürülerek patentlenmesi gibi bir dizi faktör bunlar içerisinde yer almaktadır (Midnight Kolektifi, 2014: 282-5).

Kolektif'in vurguladığı son başlık, neoliberalizmin ayırt edici özelliklerinin başında gelmektedir. Buna göre neoliberalizm, sadece tarihsel olarak sınıf mücadelesiyle elde edilen kazanımların geri alınmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda yeniden üretim başta olmak üzere daha önce meta olmayan şeyleri metalaştırmayı da başarabilmiştir. Bu metalaştırma sürecinin anlaşılabilmesi Marx'tan bir alıntı yapılabilir:

Bir şey, değer olmadan da kullanım değeri olabilir. Şeyin insana sağladığı yarar, emek harcamasını gerektirmiyorsa böyle bir durum söz konusudur. Hava, el sürülmemiş topraklar, doğal çayırlar, kendi kendine yetişen ağaçlar vb. için durum budur. Bir şey, meta olmadan da yararlı ve insan emeğinin ürünü olabilir. Ürünüyle kendi ihtiyacını karşılayan bir kimse, kullanım değeri yaratmış, ama meta yaratmamış olur. Meta üretmek için, o kimsenin, yalnızca kullanım değeri değil, başkaları için kullanım değeri, toplumsal kullanım değeri üretmesi gerekir (Marx, 2011: 54).

Yeni çitlemelerin kullanım değeri olan ve insana yarar sağlayan şeyleri metalaştırabildiği ve piyasa sürecine dahil ettiği söylenebilir. Başka bir deyişle neoliberal dönemde kendiliğinden kullanım değerine sahip olan her şey kapitalist ilişkiler dahilinde mübadele ilişkisine girmektedir.

İlk birikim argümanının genişletme konusunda önemli katkılardan biri de David Harvey'den gelmiştir. *Yeni Emperyalizm* adlı çalışmasında "Mülksüzleştirme yoluyla birikim" adını verdiği bir bölümde David Harvey, neoliberal dönüşümün ve birikim sürecinin temelini ve ana hatlarını çıkarır. Argümanını Luxemburg'un analiziyle derinleştirir ve Luxemburg'un "yetersiz tüketim" etrafındaki tartışmasını "aşırı birikim" sorunu etrafında yeniden ele alır. Harvey'e göre Luxemburg, kapitalizmin kriz tahayyülüne dair özel bir anlayışa sahiptir. Buna göre sorun

“yetersiz tüketimdir, kapitalizmin ürettiği çıktıdaki büyümeyi soğurmada genel bir yeterli fiili talep eksikliğidir.” İşçiler sömürülür ancak ürettiklerinden çok daha azını tüketir. “Arz ile fiili talep arasında varsayılan gediğin kapatılması” gerekir. Dolayısıyla bu sorunun çözümü, kapitalist olmayan toplumsal oluşumlarla ticarettir (Harvey, 2019: 124). Ama Harvey, bahsedilen yetersiz tüketim sorununun kapitalistler tarafından çeşitli stratejilerle çözülebileceğini savunur. Bu nedenle vurguyu “aşırı birikime” yöneltir. Yine de Harvey, Luxemburg’un “dışarı” ihtiyacı vurgusunu sahiplenir. Kapitalizmin buna her zaman ihtiyaç duyduğunu ve olmadığında ise bunu ürettiğini vurgular (Harvey, 2019: 126). Bu üretim süreci “mülksüzleştirme yoluyla birikim”le iç içe gider.

Harvey’e göre bu yeni birikim rejimi, ilkel biçiminden farklı değildir. Marx’ın analizinde bahsettiği uygulamaların birçoğu neoliberal birikim sürecine de şiddetli bir biçimde yansır. Köylü nüfusunun yerinden edilmesi, topraksız bırakılması son 40 yıl içerisinde ciddi bir biçimde hızlanır (Harvey, 2019: 129). Tıpkı İngiltere’deki ilk birikim sürecinde ve çitlemelere karşı Levellers, Diggers and Quarters gibi komünal topluluklar ortaya çıkıp mücadele ettiği gibi neoliberal birikim süreci de Topraksız Köylü Hareketleri’nden Zapatistalara kadar yeni hareket biçimlerini ortaya çıkar.

Elbette benzerlikler kadar farklılıklar da söz konusudur. Bilginin metalaşması ve fikri mülkiyet hakları, genetik maddelerin, tohumların patentlenmesi; toprak, hava, su gibi doğal kaynakların ve yaşam alanlarının hızlı tahrip edilmesi; üniversitelerin neoliberalleştirilmesi ve şirketleştirilmesi; kamuya ait kaynakların “kamuya ait kaynaklara erişim haklarının (devlet emekliliği, sosyal yardım, ulusal sağlık bakımı hakları) özel mülkiyete iade edilmesi, neoliberal ortodoksluk adına uygulanan tüm mülksüzleştirme politikaları arasında en kötülerinden biri olmuştur “ (Harvey, 2019: 132).

Harvey’e göre bu yeni sürecin en ileri biçimi “özelleştirmeler” adımı verdiği süreçle yaşanmıştır. Bunu şöyle anlatır:

Özelleştirme ve piyasanın serbestleşmesi neoliberal hareketin mantrası olduğu için bunun sonucu, yeni bir "müştereklerin özel mülke dönüştürülmesi" seferinin devlet politikasının hedefi haline getirilmesiydi. Devletin elinde tuttuğu veya ortak olan varlıklar, aşırı biriken sermayenin yatırım yapabileceği, iyileştirebileceği ve üzerinden spekülasyon üretebileceği piyasaya sunuldu (Harvey, 2019: 140).

Eğer ilk birikim pratikleri, yeni bir sermaye birikiminin temeli ya da önkoşuluysa mülkiyet üzerinde kimin söz sahibi olacağı önemli mücadeleleri beraberinde getirir. Başka bir deyişle piyasa genişlemesi, genişlediği ve metalaştırdığı alanlarda bir mücadeleyi ortaya çıkarır. Bunların kullanıma yönelik tahayyüller, özel ve ortak mülkiyet düşüncesinin çatıştığı bir sınıf mücadelesi temeli yaratır.

Ortak mülkiyet konusunda “müşterekler” tartışması özellikle toplumsal hareketler aracılığıyla yeniden gündeme gelmektedir. Müşterekler tartışmasının temeli mülkiyet biçimleriyle ilişkili olarak ilerler. De Angelis bir röportajında kavram hakkında şunları söyler:

Birincisi, tüm müşterekler, insanların gereksinimlerini karşılayabildikleri gayri ticarî araçları kapsayan bir tür ortak kaynak havuzu ile ilişkili. İkincisi, müşterekler muhakkak bir topluluk tarafından yaratılıp sürdürülüyor. ... Müşterekleri kavramsallaştırmanın üçüncü ve en önemli ögesi ise, müşterekleri yaratan ve yeniden üreten toplumsal süreç olan “müşterekleştirme” eylemi.⁷

De Angelis’in çizdiği üç sınır yeterince açık görünür. Müşterekler hem kullandığımız doğal kaynakları kapsar hem de sürekli hareket halindedir. Piyasa toplumundan farklı olarak “karşı hareketin” yarattığı toplumsal ilişkiler etrafında değerlendirilebilir. Aynı zamanda “müşterekleştirme eylemi” temelde politik bir iddiayı da barındırır. Bu nedenle burada bahsedilen birçok araştırmacı tarafından müşterekler “meta”nın karşısında yer alır (Gidwani ve Baviskar, 2017: 200). Başka bir deyişle metalaşma yaygınlaştığı gibi müşterekleştirme de yaygınlaştırılıp bir toplumsal ilişki formuna dönüştülebilir. Ya da meta ilişkilerine eşlik eden ilk birikim pratikleri olduğu gibi müşterekleştirme ilişkilerine eşlik eden işgal ya da benzeri araçlar olabilir. Kısacası bu iki kavram, iç içe geçen karşıt iddialar taşımaktadır.

Görüldüğü gibi üçüncü piyasalaştırma dalgası ilk birikim ve sermaye birikiminin eşlik ettiği dönüşüm süreciyle şekillenmiştir. Bu dönüşüm sürecinin yerleşik hale gelebilmesi, öncelikle süreci engelleme potansiyelini sahip toplumsal hareketlerin ve emek hareketlerinin yenilgisini beraberinde getirmiştir. Ardından birikim modeli uygulanmaya başlanmış ancak piyasalaşmanın genişlemesi kendi “çifte hareketini” ya da “karşı hareketini” de ortaya çıkarmaya başlamıştır. Gerek ortak ya da özel mülkiyet tahayyülü arasındaki çatışmalar, gerekse “toplumun savunusu” olarak toplumsal hareketler, bu dönemde farklı mücadele

⁷ Express dergisindeki bir röportajdan.

pratiklerini ve deneyimlerini beraberinde getirir. Neoliberal döneme özgü olarak tüm bu hareketler, sınıf mücadelesiyle daha içsel ya da dinamik bir ilişki geliştirme potansiyeline sahip görünmektedir.

1.3. Neoliberal Dönüşüm ve Karşı Hareketler

Üçüncü dalga piyasalaştırma ve ilkel birikim ile karşı hareketler arasında nasıl bir ilişkiden söz edilebilir? Bilindiği gibi Polanyi, piyasanın genişlemesinin “toplumun savunusu”nu temelinde bir hareket ortaya çıkardığını söyler ve bunu “çifte hareket” olarak adlandırır. Michael Burawoy ise bunu “karşı hareket” adını verir. (Burawoy, 2019). Burawoy’a göre piyasalaştırma ile hareketler arasındaki temel bağlantı metalaştırma ilişkisinde aranmalıdır. Hareketler anti-kapitalist bir içerik taşır ancak oluşumlarını sağlayan, tek başına artık değere el koyma sürecinde ortaya çıkan sömürü ilişkisi değildir. Bunun yerine metalaştırma süreci, temel etken olarak kendini gösterir (Burawoy, 2019: 6). Dolayısıyla ilk birikim ve genelleştirilmiş sermaye birikimi bu metalaştırma sürecini artan ölçekte yeniden üretir ve hareketler de aynı döngüsellik etrafında şekillenmektedir.

Üçüncü dalga piyasalaştırma karşısında ortaya çıkan karşı hareketler özgün bir fenomen olarak değerlendirilebilir. Bu hareketleri özgün yapan iki durumdan bahsedilebilir; ilki, toprağın ve emek gücünün metalaştırıldığı ilk iki dalgadan farklı olarak doğanın ve toplumsal ilişkilerin de metalaştırılmasıdır. Aynı zamanda Burawoy, bilginin metalaştırılmasını da buna ekler (Burawoy, 2019: 8). İkincisi, hareketlerin küresel bir değişim ve etkileşim zeminine yönelmesidir. Elbette hem küreselleşme hem de toplumsal hareketler içindeki etkileşim ve ilişkiler yeni değildir. Hatta bunlar kökeni 19. yüzyıla kadar götürülebilir. Yine de neoliberal dönemde kapitalist küreselleşmenin yeryüzündeki tüm toplumsal ilişkilerde egemen bir konuma geldiği söylenebilir.

Karşı hareketlerin özgün bir fenomen olarak değerlendirilmesiyle birlikte bu hareketlerin tarihsiz ya da kökensiz olmadığı da belirtilmelidir. Özellikle karşı küreselleşme hareketleri, pek çok yönden 1968’in devamcısı sayılmakta ve kimi karakteristik özelliklerini taşımaktadır (Kalfa & Ataay, 2008: 129). Dolayısıyla yeni hareketlerin ilk iki dalgadan devraldıkları koşullar söz konusudur. Immanuel Wallerstein, 1968’in geçiş sürecinde önemli bir moment olduğunu belirtir. Buna göre 1968, sadece Batılı kapitalist ülkelere karşı gelişmez. Aynı zamanda “eski” sistem karşıtı hareketleri de hedef alır (Wallerstein, 1993: 39). Ve bu, çok çeşitli sonuçları ortaya çıkarır.

Wallerstein’a göre “eski” sistem karşı hareketler, 19. yüzyılın işçi sınıfı hareketleri ve sosyal demokratları, devrimci hareketler ve reel sosyalizm pratikleri ve aynı zamanda ulusal kurtuluş

ve milliyetçi hareketlerdir. Her ne kadar 1968'i bir yenilgi olarak değerlendirirse de diğer taraftan bir dönemeç noktası olarak görür. Ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biri, üçüncü dalgada ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin siyasal iktidar mücadelesinden uzak durmasıdır. Wallerstein, eski sistem karşıtı hareketlerin öncelikli hedefinin 1880'lerden bu yana siyasal iktidarın fethi olduğunu belirtir. Bu nedenle 1968'in parçaladığı en önemli mutabakatlardan biri bu hedefin geri plana atılmasıdır. Çünkü "yeni" hareketlere göre "eski" hareketler, kurumsallaştıkları andan itibaren çözümün değil sorunun bir parçası haline gelmiştir (Wallerstein, 1993: 40).

Bir diğeri, Wallerstein ile benzer görüşleri paylaşan Andre Gunder Frank'ın iddiasıdır. Frank'a göre eski sistem karşıtı hareketlerin iktidar deneyimleri, siyasal üstyapıda ve toplumsal çelişkiler alanındaki sorunları çözme konusunda başarısız olmuştur. Hatta eski hareketler, yeni olarak adlandırılan hareketlerin gündeme aldığı sorunların toplumsal bellekteki yerini de silikleştirmektedir. Başka bir deyişle hem kapitalist dünya ekonomisinin iktidar biçimleri hem de eski sistem karşıtı hareketlerin iktidarı ırk, cinsiyet, toplumsal cinsiyet gibi belirli alanlardaki mücadelelerin deneyimini, toplumsal bellekteki yerini ve tarihsel köklerini belirsiz hale getirir. Bu nedenle Frank'a göre aslında ortada "yeni" hareketler söz konusu değildir. Bunlar daha çok toplumsal belleğin yeniden inşasını hedefleyen ve bunu başarabilen hareketlerdir (Frank, 1993: 152).

Bugün toplumsal hareketler arasındaki ayrımlar ya da sınırlar, ilk iki dalgada olduğu kadar keskin görünmemektedir. Başka bir deyişle belirli bir toplumsal konu ve sadece onun alanıyla ilgili hareket sayısı oldukça azalmakta ve hareketler arasındaki etkileşimler, ortak tema ve konular giderek artmaktadır. Neoliberal dalgadaki hareketlerin önemli ortak kesenlerinden biri "anti-kapitalist" karakteridir (Martin, 2008: 5). Bu nedenle ırk, etnisite, cinsiyet, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal çelişkilerden ortaya çıkan hareketlerin hem kendi aralarında ilişkiselliği arttırdığı hem de sınıfsal çelişkiler ve hareketlerle yakınlığı söylenebilir. Bu yakınlığı sağlayan önemli durumların başında metalaştırma sürecinin ortak bir kesen yaşanması gelmektedir.

Buraya kadar olan tartışmadan hareketle bölümün geri kalanında derinleştirilmesi hedeflenen bir argüman geliştirilebilir. Hem eski hareketlerden devraldıkları koşullarla hem de döneme özgü karakterleriyle "karşı hareketlerin" mücadele çizgisi bir sınıf mücadelesi olarak görülebilir mi? Başka bir deyişle, üretim ilişkilerinde artığa el koyma süreci ve sömürü

ilişkilerinin yanında, “toplumun savunusu” olarak nitelendirilen çizgi sınıf mücadelesinin bir biçimi olarak değerlendirilebilir mi? Elbette çalışma bağlamında sorunun cevabı “evet” olacaktır. Bu argümanın hem somut hareketlerin hem de bu hareketler içinde öne çıkan kuramsal yaklaşımların incelenmesinde geliştirilecektir. Çalışmanın geri kalan kısımlarında merkezi bir noktada duracağı söylenebilir.

Bölümün geri kalan kısmında takip edilmesini kolaylaştırmak adına neoliberal dönemdeki karşı hareketler üç ana dalga etrafında ele alınacaktır; 1999- 2008 arasını kapsayan karşı küreselleşme hareketleri, 2010-2015 arasını kapsayan meydan hareketleri ve 2019 sonrası hareketler.

1.3.1. Karşı küreselleşme hareketleri

Neoliberal sermaye birikimi karşısında ilk dalga hareketler Sovyetler Birliği’nin çökmesi ve “Washington Konsensusu” kabul edilmesinden sonraya denk gelir. “Küreselleşme” ve “yeni dünya düzeni” çerçevesinde ilerleyen bu süreç, eski Sovyet Bloku ve üçüncü dünya ülkelerini de küresel kapitalist zincire eklemeyi hedeflemiştir. Tarihin belirli bir döneminde elde edilen toplumsal hakların (eğitim, sağlık başta olmak üzere) piyasa ilişkilerine dahil edilmesiyle başlayan bu yeni süreç, çok daha köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Elbette bu dönüşüm süreci karşı hareketini de oluşturmaya başlar. Bugün bu başlangıç “karşı küreselleşme hareketleri” olarak anılmaktadır.⁸

Karşı küreselleşme hareketlerinin oluşum sürecinin, 1996 yılında Meksika’nın Chiapas bölgesinde Zapatista’ların “Neoliberalizme Karşı ve İnsanlık İçin Kıtalararası Buluşma” çağrısıyla başladığına dair bir kabul söz konusudur. 40 ülkeden çeşitli katılımcılar buluşmaya gelir ve daha sonra bu katılımcılar kendi ülkelerinde karşı küreselleşme hareketlerinin oluşması için harekete geçer (Löwy, 2004: 90). Ancak hareketin dönüm ya da sıçrama noktası, 1999 yılında Seattle’da Dünya Ticaret Örgütü’nün toplanmasına karşı yapılan eylemlerdir. “Seattle Savaşları” olarak anılan bu eylem, karşı küreselleşme hareketlerinin ortaya çıkışını tüm dünyaya duyuran bir etkiye sahip olmuştur. ABD’deki işçi sendikalarının da destek vermesiyle birlikte

⁸ Bu hareketlerin nasıl adlandırılacağı konusunda bir belirsizlik söz konusudur. “Küreselleşme karşıtı hareket”, “alternatif küreselleşme hareketleri” gibi çeşitli isimlendirmeler yapılır. Hareketlerin küreselleşmeye doğrudan karşı olmadıkları ve aslında kapitalist küreselleşmeye karşı oldukları için burada “karşı küreselleşme hareketleri” kullanılacaktır.

Seattle’da kitlesel bir gösteri meydana gelir. Yaklaşık 40 bin kişinin eyleme katıldığı belirtilmektedir (Kalouche & Mielants, 2008: 265).

Neoliberal dönemdeki toplumsal hareketlerin ayırt edici özelliklerinin karşı küreselleşme hareketleri döneminde şekillendiği söylenebilir. 1960’lı yıllardaki mücadelelerin çeşitliliğinin yanına yeni çitlemelerin ortaya çıkardığı çok çeşitli pratikler eklenir. Köylülerin toprağına el konulmasına yönelik köylü hareketleri, temel kamusal ihtiyaçların ve hakların özelleştirme yoluyla piyasalaştırılmasına karşı gelişen hareketler, bilginin metalaştırılması ve üniversitelerdeki neoliberal dönüşüme karşı öğrenci hareketleri gibi çeşitli hareket türleri bunlara örnek verilebilir. David Harvey, bu mücadelelerin çeşitliliğini şöyle anlatır:

Ogoni halkının Shell Oil’ın topraklarına zarar vermesine karşı mücadeleleri; Hindistan ve Latin Amerika’da Dünya Bankası destekli baraj inşaat projelerine karşı uzun mücadeleler; biyolojik korsanlığa karşı köylü hareketleri; genetiği değiştirilmiş gıdalara karşı ve yerel üretim sisteminin güvenilirliği için mücadeleler; yerli halkların orman rezervlerine erişimini muhafaza etme ve kereste şirketlerinin faaliyetlerini gemleme savaşı; özelleştirmeye karşı siyasal mücadeleler; kalkınmakta olan ülkelerde işçi hakları veya kadın hakları hareketleri; biyolojik çeşitliliği koruma ve yaşam alanlarının yok edilmesini önleme kampanyaları; toprağına erişim kazanmayı amaçlayan köylü hareketleri; anayol veya hava alanı inşaatı karşıtı protestolar; İMF tarafından dayatılan kemer sıkma programlarına karşı abartısız yüzlerce protesto -tüm bunlar 1980’ler sırasında ve sonrasında dünyaya yayılan ve gitgide artan şekilde manşetlerde yer bulan değişken bir protesto hareketleri karmasının bir parçasıdır (Harvey, 2019: 147-148).

Dolayısıyla karşı küreselleşme hareketleri homojen bir hareket değildir. Hatta yer yer kimi hareketler arasında bağlantı kurmak bile zordur. Ancak hareketlerin dönemsel olarak tasnif edilmesini sağlayan belirli durumlar vardır. Kapitalist küreselleşmeye karşı olmak bunlardan biridir. İkincisi ise aynı piyasalaştırma dalgasının küresel ölçekte benzer pratiklerle deneyimlenmesidir. Bu nedenle homojen bir hareket söz konusu olmasa da hem hareketlerin kendi içindeki ilişkiselliği hem de piyasalaştırma dalgasının yarattığı dönüşüm bunları aynı konjonktürel durumda değerlendirmeye olanak vermektedir. 1968’den 2005’e kadar toplumsal hareketlerdeki dönüşümün izini süren Fouad Kalouche ve Eric Mielants, “kimlik” hareketi olarak değerlendirilen hareketlerle, dönüşüm sürecinde ortaya çıkan diğer hareketler arasındaki etkileşimi şu şekilde anlatır:

Pek çok “kimlik” hareketi 1968’den sonra dünya sahnesinde çoğaldı ve böylece ortak motivasyona, hedef ve amaçlara sahip grup ve bireylerin bir araya gelmesi için gerekli alanı sağladı. Özellikle 1967-1968’de en güçlü dönemini yaşayan öğrenci hareketleri eğitim biçiminin dünya çağında “dönüşümüyle” ani bir şekilde sona ererken, feminist hareketler, cinsel özgürleşme hareketleri, ekolojist ve çevreci hareketler, uluslararası barış hareketleri ve dini ve etnik hareketler geçtiğimiz otuz yıl içerisinde gelişti ve süreklilik kazandı. Hareket dediğimiz bu oluşumların her biri aslında farklı yönelimlere sahip çeşitli insanların karmaşık bir gruplaşmasıydı; bu insanların kimileri, herhangi bir homojenliği kapsamak amacıyla oluşturulmayan “çatı” çerçevesindeki veya dışındaki başka yönelimlerin yanlıları ya da radikal karşıtlarıydı. Bu hareketler yalnızca heterojen değildiler, aynı zamanda sürekli bir dönüşüm içinde birbirlerine nüfuz eden hareketlerdi. “Kimlik” hareketlerinin (1968 sonrası hareketlerin) geniş çatısı altında, 1990’ların sonunda ortaya çıkmış sistem karşıtı yönelimlere sahip “yeni” hareketlerle pek çok bağlantı ve ilişkiye sahip hareketler de bulunuyor (Kalouche & Mielants, 2008: 256-7).

Michael Löwy, karşı küreselleşme hareketlerinin üç ana başlık etrafında incelenebileceğini öne sürer. Bunlar “direnişin reddiyeciliği, somut talepler ve başka bir dünya ütopyası”dır (Löwy, 2004: 90). Direnişin reddiyeciliği, hareketlerin oluşum sürecini tetiklemektedir. İlk reddiye neoliberal dönüşüm sürecine yöneliktir ve bir itirazı barındırmaktadır. Aynı zamanda hareketlerin reddiyeciliği, somut talepler etrafında şekillenir. Kuzey ve Güney ülkeleri arasında artan eşitsizlikler, toplumsal dışlanma, toplumsal eşitsizlik, doğanın ve çevrenin tahribatı, savaş gibi çeşitli konularda çeşitli talepler ortaya çıkar. Son olarak karşı küreselleşme hareketleri “başka bir dünya mümkün” ütopyasını taşır. Bu slogan, kapitalist küreselleşmeye reddetmekle birlikte alternatif bir dünyanın varlığını da vurgulamaktadır.

İlk birikim pratiklerinin ortaya çıkardığı adaletsiz duruma yönelik “öfke” sorununun neoliberal dönemde ilk defa gözlemlendiği yer de yine karşı küreselleşme hareketleridir. Hatta Löwy’e göre hareketler radikalliğini ve gücünü buradan alır. Yani bir tür boyun eğmeme, başkaldırma ve isyan etme öfkesinden (Löwy, 2004: 91). Aynı zamanda “hareketler” teriminin anlamı da genişler. Yeni pratiklerle birlikte terim, sadece örgütlü ya da kurumsallaşmış toplumsal hareketlere atıfta bulunmaz aynı zamanda “yıkıcı, anlık ve kurumsallaşmamış kolektif eylemi de kapsayacak şekilde kullanılır” (Martin, 2008: 15). Dolayısıyla ilk birikim pratiklerinin öfke sorununu ortaya çıkaran, yıkıcı, anlık ve kurumsallaşmamış kolektif eylemi beraberinde getiren bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu, meydan hareketleri ve 2019’daki isyanlarda da olmak üzere sonraki hareket dalgalarına da yansır.

Karşı küreselleşme hareketlerinin ayırt edici özelliklerinden bir diğeri eski sistem karşıtı hareketlerle eleştirel biçimde inşa ettikleri politik tartışmalardır. Buna göre “müşterekler” tartışması, basitçe belirli şeylerin ya da mekanların ortak kullanımını anlamına gelmez. “Müşterekleştirme” bir siyasal hedef ve yeni bir toplumsallık inşasının iddiasını da taşır. Diğer bir deyişle “müşterekler, öncelikle ve özellikle toplumsal yeniden üretim alanında kapitalist sistemden otonomlaşmaya dayanan ‘toplumsal bir devrim’ öngörür (Fırat, 2018, 61).

Bu öngörünün özellikle karşı küreselleşme hareketleri yansıdığı söylenebilir. Öncelikle belirli toplumsal değerlerin, kullanılan ortak şeylerin çitlenmesi süreci, kapitalist toplumsal ilişkileri ve sermayenin yaratmayı hedeflediği toplumsallık ilişkisini de beraberinde getirir. Müşterekleştirme ise bunu reddeder ama sadece reddetmekle kalmaz aynı zamanda “alternatif değer pratiklerinin çarpıştığı” bir hattı da örer. Başka bir deyişle alternatif değer pratiklerinin arasında bir tür hegemonya mücadelesi söz konusudur (Fırat, 2018, 61). “Başka bir dünya mümkün” ütopyasını karşı küreselleşme hareketleride özellikle güçlü kılan önemli etmenlerden birinin bu olduğu söylenebilir. Kapitalist toplumsal ilişkileri sadece retorikte reddetmez. Aynı zamanda yeni bir toplumsallık inşa etme konusunda bir alternatif arayışındadır.

Karşı küreselleşme hareketleri özelinde bu arayışın çeşitli sonuçları olur. “Toplumsal devrim” fikri etrafında önemli örgütlenmeler ve alternatif kurumsal yapılar kurma bunların başında gelmektedir. Hareketler bir taraftan IMF, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası gibi kapitalist küreselleşmede önemli rol oynayan kurumları hedef alarak küresel düzeyde bir protesto ağı oluşturmayı hedeflemiş ve diğer taraftan Dünya Sosyal Formu gibi geniş katımlı organizasyonlar yapmıştır. Karşı küreselleşme hareketlerinin ciddi bir örgütlülük düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Ocak 2001’de Brezilya’daki Porto Alegre kentinde düzenlenen foruma dünya çapında sivil toplum örgütlerinden ve siyasal hareketlerden 12.000 temsilcinin katılması bunun bir göstergesi sayılabilir (Kalouche & Mielants, 2008: 265).

Dolayısıyla neoliberal dönemde karşı hareketlerin başlangıcı olarak sayılabilecek karşı küreselleşme hareketleri, ilk birikim pratiklerinin ve bunun getirdiği kapitalist toplumsallık karşısında müşterekleri öne çıkarmıştır. Ama bunu basitçe ortak değer ya da kullanımdan hareketle yapmamış aynı zamanda bunlar etrafında alternatif bir toplumsal ilişki biçimini ve bunun pratik örgütlerini de kurmuştur.

Neoliberal birikim karşısındaki önemli etkilerine rağmen karşı küreselleşme hareketleri geri çekilir. Aynı zamanda ilk birikim pratikleri ve piyasalaşma süreci yerleşiklik kazanır. Karşı küreselleşme hareketleriin “toplumsal devrim” iddiası etrafında şekillendirdiği “alternatif toplumsal ilişkiler” ve “başka bir dünya mümkün” çağrısı önemli ölçüde zayıflar. Yine de farklı biçimlerde de olsa bunların sonraki hareketlere ve özellikle meydan hareketlerine yansıdığı söylenebilir.

1.3.2. Meydan Hareketleri

Karşı küreselleşme hareketleriin geri çekilmesi ve 2008 krizinin yaşanmasının ardından yeni bir hareket dalgası kendini gösterdi. “Meydan hareketleri” olarak anılan bu hareketler, bazı yönlerden karşı küreselleşme hareketlerle devamlılık göstermekle birlikte yeni özellikleri de ortaya çıkardı. Hareketler Tunus, Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinde, Yunanistan, İngiltere, İspanya, İtalya gibi Avrupa ülkelerinde, ABD, Brezilya, Türkiye ya da Asya ve Afrika ülkeleri de dahil olmak üzere pek çok ülkede meydana geldi.

Meydan hareketlerinin karşı küreselleşme hareketlerinden ayrıldığı noktadaki ilk vurgu genellikle nitelik ve niceliksel olarak değişimine yapıldı. Buna göre hareketler “karşı çıktıkları mevcut düzeni değiştirmeye yönelik strateji ve taktiklerini eski hareketler gibi net bir şekilde formüle etmezler” (Özen, 2015: 13). Dolayısıyla hareketlerin niteliksel olarak değişiminin alternatif toplumsallık ve başka bir dünya fikri, önceki hareketlerden görece daha geri plandadır. Bunun yanında niceliksel olarak hareketler geniş bir coğrafi alana yayılmıştır ve aynı zamanda katılımcı sayısı milyonlarla ifade edilmektedir.⁹

Niceliksel farklılaşma konusunda öne çıkan ikinci durum, hareketlerin heterojenliğine dair yapılan vurgudur. Genel olarak meydan hareketlerine çok çeşitli toplumsal kesimlerden katılım söz konusudur ve aynı zamanda bu katılım talepleri de çeşitlendirmektedir. Belirli toplumsal konular etrafında örgütlenmeyi tercih eden tikel hareketlerin kent meydanları ekseninde yan yana gelişi ve en azından söylemsel bağlamda asgari taleplerde buluşmaları yine bu döneme denk gelir. İşsizlik, yoksulluk, enerji politikaları, göçmen emeği sorunu, finansal sermayeye yönelik tepki, çalışma koşulları, demokrasi, adalet, eşitsizlik, yozlaşmış iktidarlar, baskıcı

⁹ Örneğin polisin çıkardığı resmi raporlarda Türkiye’deki Gezi eylemlerine katılımın 3 milyon 600 bin olduğu söylenmektedir. Bkz, <https://www.cnnturk.com/2013/guncel/11/25/geziye-kac-kisi-katildi/732168.0/index.html>

yönetimler vb. pek çok talep ve vurgu, farklı tikel hareketlerin de fiili olarak yan yana geldiği meydan hareketlerinde ortaya çıkmıştır (Özen, 2015: 18-9).

Bir diğeri meydan hareketlerinin hedef aldığı kurumlar noktasında da bir değişimin yaşanmasıdır. Yukarıdaki talep ve vurgulardan bazılarının yöneliminden de anlaşılacağı gibi karşı küreselleşme hareketleride DTÖ, Dünya Bankası, IFM gibi küreselleşme sürecinin başat aktörleri hedef alınırken meydan hareketlerinde ulusal ölçekli hedeflere yönelim söz konusudur (Fırat, 2018, Burawoy, 2019). Diktatörlük, kemer sıkma gibi nedenler sonucunda hareketler ulusal ölçeğinde devletleri ve hükümetleri hedef alan bir konuma yönelmiştir.

Diğer taraftan tıpkı karşı küreselleşme hareketleride olduğu gibi meydan hareketlerinde de yatay örgütlenme ve doğrudan demokrasi modelleri hayata geçirilmiştir. Ancak bundan farklı olarak alternatif bir toplumsallık inşası sadece kent meydanlarıyla sınırlı kalmıştır. Başka bir deyişle daha kentsel bir temele sahip olan bu hareketler, kent müştereklerini öne çıkarmış ancak bunu fiili meydan işgalleri sırasında gerçekleştirebilmiştir. Meydan işgalleri geri çekildikten sonra hareketler “mahalle” ölçeğine doğru genişlese de (Fırat, 2018: 66) zamanla sönmülmüştür. Bu nedenle yatay örgütlenme ve doğrudan demokrasi gibi toplumsal devrim temelini öne çıkaran yaklaşımların yanında, hareketler içinde, “yukarıdan mücadele” ve siyasal temsil alanında bir arayış gündeme gelmiştir.

Kent meydanlarındaki işgalin yanında sosyal medya ve yeni iletişim teknolojileri, alternatif toplumsal ilişkilerin önemli adreslerinden biri olarak görülmüştür. Meydan hareketlerinin oluşumunda sosyal medyanın önemi rolü vurgulanmış ve hatta Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmalar çoğu zaman Facebook ya da Twitter devrimi diye adlandırılmıştır. Dahası sadece bununla da sınırlı kalmayacak biçimde sosyal medya, meydan hareketlerinin birbirleriyle iletişim kurmalarına da olanak sağlamıştır. İnternet siteleri açılmış, eylemcilerin kendi deneyimlerini anlattığı bloglar yaygınlaşmış ve hareketler eşitsizliğe, adaletsizliğe vurgu yaparak eylemlerin ve işgallerin küresel ölçekte yaygınlaştırılmasını istemiştir (Yıldırım, 2012, Atvur, 2013)

Son olarak meydan hareketlerinin öne çıkardığı bir diğer önemli duruma bakmak gerekir. Karşı küreselleşme hareketlerinden ve belki de önceki sistem karşıtı hareketlerden farklı olarak meydan hareketleri, toplumsal hareketlerin eylem repertuarına ayaklanma ya da isyancılığı eklemiştir. Elbette bir eylem repertuarı olarak ayaklanma ya da isyan tarihsel olarak

düşünüldüğünde toplumsal hareketler için yeni değildir. Ancak burada öne çıkan yeni durum “sürekli sermaye birikimine”¹⁰ karşı ayaklanma ve isyanların da giderek “sürekli” bir içerik kazanmasıdır. Alain Badiou’nun “tarihin uyanışı” olarak adlandırdığı ve 1968’le benzerlik kurarak “tarihsel ayaklanma” dediği şey de bu duruma atıfta bulunmaktadır (Badiou, 2011). Bu nedenle “hareketler” terimindeki örgütlü, normatif ve kurumsallaşmış kolektif eylem yerine özellikle meydan hareketleriyle birlikte yıkıcı, anlık ve kurumsallaşmamış kolektif eyleme doğru yönelimin giderek daha fazla arttığı söylenebilir.

1.3.3. 2019 ve Sonrası Hareketler

2015 yılında Yunanistan’da iktidara gelen sol koalisyon Syriza, Avrupa Birliği, Avrupa Merkez Bankası ve IMF’nin oluşturduğu “Troyka”ya karşı geri adımı atması meydan hareketleri için önemli bir dönüm noktası haline geldi. 2004 yılında kurulan Syriza’nın kayda değer yükselişi 2011 yılında Yunanistan’da yaşanan ayaklanma sonrasında oldu. Tüm bunların etkisiyle siyasal alanda önemli bir güç haline gelen Syriza’nın Troyka’nın çıkardığı ödeme planlarını ve kemer sıkmayı kabul etmesiyle toplumsal hareketler ve siyasal temsil arasında önemli bir gedik açıldı.

Syriza’nın seçim yenilgisinin hemen ardından ABD’de Donald Trump’ın başkan seçilmesi, neoliberal kapitalizmin kriz tartışmalarına otoriterlik ve yükselen sağ gibi başlıkları da ekledi. Yine de siyasal alandaki tüm çalkantılara rağmen sermaye birikiminin kesintisiz bir şekilde ilerlemesi 4 yıl sonra çok daha güçlü bir ayaklanma dalgasını tetikledi. Dünya çapında 60’dan fazla ülkede kaydedilen eylemlerde milyonlarca insan sokaklara çıktığı kaydedildi.¹¹

Öne çıkardığı içerikler tam olarak diğerleriyle uyumlu olmasa da 2019 yılındaki ayaklanmaların ilk örneği olarak Hong Kong eylemleri gösterilebilir. Çin devletine yönelik “gözetim toplumu” eleştirileriyle yükselen eylemler zamanla özerklik ya da bağımsızlık kazanmayı öne çıkaran bir içeriğe kadar genişledi. Doğrudan mülksüzleştirme yoluyla birikime karşı ayaklanma dalgaları ise Ortadoğu, Latin Amerika, Afrika ve diğer coğrafyalarda yaşandı. Lübnan’da “Whatsapp

¹⁰ <https://sendika.org/2013/07/michael-lowy-gezi-direnisini-yorumladi-surekli-birikime-karsi-yanit-surekli-devrimdir-131355/>

¹¹ <https://www.independentturkish.com/node/111531/d%C3%BCnya/365-g%C3%BCn-isyan-g%C3%BCn-g%C3%BCn-k%C3%BCresel-direni%C5%9F-i>

vergisi”, Irak’ta devlet içindeki yozlaşma, İran’da 40 yıldan fazladır süren şeriat rejimi, Cezayir’de yaklaşık 20 yıldır devlet başkanı olan ve yeniden başkan seçilmek isteyen Abdülaziz Buteflika, Ürdün’de vergi yasası, Mısır’da darbe ile iktidara gelen Sisi, Sudan’da Ömer Beşir, Kazakistan’da yolsuzluklar, Azerbaycan’da düşük ücretler, yolsuzluk ve siyasi baskılar, Ekvator’da akaryakıt zammı, Haiti’de devlet başkanı Jovenel Moise, Peru’de hükümet krizi, Honduras’ta özelleştirmeler, Bolivya’da devlet başkanı Evo Morales’e darbe girişimi, Kolombiya’da devlet başkanı Ivan Deque’nin vergi tasarımı, Hindistan’da yeni tarım yasası, Fransa’da emeklilik yasası vd. Tüm bunlar 2019 yılında yaşanan isyan ve ayaklanmaların ana tetikleyicileri haline geldi.¹²

Toplumsal hareketlerin ayaklanmacı biçimleri ve bir eylem repertuarı olarak ayaklanma meydan hareketlerinde de vardır. Ancak 2019’daki hareketler giderek hem bu repertuara daha çok yakınlaşmıştır hem de daha geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Bunun yanında hareketlerin ortaya çıkışını tetikleyen nedenlere bakıldığında ayaklanmaların yöneldiği ortak temelin hala küresel ölçeğe yayılan kapitalist toplumsal ilişkiler, mülksüzleştirme yoluyla birikim ve yeni çitlemeler olduğu söylenebilir. Aynı zamanda birikim rejimi, oluşturduğu toplumsal koşulları artan ölçekte yeniden üreterek, ayaklanmaları sayısal anlamda çoğaltmış görünmektedir.

2019 yılında yaşanan ayaklanma dalgasının etkisi Covid-19 pandemisiyle azalsa da tamamen bittiği söylenemez. Hatta ABD’de George Floyd adlı bir siyahinin polis tarafından öldürülmesinden sonra yaşanan ayaklanma pandemi dönemine denk gelmiştir. Bununla beraber 2019’daki ayaklanmaları diğer iki hareket dalgasından ayrıksı kılan çeşitli özellikler söz konusudur. Öncelikle 2019’daki ayaklanmalar, spesifik özellikleri ya da durumları ortaya çıkaracak biçimde homojen bir görüntü sunmamıştır. Elbette karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketleri de homojen değildir. Ama gerek karşı küreselleşme hareketlerinin hedef aldığı kurumlar, öne çıkardığı talepler, örgütlenme tarzı ve biçimiyle gerekse meydan hareketlerinin kendine özgü karakteristik eylem repertuarıyla kategorik bir tanım yapılabilir. Her iki toplumsal hareket dalgası da konjonktürel bir durumun belirli başlı özelliklerini yansıtan niteliklere sahip görünmektedir. Oysa 2019 yılındaki ayaklanmalar çok daha çeşitlidir. Neoliberal birikime ve onun temsilcisi durumundaki hükümet ya da devletlere karşı eylemlerin yanında Meksika’da feminist isyan,¹³ Katalonya ve Irak’ta bağımsızlık eylemleri doğrudan bu

¹² <https://www.independentturkish.com/node/84331/d%C3%BCnya/d%C3%BCnya-alev-ald%C4%B1-k%C3%BCresel-eylemlerle-%C4%B1s%C4%B1nan-40-%C3%BClke-40-isyan-1>

¹³ <https://www.birgun.net/haber/geri-cevrilmesi-mumkun-olmayan-bir-feminist-isyan-bu-290828>

nedenler arasında sayılamayacak biçimler de öne çıktı. Bu nedenle 2019'daki ayaklanmaların karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketleri gibi spesifik bir görüntü çizdiği söylenemez.

Bir diğeri, karşı küreselleşme hareketleri ve meydan hareketlerinden farklı olarak 2019'daki ayaklanmaların alternatif inşa etme konusunda daha etkisiz görünmesidir. Bu hareketler ne “başka bir dünya mümkün” sloganını çağrıştıracak ütopyik bir vizyona sahiptir ne de kent meydanlarını işgal ettikten sonra “komün” tarzı ortak bir yaşam inşa etme gibi özellikler ortaya çıkarmıştır. Bunların yerine ağırlıklı olarak siyasal talepler görülmektedir. Devlet içinde yolsuzluk, siyasi elitlere, baskı ve otoriterliğe karşı gelişmesi hareketlerin tanımlayıcı unsurlarından bazıları haline gelmiştir.

Son olarak şu söylenebilir; Neoliberal dönemin karşı hareketleri tarihselleştirildiğinde toplumsal hareketlerin mücadele tarzında iki farklı biçim öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki “aşağıdan” ya da “tabandan” mücadeledir. Hem karşı küreselleşme hareketleri hem de meydan hareketleri kent meydanlarından çekilmeden önce bu tarzı benimsemiştir. Ancak meydan hareketleri aynı zamanda kent meydanlarından çekildikten sonra siyasal temsil alanına doğrudan dahil olmuştur. Dolayısıyla meydan hareketleri olarak anılan hareketin bileşenleri aynı zamanda “yukarıdan” mücadelelerin de örneklerini vermiştir. Bunların yanında 2019'daki ayaklanmaların her iki özelliği de baskın biçimde ortaya serdiği söylenemez. Elbette kimi hareketler daha sonrasında buraya doğru yönelmiştir.¹⁴ Ancak hareketleri tanımlayan baskın karakter hala “domino” ya da “tsunami”¹⁵ etkisiyle tanımlanmaktadır.

Sonuç olarak bahsi geçen nedenlerden dolayı 2019'daki ayaklanmaları belirli kuramsal yaklaşımlarla ve spesifik özellikleriyle tanımlamak zorlaşmıştır. Ortak eylem repertuarına rağmen (ayaklanma) bunları tasnifleme konusunda önemli boşluklar olduğu söylenebilir. Bu nedenle hareket incelemelerinde belirli kuramsal yaklaşımları ve sosyolojik temelleri yeniden tartışmak anlamlı olabilir.

¹⁴ Örneğin Şili'de 2 yıl süren ayaklanmalar içinde hem taban örgütlenmeleri kurulmuştur hem de eski bir öğrenci lideri olan Gabriel Boric devlet başkanı seçilmiştir. <https://haber.sol.org.tr/haber/silide-devlet-baskanligi-secimlerini-gabriel-boric-kazandi-321187>

¹⁵ <https://sendika.org/2019/10/sili-tsunamisi-atilio-boron-567056/>

1.3.4. Karşı Hareketler ve Sosyolojik Yaklaşım

Buraya kadar olan kısımda iki noktanın öne çıktığı söylenebilir. Farklı toplumsal hareket dalgaları olsa da neoliberal dönemdeki hareketler bütünlük içinde “karşı hareket” olarak ele alınabilir. Bu kullanım, hareketler içindeki sürekliliği vurgulamaktadır. Aynı zamanda neoliberal birikim rejimiyle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında gelişim çizgisi itibariyle hareketleri lineer ya da determinist bir ilerleme çizgisinde değerlendirmemek önemlidir. “Toplumun savunusunu” ortaya çıkaran karşı hareket aynı zamanda oluşum halindedir ama bu her zaman düz bir çizgide ilerlememektedir. Çünkü hareketlerin sayısı ve etkilediği coğrafi alan genişlese de niteliksel olarak birbirlerinden farkı oldukça fazladır.

Bununla beraber neoliberal birikim süreciyle karşı hareket oluşumu arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kurulamaz. Başka bir deyişle piyasa genişlemesi kimi zaman toplumsal hareketleri ya da ayaklanmaları tetiklese de tarihsel olarak karşı hareketin oluşumu, hem siyasal bir tahayyülü hem de insan öznelliğini gerektirir.

Tüm bunlardan yola çıkılırsa sosyolojik bir analiz nerede temellenebilir? Özellikle son 12 yıldır süregiden hareketler bu tarz soruları çoğaltmaktadır. Sosyolojik bir analizin temellendirilmesi konusu bu çalışmanın son bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ama burada başka bir soru ortaya çıkmaktadır. Hem karşı küreselleşme hareketleride hem de meydan hareketlerinde konjonktürel olarak öne çıkan belirli kuramsal yaklaşımlar vardır. Bu kuramsal yaklaşımlar hareketler ortaya çıktığında önemli bir zemin elde etmiştir ve hareketin bileşenleri tarafından sahiplenilmiştir. Ancak yeni hareket dalgalarıyla birlikte bu kuramsal yaklaşımların hareketler içindeki etkisinin zayıfladığı gözlemlenmektedir. Bunun sebebi nedir?

Sonraki iki bölümün ele alacağı konu bu olacaktır. Bahsi geçen kuramlar karşı küreselleşme hareketleri döneminde Otonomist Marksizm ve meydan hareketlerinde post Marksizmdir. Her iki kuramsal yaklaşım da hareketler içinde önemli bir zemin elde etmiştir. Ancak sonrasında kuramların hareketler içindeki etkisinin azaldığı söylenebilir. Yine de buradaki ilişkinin irdelenmesi ve somut hareket deneyimlerinin bu kuramsal yaklaşımlarla örtüştükleri noktaların belirginleştirilmesi gerekir.

Son bölüm ise sosyolojik yaklaşımı temellendirme konusunda “sınıf” kavramına yönelecektir. Sınıfın siyasal özne olduğu gibi analitik bir araştırmanın da kategorisi olabileceği yönündeki tartışmalar, bu çalışmanın da çıkış noktalarından biridir. Bu nedenle buraya bir dönüş yapılacak ve oldukça heterojen bir görüntü çizen günümüzdeki ayaklanmalar için sosyolojik başlangıç noktası aranacaktır.

2. OTONOMİST MARKSİZM

Neoliberal birikim ve beraberinde getirdiği dönüşüm, 1990'lı yıllardan itibaren küresel bir ölçeğe yayılmaya başladı. “Küreselleşme” tartışmalarının eşlik ettiği bu yeni süreç Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardına denk geldi ve çoğunlukla olumlu biçimde karşılandı. Yine de küreselleşme kendi karşıtını da yarattı. Mülksüzleştirme yoluyla birikim ve yeni çitlemelere karşı mücadeleler metalaştırmanın da yayıldığı her alanda bir direniş pratiği ortaya çıkardı. Dahası bu direniş pratikleri aracılığıyla küreselleşme sürecinin olumsuz tarafları “kapitalist küreselleşme” olarak ayrıştırıldı ve “başka bir dünya mümkün” sloganı etrafında karşı bir küreselleşme hareketi meydana geldi.

Üçüncü piyasalaştırma dalgasının başı olarak görülebilecek bu dönem, aynı zamanda özel bir tarihsel geçiş dönemini temsil ediyordu. Özellikle emek hareketinin yenilgisi ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi “Marksizmin krizi” etrafında değerlendiriliyor ve sıklıkla yeni döneme “paradigma değişimi” tartışmaları eşlik ediyordu. Marksizm de dahil olmak üzere teorik ve pratik olarak yenilenme tartışmalarına önemli katkı sunanlar arasında en öne çıkan ise Negri ve Hardt'ın çalışmaları oldu.

Her ne kadar bu bölümün başlığı “Otonomist Marksizm” adını taşısa da diğer otonomist kuramcılar yerine özel olarak Negri ve Hardt'ın yazılarına odaklanacaktır. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle *İmparatorluk*, *Çokluk*, *Ortak Zenginlik* gibi kitapların her biri önemli tartışmaları tetiklemiştir. Tıpkı diğer otonomist kuramcılar gibi Negri ve Hardt da küreselleşme sürecinin izlerini takip eder. Ancak onlardan daha ileri giderek bu dönüşüm sürecinden yeni bir küresel egemenlik ilişkisi ve toplumsal öznesini tarif ederek çıkarlar. Aynı zamanda bu yeni egemenlik ilişkileri ve öznelğin tariflenmesini “paradigma değişimi” etrafında ele alırlar ve postmodern kuramsal yaklaşımdan önemli ölçüde faydalanırlar. Bu nedenle metinlerin her biri farklı disiplinleri bir araya getiren bir zenginlik içerir.

Bir diğeri Negri ve Hardt'ın kuramsal yaklaşımlarının karşı küreselleşme hareketi içindeki rolüyle ilgilidir. Çalışmanın göstermeyi hedeflediği önemli durumlardan biri neoliberal dönemdeki hareket dalgalarına belirli kuramsal yaklaşımların eşlik ettiğidir. Ve Negri ve Hardt'ın kuramsal yaklaşımının karşı küreselleşme hareketi içinde önemli bir ağırlığı olduğu söylenebilir.

Bununla beraber tam bu noktada önemli bir farklılık söz konusudur. Hareketlerle bu kuramsal yaklaşım arasında bir tür belirlenim ilişkisi söz konusu olmakla birlikte bu, teorik ve pratik bir bütünlükten sağlanmaz. Başka bir deyişle Negri ve Hardt'ın kuramı, karşı küreselleşme hareketi içinde pratik ve örgütsel bir ağırlık kazanmış değildir. Bunun yerine hareketlerin parçalı taleplerini, örgütlenme tarzlarını, isteklerini ya da yönelimlerini daha genel ve bütünsel, sistematik bir biçimde genişletmiştir. Bu kısmı biraz daha açmak gerekir.

Negri ve Hardt'ın *İmparatorluk* kitabı ortaya çıktığı andan itibaren eleştirilerle karşılaşır. Bu eleştirilerden biri de Sungur Savran'ın imzasını taşır. Kitap üzerine yazdığı makale, dönemin hararetli tartışmalarını gösteren bir nitelik taşır. Yaptığı eleştirilerle birlikte Savran'ın kitabın çıktığı dönemdeki etkisine dair gözlemleri hareketlerle bu teorik yaklaşım arasındaki vurgunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Öncelikle Savran, kitabın çıktığı andan itibaren önemli ölçüde yaygınlık kazandığını, birçok dile çevrildiğini ve arka arkaya baskı yaptığını belirtir. Dahası kitabın popüler kültürün de bir parçası haline geldiğini söyler. Ama Savran'a göre kitabın esas başarısı ya da şansı, karşı küreselleşme hareketleri ve özellikle de Seattle eylemleriyle olan çakışmasında yaşanır. Kitap, hareketler içinde teorik ve pratik bir belirlenim ilişkisi sağlamasa da dönemin ruhunu yansıttığı için önemli ölçüde yaygınlık kazanır. Çünkü Savran, Seattle eylemlerinden sonra kitabın bir dizi tezinin pratikte “doğrulanmış” görüldüğünü belirtir (Savran, 2002: 229). Ayrıca Dünya Sosyal Forumu gibi organizasyonların internet sitelerinde yayılan bültenlerde Negri ve Hardt'ın kavramlarının solun ve bütün karşı küreselleşme hareketlerin ortak kavramıymış gibi kullanıldığını da söyler (Savran, 2002: 230). Gerçekte ise bu “doğrulanma” pratiğinin sanıldığı gibi olmadığını aslında olan şeyin bir kitap ile belirli dönemdeki tarihsel konjonktürün “talihli bir buluşması” olduğunu iddia eder (Savran, 2002: 260). Başka bir deyişle hareketlerin özel bir tarihsel konjonktürde aldığı biçimlerle kitabın öne sürdüğü kuramsal yaklaşım arasında bir tür uyuşma söz konusudur. Belki de Negri ve Hardt'ın kuramını özellikle toplumsal hareketler içinde bu kadar tartışmalı kılan nedenlerin başında bu durum gelmektedir.

Yine de böyle bir yorum, belirli tehlikeleri ve teorik küçümsemeleri beraberinde getirme olasılığını taşır. Böyle “talihli bir buluşma” olduğu kabul edilse bile durumun basitçe bir rastlantısallığa indirgenmemesi önem taşımaktadır. Çünkü Negri ve Hardt'ın çabası temelde Marksizmin içinde bulunduğunu düşündükleri krize dair teorik bir yenilenme ihtiyacından

şekillenir. Ve bu nedenle neoliberal dönemde bu ihtiyacı karşılama iddiası taşır. Politik, pratik ve teorik olarak kimi zaman çürütülebilecek tezler ortaya atsalar da dönemin hareketleri ve belirli dönemdeki konjonktürel duruma dair tartışmaları dikkatlice ele alınmayı gerektirir. Bu nedenle bu bölüm, konjonktürel olarak ortaya çıkan toplumsal hareketleri ve bu hareketlerle uyuşma noktaları sergileyen Negri ve Hardt'ın kuramını incelemeyi hedeflemektedir.

2.1.Seattle'dan Bolivya'ya Küresel Hareketler

Karşı küreselleşme hareketlerinin başlangıcını 1994 yılında Zapatista ayaklanmasına kadar götüren olsa da (McNally, 2013: 15) hareketin esas çıkışını “Seattle savaşları” olarak anılan eylemlerde yaptığı bilinmektedir. 1999 yılında dünya Dünya Ticaret Örgütü'nün Seattle'da düzenleyeceği toplantının engellenmesi için başlayan eylemler, küresel ölçekte büyük bir yankı uyandırır. Eylem sonucunda Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısı engellenir. Seattle eyleminin ağırlıklı olarak simgesel bir etkisi söz konusudur. Eylemin Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından yeni dünya düzeninin en güçlü temsilcilerinden biri olan ABD'de ortaya çıkması bu simgeselliği yaratan durumlardan biridir. Bu nedenle istihbarat servisleri de dahil olmak üzere herkesin “şok ve hayret” içinde kaldığı belirtilmektedir (McNally, 2013:18).

Bu büyük “şok ve hayret” duygularına rağmen hareketin “kendiliğinden” bir özelliğe sahip olmadığı söylenebilir. Oldukça örgütlü ve planlı bir durum söz konusudur. Örneğin toplanma ve dağılma yerleri bellidir. Aynı şekilde DTÖ temsilcilerinin geçeceği kavşaklar ya da anayollar tutulmuştur. Polisin ağır saldırısına rağmen göstericilerin sayısı sürekli artmaktadır. Polis saldırılarına karşı tıbbi malzemeler dahil önemli hazırlıklar ve lojistik sağlanmıştır. İnternetin ve iletişim olanaklarının hareketler içinde kayda değer biçimde kullanıldığı ilk protestolardan biridir. Sonuç itibariyle bu hızlı mobilize olan ve direngen hareketin ABD merkezinde ortaya çıkması, tüm dünyanın kulak kesilmesine yol açmıştır. David McNally durumu şöyle anlatır:

Gerçekten de dinlediler. İşyerlerinde, okullarda *barrio*'larda ve *pub*'larda Seattle sokaklarında duyulanlarla ilgili milyonlarca konuşma yapıldı. Dünya Ticaret Örgütü ile ilgili sadece bulanık düşünceleri olanlar, genç insanların uğraşmaları ve toplumsal destekçileri sayesinde başkanlara, başbakanlara ve beraberindekilere meydan okuduklarına ve onların faaliyetlerini aksattıklarına dair temel olguyu kavradılar (McNally, 2013:29).

Karşı küreselleşme hareketlerinin yayılmasında Seattle eylemlerinin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. DTÖ ve IMF'ye karşı eylemler birçok ülkeye yayılır. Bu kurumların dünyanın kaderini belirleme konusunda önemli bir etkisi olduğu düşünülür. Bu nedenle küreselleşme sürecinin ana uygulayıcıları olan bu kurumlar, dönem itibariyle de toplumsal hareketlerin ana hedefleri haline gelir. Ve toplantı yaptıkları her yer aynı zamanda bir direniş ve eylem alanına dönüştürülür.

Ancak 11 Eylül 2001 saldırılarıyla bu durum değişmeye başlar. Saldırı sonrasında ABD tarafından yeni bir savaş politikası oluşturulur. Karşı küreselleşme hareketleri lehindeki politik iklim terse dönmeye başlar. "Kamuoyunun küresel adalet protestocularına giderek yaklaştığı birkaç yılın ardından hükümetler korku, yalan ve vatanseverliği kullanarak yarattıkları 'kanun ve düzeni' koruma zihniyetini protesto hareketlerini halkın gözünden düşürmek için seferber edip artan polis baskılarını gerekçelendirir" (McNally, 2013: 33). Hareket içerisinde ciddi daralmalar ve Seattle protestosunun başını çeken gençlikle, STK'lar ve sendikalar arasında bir uzaklaşma yaşanır. Neoliberal küreselleşmeye karşı başlayan hareketler 11 Eylül sonrasında savaş karşıtı bir içeriğe bürünse de bahsi geçen nedenlerden dolayı hem Avrupa'da hem de ABD'de ciddi biçimde inişe geçer.

Seattle eylemleri, karşı hareketlerin oluşum sürecinde önemli bir sıçrama yaratır. Yine de dönemdeki hareketlere bakıldığında ortaya çıkan biçimlerin IMF, DTÖ hedefli ya da savaş karşıtı bir içerikle sınırlanmadığı görülmektedir. Neoliberalizmin "yapısal uyum programları" olarak adlandırılan politikaları, uygulanma sahasının çoğunda tepkisel hareketleri beraberinde getirir. Eğitim, sağlık, barınma, ulaşım gibi hakların özelleştirilmesi, su ve toprak başta olmak üzere müştereklerin çitlenmesi, yoksulluğun ve işsizliğin giderek artması bu hareketlerin ortaya çıkmasına önemli bir zemin sağlar. Arjantin, Brezilya, Bolivya başta olmak üzere pek çok ülke buna örnek verilebilir.

Örneğin Arjantin sürecine bakalım. Arjantin, neoliberal politikaların Latin Amerika'da geniş ölçekli uygulandığı ülkelerin başında gelmektedir. Özellikle Menem hükümeti ile 1990'lardan itibaren özelleştirmeler artar, sosyal ve kamusal haklar piyasalaştırılır, yoksullaştırma ve işsizlik giderek yaygınlaşır. 1997- 1998 yılları arasında yaşanan ekonomik krizde ise yüzlerce fabrika kapanır ve %3 olan işsizlik bir anda %35'lere kadar tırmanır. 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik krizin ardından ise kent meydanları işgal edilir, kamusal mallar yağmalanır, şiddetli sokak çatışmaları yaşanır. Devlet müdahalesiyle 38 kişinin öldürülmesine rağmen hareket geri adım atmayarak hükümeti istifaya zorlar (Petras & Veltmeyer, 2007: 77-8).

Burada yaşanan isyan, "İşsizler hareketi" ya da "*Piqueteros*" olarak da anılır. Hareketin kökenleri 1990'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Kent yoksulları, geçici işte çalışanlar ve işsizler genellikle "*Barrio*" adı verilen yoksul mahallelerde yaşar. Burada işgal eylemleriyle adlarını duyurmaya başlarlar. Ana yolları trafiğe kapatıp belediye binalarını işgal ederler. Aynı yıllarda başka bir eylem biçimi daha gelişir. "*Puebladas*" olarak anılan bu eylem, zaman zaman kent

meydanlarının işgal edildiği, toplumsal öfke patlamaları aracılığıyla kendini var eden bir noktada konumlanır. 21. Yüzyılın başında neoliberalizme karşı güçlü bir çıkış yakalayan Piqueteros, bu kökenlere dayanır (Petras & Veltmeyer, 2007: 95). Piqueteros, tıpkı Seattle ve diğer hareketlerde olduğu gibi taban örgütlenmelerini temel alır ve kararlarını doğrudan demokrasi işleterek meclisler yoluyla sağlar. Bu nedenle eylem biçimi olarak da “doğrudan eylemi” (yolları bloke ederek) benimser. En belirgin talepleri istihdam olanaklarının yaratılması, işsizlik yardımı, vergi borçlarının indirilmesi gibi taleplerdir. (Petras & Veltmeyer, 2007: 95-6).

Piqueteros hareketi, isyanın en dinamik kuvvetlerinden biridir ancak tek değildir. 1990’lı yıllardan itibaren ortaya çıkan “işgal fabrikaları”, ülkenin dört bir tarafından örgütlenen irili ufaklı mahalle meclisleri de vardır. Bunlar Arjantin’in 2001 ile 2003 arasında geçen çalkantılı döneminde önemli bir güç haline gelir.

Sonraki iki yıl ise ekonomik kriz iyice derinleşir. Hırsızlıklar ve cinayet oranı artar, toplumsal alanda bir güvensizlik ortamı oluşur. Hareketlerin siyasal temsil alanında uzak durmasıyla ülkede kökleri oldukça güçlü olan Peronizmin temsilcisi sol peronist Kirchner, hareketlerin yarattığı etkiyi de arkasına alarak iktidara gelir. Kirchner iktidara geldikten hemen sonra sokak gösterilerinin etkisini zayıflatıp ülkeyi “normalleştirmeye” dönük hamleler yapar. Hareketin ana gövdesini sağlayan işsizlere istihdam sağlar, eğitim ve sağlığı parasız hale getirir, sosyal yardımları artırır, bazı özel şirketleri kamulaştırır ve yoksulları ekonomik olarak rahatlatan uygulamalarda bulunur. Kirchner bu politikalarla, toplumsal hareketlerin varlığını ortadan kaldıracak koşulları yok etmeye çabalar. Nitekim kısmen bunu başardığı da söylenebilir. Hareketler önce bölünür ve zayıflar, ardından ise yavaşça sönümlenir (Petras & Veltmeyer, 2007: 99-103).

Brezilya örneği ise bundan biraz daha farklıdır. Öncelikle Arjantin’deki gibi toplumsal patlamalar yaşanmaz. Daha çok örgütlü toplumsal hareketler söz konusudur. 1964 yılında yapılan askeri darbenin ardından 1980’li yıllarda gelişen demokrasi mücadelesi, insan hakları mücadelesi, işçi direnişleri, köylü direnişleri, kent yoksulları hareketleri, kurtuluş teolojisi, Topraksız Köylüler Hareketi (MST) gibi hareketler bu dönemde ortaya çıkar. Yine İşçi Partisi de (PT) bu döneme denk gelir.

Tıpkı Piqueteros gibi MST'nin gücü de doğrudan eylem yönteminden gelir. Diğer bir deyişle işgal eylemlerinden. MST'nin işgal eylemleri çok yönlüdür. İşgaller bir taraftan topraksız köylülere geçimleri için toprak sağlar diğer taraftan ise eylem yoluyla politik bilinç elde edilir. İşgal, aynı zamanda büyük toprak sahiplerinin, kapitalist şirketlerin ve neoliberal iktidarın “kuru sözlerine” ve vaatlerine kulak asmamayı sağlayan bir politik baskı aracı olarak kullanılır. Bir MST liderlerinin söylediği gibi: “*en iyi müzakereler bir işgalin sonucu olarak ortaya çıkmıştır, hükümetle müzakere ederek, sadece müzakere ederek başlarsanız, sonuç olarak hiçbir şey elde edemezsiniz*” (Harnecker, 2006: 82-3). Aynı zamanda kurdukları kamp alanları ve yerleşkeler, doğrudan demokrasinin ve alternatif yaşamın nüveleri olarak görülür. Meclisler aracılığıyla kararlar alınır, tarımsal kooperatifler kurulur, eğitim ve sağlık için büyük bir gönüllü ağı oluşturulur, belediyelerle ortak sosyal ve kültürel işler yapılır, kolektif liderlikle yönetilerek kendi kendilerini finanse ederler (Harnecker, 2006: 88-9).

MST'de tıpkı Piqueteros hareketinde olduğu gibi temsili siyasal ve iktidar ilişkilerden uzak durmayı seçer. Hareketin varlığını sürdürmek önemli hedeflerden biridir. MST, oldukça geniş katılımlı mitinglere imza atar ve bu nedenle görmezden gelinemeyecek bir güç haline gelir. Bu nedenle hareketin desteğini kazanmaya çalışan PT (Brezilya İşçi Partisi) ve hareketin lideri Lula, iktidara gelmeleri durumunda MST'ye bir dizi vaat de bulunur. MST Lula'yı destekler ancak Lula'nın iktidara geldiğinde bir şekilde neoliberal politikaları benimsemesiyle hareket içinde bölünmeler ortaya çıkar.

Bolivya'daki süreç hem Arjantin'den hem de Brezilya'dan daha farklıdır. Burada toplumsal hareketler Arjantin ve Brezilya'daki gibi iktidara gelmek için “araçsal” bir şekilde kullanılmaz. Aksine toplumsal hareketler, kendisi de işçi lideri olan Evo Morales liderliğinde birleşerek iktidara taşınır.

1990'lı yılların ortalarında neoliberal politikalar Bolivya'da olgunlaşmaya başlar. Su hizmetlerinin özelleştirilmesine dönük hamleler bu dönemlerde atılır. 1980'li yıllarda madenlerin kapanmasından sonra şehirler yoğun bir göç alır ve kent nüfusunun neredeyse yarısı su şebekesine bağlı değildir. Özellikle yoksul mahallelerde yaşayan yerli halk, kendi kuyularını açarak, yağmur sularını biriktirerek kendi şebekesini oluşturur. Suyun

özelleştirilmesinin sınırı “yağmuru bile”¹⁶ kapsamaktadır. Cochabamba’da yaşanan “Su Savaşları” bu nedenle bir dönüm noktası olur.

“Su ve Yaşam Hakkının Korunması Koordinasyonu” (kısaca Coordinadora) özelleştirme sürecindeki mücadelede oluşturulur. Farklı toplumsal kesimlerden insanların bir araya gelmesiyle kurulan koordinasyon, eylemlerin örgütlenmesine de öncülük eder. Başlangıçta yerel halkın mücadelesiyle sınırlı olan eylemler, suyun özelleştirilmesiyle faturaların %200 zamlanarak gelmesinden sonra kentlere kadar yayılan bir hoşnutsuzluğu ortaya çıkarır. Coordinadora’nın söylemleri de bu hoşnutsuzluğa uygun olarak gelişir. Kentte ve kırsal bölgede, neoliberalizme karşı mücadele ve merkezi hükümetin yozlaşmasını öne çıkaran söylemler benimsenir.

Coordinadora’nın ocak ayında yaptığı çağrıyla ilk kitlesel miting düzenlenir. Barikatlar kurulur ve sokak çatışmaları yaşanır. İlk eylemlerden sonra özelleştirmeyi yapan şirket ve yerli halk arasında anlaşma sağlanır gibi olsa da iktidarın yeniden faturaları yükseltme hamlesi eylemleri yeniden yükseltir. Şubat ayında ise “Cochabamba Su Savaşı” olarak anılacak eylemler başlar. Yaklaşık 50.000 kişinin katıldığı miting, büyük çatışmalara ve sokak direnişlerine sahne olur.

Nisan ayında ise “su savaşları” nihai çözümüne kavuşur. Coordinadora 4 Nisan’da yaptığı eylem çağrısına farklı toplumsal kesimlerden yaklaşık 100.000 kişi katılır. Tüm kentte iki gün boyunca direnişler meydana gelir. İktidarın saldırıları sonrasında Coordinadora üyeleri başta olmak üzere tutuklamaların yaşanması direnişi daha da şiddetlendirir. 9 Nisan’da özelleştirme hamlesinden geri adım atılır. Köylüler yasa meclisten geçene kadar eylemlerini sürdürür.

2003 ve 2005 yılında doğalgaz ve petrolün özelleştirilmesi, Bolivya’da halk direnişlerini yeniden gündeme getirir. “Gaz Savaşları” ve “Kızıl Ekim” olarak adlandırılan bu eylemler, mevcut iktidarın sonu olur. Bunun üzerine COB (Bolivya İşçi Merkezi), köylü sendikaları, koka işçilerinin mücadelesini yükselten Quechua ve yerli halklar, ortak bir çağrıyla Bolivya için “Kurucu Meclisi” talebinde bulunur. 15 Eylül 2003’te COB ve köylü sendikaları genel grev ilan eder. Kırsalda yol kesmeler, kentlerde kitlesel isyanlar ve kimi yerlerde sokak savaşları yaşanır. İktidar son derece sert önlemlere başvurur. Resmi rakamlara göre 80’den fazla kişi hayatını kaybeder. Ancak eylemler gerilemez aksine daha da büyür. Başkanlık sarayının

¹⁶ 2010 yapımı “También la lluvia” (Yağmuru Bile) filmi Bolivya’nın “Su Savaşlarını” anlatmaktadır.

yanında bulunan San Francisco Meydanı yüzbinlerce kişi tarafından üç gün boyunca işgal edilir ve sonunda Başkan Goni istifa eder. Goni'nin istifasının ardından yerine yardımcısı Carlos Mesa geçer.

Mayıs ve Haziran 2005 yılında, ikinci halk isyanından altı ay sonra ülkede erken seçim ilan edilir. Bu seçimlerde Evo Morales %54 oy alarak başkan seçilir. Evo Morales'in partisi "Sosyalizme Doğru Hareket" (MAS) farklı alanlardaki mücadelelerin birleşimini sağlayan bir program ortaya koyar. Görüldüğü gibi Arjantin ve Brezilya'dan farklı olarak MAS, siyasal temsil alanından geri durmaz. Yine de sosyalizme doğru bir hareket olduğunu belirtse de kimi uygulamaları da oldukça eleştirilir. Çok uluslu şirketlere ve büyük toprak sahiplerine kısıtlamalar getirilir ancak aynı zamanda bunların çıkarları devlet güvencesine alınır, kamulaştırma politikaları özel sektöre vergi artışlarının ötesine gitmez ve kamulaştırıldığı söylenen enerji işletmelerinin mülkiyeti özel sektörde kalır vs.

Fransa'daki "Banliyö İsyanları"ndan Endonezya, Tayland ve Güney Kore'deki mücadelelere kadar burada daha birçok örnek sayılabilir. Aynı şekilde Türkiye'de 1990'lı yıllardan itibaren başlayan işçi, öğrenci, kamu çalışanları, savaş karşıtı gibi farklı hareket tipleri bu döneme dahil edilebilir.

Tüm bu deneyimler, toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkan mücadele biçimlerinin sınıf mücadelesi içinde değerlendirilebileceğini gösterir niteliktedir. Çünkü buradaki zemin giderek metalaştırma karşısındaki mücadeleye kaymıştır. Meta haline gelen alanların çoğalması aynı zamanda piyasanın etki alanını da genişletmektedir. Bu nedenle hareketlerin geliştiği zemin kamusal toplumsal hakların ve müştereklerin savunulması noktasıdır. Ve bunların sınıflar arasındaki mücadelenin bir biçimi haline geldiği söylenebilir.

Karşı küreselleşme hareketlerinin önemli çıkışıyla birlikte üçüncü piyasalaştırma dalgası karşı hareketini oluşturmaya başlar. Bu dönemde sınıfın yapısal dönüşümleriyle beraber sınıf mücadelesinin çeşitlendiği tartışmasıyla beraber toplumsal alanın heterojenliği, reel sosyalizm eleştirisi, siyasal iktidar sorunu, aşağıdan bir toplumsal devrim perspektifi, sivil toplumda mücadele gibi tartışmalar da vardır. Bu tartışmalar toplumsal hareketler yaygınlık gösterir. Bunlardan hareketle kuramsal bir yaklaşım ise Hardt ve Negri'nin tarafından yapılır.

Negri ve Hardt'ın kuramsal yaklaşımının dönemin toplumsal hareketleri içinde önemli bir ağırlığı olduğu söylenebilir. Kuramsal zeminleri iki temel arka planı sahiptir. İlki, neoliberal dönüşümü modernizmden postmodernizme bir kopuş olarak görmeleridir. İkincisi de Spinoza'ya dönüş yapmalarıdır. Kendilerini Marksist olarak değerlendirmelerine rağmen Marksizm içinde güçlü bir damarı bulunan Hegelcilikten ya da Marx'ı Hegel ile temellendiren felsefi arka plandan da bir kopuş kurgulanır. Bu “Spinozacı Marksizm”, Negri ve Hardt'a göre yeni dünyayı anlamının ve değiştirmenin anahtarıdır. Dolayısıyla hem iktidar hem de toplumsal özne yaklaşımları buradan temellenir.

2.2.Spinozacı Bir Marksizm¹⁷

Piyasalaşma sürecinin yarattığı tarihsel dönüşüm noktaları takip edildiğinde Marksist literatür içinde felsefi kopuşların meydana geldiği söylenebilir. Örneğin Büyük Savaş dönemi ve ikinci piyasalaştırma dalgasının başında Lenin'in Hegel'i Marksist literatürde yeniden görünür kılması bunlardan biridir. Hatta bu etki, sonraki dönemde Marksistler arasında da yaygınlık gösterir. Batı Marksizmi ya da Hegelci Marksizm olarak anılan ayrı bir ekol bile ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde piyasalaşmanın üçüncü dalgasında da Spinoza etkisi görünür hale gelir. Öncelikle 1960'larda yapısalcı Marksizm ve özellikle Louis Althusser, Etienne Balibar gibi Fransız filozoflarla başlayan bu etki, daha sonra Gilles Deleuze, Felix Guattari gibi postmodern filozofların da buraya bir dönüşüyle yaygınlık kazanır. Antoni Negri ve Michael Hardt da kendilerini doğrudan bu gelenek içinde konumlandırır. Her iki dönemin de temel arayışı değiştiği düşünülen paradigmanın izlerini sürmek ve "Marksizmin krizi" olarak anılan duruma yönelik katkı sunma biçimindedir. Lenin bunu kapitalizmin en yüksek aşaması emperyalizm tartışmalarıyla birlikte yaparken Hardt ve Negri modernizmden postmodernizme geçiş biçiminde ele almıştır.

"Spinoza'ya dönüş, Komünizmin dönüşü" (2020) adlı makalesi, Negri'nin bu amaçla yazdığı önemli metinlerden biridir. Burada Marksizmin yenilenme ihtiyacı bir ön kabul haline gelir ve Negri'ye göre bu ancak felsefi öncüllerin değişimiyle mümkündür. Çünkü ortodoks Marksizm, modernliğin diğer ideolojileri gibi krizdedir ama aynı zamanda Marksizmin diğer ideolojilerden farkını ortaya koyması gerekir. Bu ise ancak Spinoza ile mümkündür. Bunu şöyle anlatır:

Aslında modernliğin diğer ideolojileri gibi, Marksizm'in de farkını nasıl kuracağını ya da kendisine nasıl bir yön vereceğini artık bilemediği -ve bunun sonucunda da kayıtsızlıkla (kapitalist üretimin ve postmodern sersemliğin yabancılaştırıcı etkisiyle) çapını küçülttüğü- bu ufukta, Spinoza ya da daha iyi bir ifadeyle ontolojik dayanak ve etiğin üretkenliği, insan eylemini yeniden biçimlendirmeye ve tanımlamaya bir kez daha olanak sağlar (Negri, 2020:134).

¹⁷ Spinoza felsefesi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımı belirtmeliyim. Bu nedenle felsefi arka planlarını derinlikli anlatmanın eksik kalacağını farkındayım. Yine de iktidar ve toplumsal özne tartışmaları için bu bölüm gerekli görünmektedir. Buradaki görüşler ise Negri'nin Spinoza'yı komünizm tartışmalarıyla ele aldığı makalelere dayanmaktadır.

Dolayısıyla burada basit bir felsefi arayışın ötesine geçilir ve aslında ontolojik dayanak noktasında bir değişim belirir. Çünkü Spinoza'nın düşüncesi “insan eylemini yeniden biçimlendirecek” olanakları içinde barındırır.

Bu olanaklı durumu ortaya çıkaran en önemli nedenlerden biri Negri ve Hardt'ın Spinoza'yı modern siyaset felsefesinin kurucusu olarak görmesidir. Elbette sadece bununla sınırlı değildir. Aynı zamanda Negri ve Hardt, Spinoza düşüncesinin kendi çağıyla sınırlı kalmadığını, ötesine geçtiğini de düşünür. Başka bir deyişle Spinoza'nın düşünceleri henüz “larva” halindedir ve bu nedenle hem geleceğin dünyasını hem de toplumsal özneyi tanımlama konusunda olanaklar taşır. Spinoza felsefesinde içkin olan geleceğin dünyası ve toplumsal öznesini tanımlama özelliği oldukça önemli bir noktadır ve bu içkinlik, Negri ve Hardt'ın doğrudan sahiplendiği bir durumdur. Bu nedenle Spinoza'daki egemenlik biçimleri ve siyaseti gerçekleştirecek olan toplumsal özne düşüncesi Negri ve Hardt'ta “imparatorluk” ve “çokluk” olarak karşılık bulur.

Elbette Negri ve Hardt, Spinoza felsefesinin sınırlarını sadece bu noktada bırakmazlar. İnsan etkinliğinin yenilenme düşüncesi aynı zamanda onları “burjuva düşünce geleneğinin” sınırlarını aşmaya yöneltir. Bu nedenle düşünsel olarak bir tür “otonom” yaratma süreci burjuva düşüncesinin ötesinde de kurucu bir rol oynayacaktır. Hatta sadece burjuva düşüncesiyle sınırlı kalmayacak eski devrimci düşünce geleğinin de “ötesine” geçilecektir:

Spinoza düşüncesinin ve bunun yanında burjuva düşünce geleneğinin 'ötesi'ni kurmamıza izin verecek bir alanın ve önerinin kabulü, gerçekte başka bir amaca yönelmiş bir hareketi hazırlamaktır: aynı şekilde yorgun ve eklemeleri iltihaplanmış bir devrimci düşünce geleneğinin 'ötesi'ni kurmak (Negri, 2020:10).

Dolayısıyla Negri ve Hardt için Spinoza, verili toplumsallığın ve onun düşüncelerinin ötesine geçmeye olanak sağlayan, “şimdinin politik kuruluşunun” (Özmkas, 2020) imkanlarını barındıran bir siyaset felsefesine sahiptir. Başka bir deyişle Spinoza aracılığıyla “gelecek olan zamanın kurucusu devrimci bir praksis fenomenolojisi tanımında bugün bir araya gelen öğeleri kavrayabilme” (Negri, 2020: 10) ve geçmişi de bu yöntemle yeniden okuma olanağı ortaya çıkar.

Negri ve Hardt'ın çokluk ve imparatorluk kavramı bu gelenek içinde temellendiği gibi diğer taraftan siyaset felsefesi tarihinde yüzyıllara yayılan çatışmanın da bir tezahürü olarak

şekillenir. Yani Hobbes ve Rousseau'ya karşı Spinoza. Hem aşkın bir imparatorluk fikri hem de kurucu bir özne olarak çokluk, bu tarihsel felsefi çatışmayı da içerir. Tüm bunlardan hareketle Negri üç sonuç çıkarır:

a) bütün aşkınlıkları radikal biçimde reddeden ve (Hobbes'tan Rousseau'ya) iktidarın aşkınlığını temel alan geçmiş ve gelecek tüm teorileri dışlayan bir devlet fikri; b) multitudo'nun toplumsal gücüne tabi olan ve bu yüzden kurucu biçimde örgütlenen bir işlev olarak politik olanın belirlenimi; c) öznelerin antagonizmasıyla zorunlu olarak harekete geçirilen bir kurucu örgütlenme fikridir (Negri, 2020: 42).

Negri ve Hardt'a göre bu kurucu özne, toplumsal hareket ve toplumsal çatışmalarda kendini gösterir. Özellikle karşı küreselleşme hareketlerinin ortaya çıkışıyla birlikte hareketleri eski dünya düzeninden bir kopuş olarak görme eğilimi yükselir. Negri ve Hardt, modernizmin hiçbir ideolojisinin bu hareketleri kapsayamayacağını düşünür. Aynı şekilde Ortodoks Marksizm de bu sınırlar içinde kalmaya devam ettiği sürece başarısızlığa uğrayacaktır. Çünkü Marksizm, kendisini ancak bu hegemonik biçimden kurtararak yeni bir özneyi ve insan etkinliğini şekillendirebilir.

Dolayısıyla Spinoza'ya dönüşün nedeni tam olarak budur. Yani Ortodoks Marksizmin krizi ve krizin temeli olarak da modernizm döneminde Marksizmde beliren ontolojik dayanaktır. Negri ve Hardt'a göre bu ontolojik dayanak postmodern dönemin iktidar ve karşı-iktidar güçlerini anlamayı güçleştirir. Bu nedenle yerinden edilmesi gerekir. Spinoza burada devreye girer ve Spinoza ile ele alınacak bir Marksizm, gelecek olan zamanın kurucu düşüncelerini, insan etkinliğinin yenilenmesini ve yeni bir komünizm tasavvurunu ortaya çıkarır (Negri, 2020: 133). "Düşünce ve en önemlisi devrim istenci, kendisini böyle bir ontolojiye demirleyerek Marksizmin krizine göğüs gerer ve bu krizden hakkıyla kopar" (Negri, 2020: 134).

Öyleyse, eğer Marksizmin krizine bağlı bir olay; kendisini "Spinoza'ya dönüş"te açığa vuruyorsa, bu olayın yüzeysel olmadığı ya da ancak Spinozacı anlamda yüzeysel olduğu eklenmelidir. Bu olay; komünizmin hayalini silmez, bilakis onu gerçek kılar. Spinozacı yenilenme, aslında bir komünizm felsefesidir ve de Spinoza'nın ontolojisi, komünizmin soybiliminden başka bir şey değildir (Negri, 2020: 141).

Bu nedenle Spinoza'ya dönüş, Marksizmin krizi olarak düşündükleri durumun bir reçetesidir. Bu felsefi gelenekten hareketle kuramsal önerilere ve tartışmalara geçilir. Kuramsal yaklaşımları küreselleşme dönemine denk gelir. Ama Negri ve Hardt'ın önemli katkılarından

biri küreselleşmeyi sadece genel geçer tartışmalarla ele almamalarıdır. Bunun yerine dönemin egemenlik ilişkileri ve toplumsal öznesi üzerine farklı disiplinlerden de yararlanılarak sistematik teoriler geliştirilir. Bu çerçevede ilk tartışmaları imparatorluk üzerine olur.

2.3. Kopuş Teorisi 1: İmparatorluk

Negri ve Hardt, kuramsal yaklaşımlarını modernizmden bir tür kopuş olarak tasarlar. Bu nedenle geleneksel paradigmaya ait olduğunu düşünülen kimi kavramsal setleri bir kenara bırakırlar. Küresel egemenlik ilişkilerini tanımlayan “emperyalizm” ve toplumsal özne olarak “sınıf” bunların arasındadır. Onlara göre postmodernizm, daha köklü bir kavramsal yenilenme gerekliliğini beraberinde getirir. Bu eski kavramsal setler, günümüzün çatışma biçimlerini anlama konusunda yararlı değildir. Çünkü bu dönemdeki egemenlik ilişkilerinde eskisi gibi birkaç emperyalist arasında rekabet ya da iktidar çatışması yoktur. Bunun yerini bütün bu özellikleri “üst belirleyen, bir-örnek yapılandıran ve tartışmasız post-kolonyal ve post-emperyalist olan tek bir ortak hak nosyonu altında toplayan tek bir iktidar fikri almıştır” (Hardt & Negri, 2002: 33).

2.3.1. Emperyalizmden İmparatorluğa

Bu anlamıyla ele aldıkları ilk kavram imparatorluktur. Kavramın içeriği emperyalist paradigmanın değiştiği öncülünden hareket eder. Negri ve Hardt’ın buradaki temel iddiası ulus-devlet ya da toprak temelli olarak şekillenen emperyalist ilişkilerin bu dönemde çözülmeye uğradığıdır. Daha açık bir ifadeyle küreselleşme döneminde ne ulus-devlet ve ne de buralardan türeyen iktidar ilişkilerinin artık yeri yoktur. Politik egemenlik sahnesi değişmektedir. Ve bu değişim şöyle açıklanır:

İmparatorluk kavramı temelde sınırların yokluğuyla nitelenir; İmparatorluk yönetiminin ucu bucağı yoktur. Demek ki İmparatorluk kavramı her şeyden önce uzamsal bütünlüğü etkili bir biçimde kuşatan, daha doğrusu bütün “uygar” dünyaya hükmeden bir rejim demektir. Toprak temelli hiçbir sınır onun hükümlerlik alanını kısıtlayamaz. . . . İmparatorluk kavramı fetihler sonucu ortaya çıkmış bir tarihsel rejimi değil, tarihi etkili bir biçimde askıya alan ve böylelikle mevcut durumu ebedi kılan bir düzeni anlatır. (Hardt & Negri, 2002: 20).

Emperyalizmin imparatorluğa dönüştüğü yönündeki ilk ayrım noktası böyle çizilir. Negri ve Hardt'ın emperyalizmi toprak temelli ya da coğrafi özellikleriyle gördüğü söylenebilir. Özellikle neoliberal dönemde bu sınırlar aşınmaya başlamıştır. Dolayısıyla egemenlik ilişkileri ve onu tanımlayan eski paradigmada da bir değişiklik gereklidir. Dahası ulus devlet merkeziliği ile küreselleşmenin merkezsizliği arasında bir karşıtlık söz konusudur. Küreselleşmeyle birlikte ekonomik ve kültürel mübadele, geri dönelemez biçimde yaygınlaşmıştır. Bu kadar geniş ve merkezsiz bir ilişkiler ağı ancak “yeni bir yönetim mantığı ve yapısı, kısacası yeni bir egemenlik biçimi” (Hardt & Negri, 2002: 18) ile yönetilebilir duruma gelir. Bu yüzden emperyalizm yerini imparatorluğa bırakır:

Biz İmparatorluk terimini çağdaş küresel düzeni adlandırmak için, emperyalizm terimine karşılık kullandık. Başka bir ifadeyle, kalkış tezimiz emperyalizmin artık küresel iktidar yapılarını anlamakta yeterli bir kavram olmadığıdır. İmparatorluk kavramı öncelikle üç temel özelliğiyle ayırt edilir. Birincisi İmparatorluğun karma bir kuruluş yapısı vardır; . . . Dünya Bankası gibi ulus-aşırı birimlerden, ulus-devletlere ve oradan yerel ve bölgesel sivil toplum kuruluşlarına kadar, . . . İkinci olarak, İmparatorluk bir iktidar merkezinin yokluğuyla tanımlanır; . . . Bu olgu, iktidarın karma kuruluş yapısının çeşitli katların arasında dağılmış olduğu anlamındaki ilk unsurun sonucudur. Son olarak, İmparatorluk artık bir dışarısının olmayışıyla tanımlanır. Diyebiliriz ki, İmparatorluk kavramı her zaman sınır tanımayan bir yönetimi ima etmiştir ve ancak bugün bu koşul gerçekleşmektedir (Hardt & Negri, 2002: 14).

Bahsi geçen ilk iki özellik yani imparatorluğun karma kuruluşu, özellikle neoliberal dönemin başlangıcına denk gelen iktidar ilişkilerini anlama konusunda bir soyutlamadan hareket eder. Negri ve Hardt, karşı küreselleşme hareketlerinin hedef aldığı kurumlar dahil olmak üzere toplumsal yaşamın tümünü kapsayacak biçimde imparatorluğun iktidar alanını genişletir. Aynı zamanda saydıkları son özellik, imparatorluğun küresel alana yayılımını ve sınırsızlığını vurgular. Dışarının yokluğu vurgusu da imparatorluktan emperyalizme geçişteki bir diğer noktayı tanımlamak için kullanılır.

En genelde emperyalizm, Negri ve Hardt için “Avrupalı ulus-devletlerin egemenliklerini kendi sınırlarının yayması”dır. Onlara göre bugün hiçbir ulus-devlet böyle bir otoriteye ya da egemenliğe sahip olmadığı için emperyalizmden bahsedilemez. Elbette “ulus-devlet egemenliğinin gerilemesi genelde egemenliğin gerilemekte olduğu anlamına gelmez” (Hardt & Negri, 2002: 18). Ama yine de yeni egemenlik ilişkileri dahilinde merkezsiz bir iktidar gereklidir:

İmparatorluk, giderek bütün yerküreyi kendi açık ve genişleyen hudutları içine katmakta olan merkezless ve topraksız bir yönetim aygıtıdır. İmparatorluk, değışken komuta ağıları yoluyla melez kimlikleri, esnek hiyerarşileri ve çoklu mübadeleyi idare ediyor. Emperyalist dünya haritasındaki ayrı ulusal renkler İmparatorluğun küresel gökkuşaağı içinde erimekte ve kaybolmaktadır (Hardt & Negri, 2002: 19).

İmparatorluğun bir “dışarısının” olmadığı argümanı Negri ve Hardt’ın üzerinde önemle durduğu ve aynı zamanda çokça eleştiri aldığı konulardan biridir. Bu argüman, özellikle “üçüncü dünya” tartışmaları etrafında ele alınır. Artık bir dışarısının olmaması, üçüncü dünya olarak anılan ülkelerin imparatorluğun karma kuruluşuna ya da küresel egemenlik ilişkilerine dahil olduğu vurgusuna atıfta bulunur:

Modern emperyalist küresel coğrafyanın değışmesi ve dünya piyasasının gerçeklik kazanması kapitalist üretim tarzı içindeki bir geçişe işaret eder. En önemlisi, üç Dünya (Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya) uzamsal bölünmeleri öyle bir karıştı ki, sürekli olarak Birinci Dünya'yı Üçüncü Dünya'da, Üçüncü Dünya'yı Birinci Dünya'da görüyoruz; . . . Sermayenin önünde dümdüz bir dünya uzanıyor; bu dünya aslında yeni ve karmaşık farklılaşma ve homojenleşme, topraktan kopuş ve yeniden toprağa dönüş rejimleriyle tanımlanan bir dünya. . . . Küresel ekonominin postmodernleşmesi sürecinde, servet yaratımı giderek daha fazla bizim biyopolitik üretim dediğimiz üretim tarzı (ekonomik, politik ve kültürel alanların giderek örtüştüğü ve birbirini sardığı, bizatihi toplumsal hayatın üretimi) içinde gerçekleşiyor (Hardt & Negri, 2002: 19).

Kuzey ülkeleri ile Güney ülkelerindeki ayrımın geçtiğimiz yüzyıldaki gibi olmadığı söylenebilir. Dahası, yeni piyasalaştırma dalgası ve küreselleşmenin hedefinin geçen yüzyılda ortaya çıkan çelişkilerin aşılması olduğu iddia edilebilir. Keynesçi dönemde ağırlıklı olarak “Kalkınmacılık” etrafında hareket eden Güney ülkeleri, zamanla sermaye birikimi açısından sorun teşkil etmeye başlar. Bu yüzden David Harvey başta olmak üzere neoliberalizmi değerlendiren pek çok yazar, bu dönemi “Güney’den Kuzey’e muazzam bir servet aktarımı” (Harvey, 2015) ya da “servetin yeniden dağıtımı” olarak değerlendirir. “Üçüncü Dünya” ülkeleri olarak adlandırılan ülkelerin son 40 yıldaki borçlanma oranlarındaki değışim ve artış bile bu iddiayı doğrulayacak niteliktedir. Dolayısıyla Negri ve Hardt’ın “sermayenin önündeki dümdüz yol” ifadesi bir gerçekliği yansıtmaktadır. Ancak imparatorluğun karma kuruluşunun bahsedildiği ölçüde merkezless olmadığı da söylenebilir. Kısacası Kuzey ve Güney ülkeleri olarak anılan ülkelerin ilişkisi gerçekten de neoliberal dönemde değışmiştir. Ancak bu

değişimin aradaki ayrımı ortadan kaldırmak yerine çoğunlukla derinleştirdiği söylenebilir. Hatta David McNally, emperyalist ya da Kuzey ülkelerinin Güney ülkelerine eskisi gibi militarist yöntemlerle değil borçlandırmalarla müdahale ettiğini iddia eder (McNally, 2013).

Spinozacı bir siyaset felsefesinden bakıldığında imparatorluk sadece bugünü anlatmaz. Çünkü İmparatorluk aynı zamanda oluşum halindedir. Bu nedenle Negri ve Hardt da iktidar ilişkilerinin tanımı bugünün verilerinden hareket etmez. Daha çok “gelecek zamana ait olan”dan yola çıkar. Başka bir deyişle tüm iktidarın tek bir çatı altında birleştirilmesi ağırlıklı felsefi öncüllerden hareket etmektedir. Elbette bu tür bir kavrayış, “çokluk” olarak adlandırdıkları “karşı iktidar” biçimine stratejik olarak anlamlı olanaklar sağlar. Yine de kimi zaman iktidar ilişkilerinin karmaşıklığını ve çelişkilerini görmeyi zorlaştırır.

Negri ve Hardt’ın bu tür bir kopuş teorisi tasarlamasının birkaç nedeni olduğu söylenebilir. Elbette benimsedikleri felsefi gelenek bunun ilk adımıdır. İkincisi ise imparatorluğa atfettikleri “tarihi askıya alma yeteneği”ni aynı zamanda kuramsal yaklaşımlarında da kullanmalarındır. Başka bir deyişle gibi kuramlarında tarihin ya da tarihselliğin belirgin bir rol oynamamasıdır. Bunun yerine Negri ve Hardt, üçüncü piyasalaştırma dalgasının yarattığı “büyük dönüşüm” ya da “piyasa genişlemesi”nin dönemsel ya da konjonktürel sonuçlarından hareket eder. Bugünden bakıldığında bunlar birkaç örnekle açıklanabilir. Örneğin küresel egemenlik ilişkilerinin o kadar da “merkezsiz” olmadığı söylenebilir. Servet dağılımı, refah seviyesi gibi temel istatistikler bile Kuzey ve Güney ülkelerindeki farkları göz önüne sermektedir. Aynı zamanda “merkezsiz” ya da “karma kuruluş” olarak adlandırılan durum egemenlik ilişkilerindeki dönemsel bir tezahürden kaynaklanır. Bugün otoriterleşme tartışmaları etrafında güçlü merkezi devletlerden, liderlerden yeniden söz edilir duruma gelinmiştir. Bir diğeri toplumsal hareketler içinde yaşanan değişimlerdir. Karşı küreselleşme hareketleri içinde “sivil toplum”, “aşağıdan devrim”, “devletin geri çekilmesi” gibi tartışmalar yaygındır ve bu nedenle bu hareketler küreselleşme sürecinin başat aktörleri olan Dünya Bankası, IMF, DTÖ gibi kurumları hedef almıştır. Ama sonraki hareket dalgaları ve özellikle meydan hareketleri ağırlıklı olarak kendi ülkesindeki merkezi iktidarı hedef almıştır. Dolayısıyla neoliberal dönüşüm süreci, tarihsel ve konjonktürel olarak farklı yönelimleri beraberinde getirir. Negri ve Hardt’ın ise ağırlıklı olarak konjonktürel durumun sonuçlarını “verili” kabul ettiği söylenebilir.

2.3.2. İmparatorluk Kavramına Eleştiriler

Negri ve Hardt'ın kuramına özellikle kendi dönemlerindeki Marksistler tarafından bir dizi eleştiri yöneltilir. Samir Amin (2006), Giovanni Arrighi (2002), Finn Bowring (2004), Paul Thompson (2005), Atillio A. Boron (2005), Peter Green (2002), Alexander J. Mothly (2006) bunların arasındadır. Paradigma değişimi tanımı, Üçüncü Dünya ve sömürgecilik üzerine yapılan tartışmalar eleştirilerin odak noktalarını oluşturmaktadır.

Örneğin Samir Amin, Negri ve Hardt'ın kuramını “kısmi ve geçici olana yapışıp kalan” (Amin, 2006: 138) bir kuram olarak adlandırır. Amin'e göre bu kuram, emek hareketinin tarihsel bir yenilgi anının ertesine denk gelir ve bu nedenle yenilginin ardından ortaya çıkan “geçici” durumu kalıcı hale getirmenin yollarını arar. Dolayısıyla Amin, kuramın tutunduğu zeminlerin ortadan kalkmasıyla muhtemelen uçucu olacağını düşünür.

Samir Amin'in bir diğer eleştirisi, Negri ve Hardt'ın emperyalizm kavramına yönelik yaklaşımındadır. Buna göre Negri ve Hardt, emperyalizmi sömürgecilikle ya da kolonyalizm ile karıştırır. Önerileri çok basit bir temele dayanır; sömürgecilik ortadan kalktığına göre emperyalizm de ortadan kalkmıştır. Ama Amin'e göre neoliberal dönemde de emperyalizm hala varlığını sürdürür ve “Kuzey” ve “Güney” ülkeleri ayırımını da korur. Amin, günümüzün politik egemenlik ilişkileri hakkında şunları söyler:

Çağdaş tarihin daha eski evrelerinde (1945-1980), emperyalist ülkelerle egemenlik altındaki ülkeler arasındaki güç ilişkileri öyleydi ki, çevredeki ülkelerin “kalkınması”, bu ikincilerin, kendilerini dünyanın dönüşümü açısından aktif özneler olarak ortaya koymaları olasılığının önünü açık bırakacak biçimde gündemdeydi. Bugünse bu ilişkiler, egemen sermaye lehine dramatik biçimde değişmiştir. Kalkınma söylemi gözden yitmiş ve yerini “uyum” terimi almıştır. Bir başka deyişle, mevcut dünya sistemi (“İmparatorluk”) selefinden daha az emperyalist değil, daha fazla emperyalisttir (Amin, 2006: 133).

Dolayısıyla Amin'e göre yaşadığımız çağda emperyalist egemenlik ilişkilerinden bir kopuş söz konusu değildir. Tersine yaşadığımız durum “emperyalizmin mükemmelleşmesi”dir (Amin, 2006: 133).

Samir Amin ile benzer eleştirileri Giovanni Arrighi de yapar. Negri ve Hardt üzerine yazdığı kısa makalesinde Arrighi, ikilinin öncelikle paradigma değişimi için “maddi kanıtlardan çok

metaforlar kullandığını”¹⁸ belirtir. Bu nedenle paradigma değişimi ya da yeni bir toplumsal düzleme geçildiğine dair yeterince “maddi kanıt” sunulmaz. Tıpkı Samir Amin gibi Arrighi de Üçüncü Dünya’nın ortadan kalktığı yönündeki tartışmayı yetersiz ve yanlış bulur. Dahası Arrighi, makaleyi yazdığı tarihteki verileri de kullanarak Üçüncü Dünya ile Birinci Dünya arasındaki eşitsizliklerin 1960’lı yıllardan çok daha derin ve eşitsiz olduğunu söyler (Arrighi, 2002: 7). Dolayısıyla yeni paradigma olarak anılan durumun aslında Kuzey ve Güney ülkeleri arasındaki ayrımı ortadan kaldırmadığını aksine bunu büyüttüğünü dile getirir. Arrighi, aynı zamanda proleter nüfusun özellikle Güney ülkelerinde önemli ölçüde genişlediğini ama buna oranla sermaye sahiplerinin ezici olarak Kuzey ülkelerinde olduğunu da belirtir (Arrighi, 2002: 14).

Bunların yanında Arrighi’nin öne çıkardığı iki temel eleştiri daha vardır: Bunlardan ilki Negri ve Hardt’ın “çokluk” hakkındaki düşünceleridir. Arrighi, Negri ve Hardt’ın çokluğun kurucu rolü hakkında oldukça iyimser olduğunu düşünür (Arrighi, 2002: 8). Oysa Arrighi, kapitalist sistemde bir “döngüsellik” vurgusu yaparak dünya kapitalizminin krizlerden ve işçi mücadelelerinden çoğunlukla güçlü çıktığını belirtir. Başka bir deyişle Arrighi, kapitalist sistem ya da egemenlik ilişkilerindeki krizlerin sınıf ya da çokluk için olanaklı görünüp iyimserliği ortaya çıkardığını ama özellikle bunların yenilgisinin ardından kapitalist sistemin konsolidasyonunu daha fazla sağladığı sonucunu çıkarır (Arrighi, 2002: 10).

Arrighi’nin son eleştirisi Hardt ve Negri’nin Avrupa ve ABD merkezli bir teori inşa etmesine yöneliktir. Özellikle bu teorik yaklaşımın Üçüncü Dünyaya ve bilhassa Asya ülkelerini görmezden geldiğini düşünür (Arrighi, 2002: 15).

¹⁸ Aktaran William G. Martin. Bkz; *Toplumsal Hareketler 1750-2005*, İstanbul: Versus Kitap, s. 11.

2.4.Kopuş Teorisi 2: Çokluk

Kopuş teorisi bağlamında Negri ve Hardt'ın ikinci kavramı “Çokluk”tur. Biyopolitik bir ilişki içinde kurgulanan çokluk ve imparatorluk, birbirlerini bütünleyen bir içeriğe sahiptir. Örneğin imparatorluk bir taraftan kendini kurarken aynı zamanda çokluğu da kurar. Ya da çokluk, imparatorluğun oluşumunu çağırır. Bu yüzden kavram ilk olarak *İmparatorluk* kitabında görünür ama daha sonra aynı adı verdikleri ikinci kitapla birlikte kuramsal bir temel kazanır.

İlk kitabın aksine ikinci kitap çok daha çalkantılı bir döneme denk gelir. 11 Eylül saldırısı yaşanır ve ABD'nin Irak Savaşı gündemdedir. Elbette karşı küreselleşme hareketleri de bu yeni konjonktürü görmezden gelemeyiz. Pek çok yerde savaş karşıtı eylemler düzenlenir. Yine de savaş politikalarının kalıcı olma gibi bir duruma söz konusu olur ve bu nedenle tıpkı karşı küreselleşme hareketleri gibi Negri ve Hardt da bu konuya eğilir ve kitabın ilk bölümünü savaşa ayırır:

Geleneksel olarak, savaş zamanı demokrasi askıya alınmış, krizi aşmak için iktidar güçlü bir merkezi otoriteye geçici olarak devredilmiştir. Günümüzde, sadece küresel ölçekte yaşanmakla kalmayıp uzun süreli de olan, sonu gözükmeyen bir savaş söz konusuysen, demokrasinin askıya alınması da süresiz hatta kalıcı bir durum olabilir. Bugün savaş genel bir nitelik kazanıyor, tüm toplumsal hayatı boğuyor ve kendi siyasal düzenini dayatıyor (Hardt & Negri, 2011: 10).

Buradaki “merkezi otorite” vurgusunun önemli olduğu söylenebilir. Çünkü *İmparatorluk* kitabında “merkezsizlik” üzerine özel bir vurgu söz konusuysen küresel egemenlik ilişkilerinde önemli değişimlerle birlikte Negri ve Hardt'ın vurgusunda da değişimler gözlenir. Konjonktürel değişim, ulus devlet, merkezi otorite gibi eski kavramsal setleri Negri ve Hardt'ın önüne yeniden çıkarır. Elbette ilk kitaptaki kuramsal arka plan terk edilmez. Yine de bu kavramlar üzerinde daha temkinli bir yaklaşım benimsedikleri de söylenebilir. Örneğin “tek bir iktidar” fikri olarak adlandırdıkları *İmparatorluk* ikinci kitapta oturaklı bir hale gelir:

Hareket noktamız, asıl olarak ulus-devlet egemenliğinin modern iktidarlarca yabancı topraklara yayılmasını anlatan emperyalizm teriminin günümüz küresel düzenini artık yeterince açıklayamadığı tespitiydi. Bunun yerine, asli öğeleri ya da düğümleri arasında hakim ulus-devletler kadar ulusüstü kurumlar, önde gelen kapitalist korporasyonlar ve başka güçler bulunan bir 'ağ-iktidar', yani yeni bir egemenlik biçimi ortaya çıkıyor (Hardt & Negri, 2011: 10).

Burada Negri ve Hardt, imparatorluğun “karma kuruluşu” olarak adlandırdıkları özelliğe somut bir tanım getirir. Aynı şekilde ilk kitapta bahsetmedikleri iktidar merkezlerindeki güç dengeleri ikinci kitapta yerini alır:

İmparatorluk ağındaki her güç eşit değil elbette -aksine, kimi ulus-devletler müthiş bir güce sahipken kimileri neredeyse tamamen güçsüz ve aynı şey ağda yer alan çeşitli şirketler ve kurumlar için de geçerli. Ancak eşitsizliklere rağmen bu güçlerin işbirliği yaparak mevcut küresel düzeni, bütün iç bölünmeleri ve hiyerarşileriyle üretmeleri ve sürdürmeleri gerekiyor (Hardt & Negri, 2011: 10-11).

İmparatorluk, neoliberal dönüşüm süreci içinde, küresel egemenlik ilişkilerini “verili” kabul ederek bir dizi soyutlama ve genelleme ortaya çıkarırken, konjonktürel değişimlerle birlikte Negri ve Hardt’ın egemenlik ilişkilerindeki tahlilleri daha somut ve temkinli hale gelir. İlk kitapta eksik olduğunu düşündükleri tespitler gözden geçirilir ve ikinci kitapta düzeltilir. *Çokluk* kitabının ilk bölümü savaşla birlikte bu düzeltmeleri içerir. İkinci bölüm ise kavramının kuramsallaştırılmasına ayrılır.

2.4.1. Proletaryadan Çokluk’a

Tıpkı emperyalizm kavramında olduğu gibi kopuş teorisi olarak çokluk, eski kavramsal setlerden hareket eder. Negri ve Hardt, çokluğun halk ya da sınıf gibi modernizme ait toplumsal özne mefhumlarından farklı düzeyde ele alınması gerektiği konusunda ısrarcıdır. Onlara göre halk, gelenekseldir, ulus devletten türemiştir ve “üniter bir kavramsallaştırma”dır. Ve bu toplumsal öznenin yarattığı büyük sorunsallardan biri toplumsal düzlemdeki çeşitliliği “bir tekilliğe indirgemesi ve nüfusa bir özdeşlik dayatmasıdır.” Dolayısıyla “Halk” birdir, Çokluk ise çoktur (Hardt & Negri, 2011: 12). Kavram için çizilen ilk ayırım noktası burasıdır.

İkinci ayırım noktası Marksist literatürde de oldukça fazla kullanılan “kitleler” tanımından yapılır. Negri ve Hardt, bu kavramın da halk kavramıyla tezatlık içinde ve tekilliğe indirgenemez olduğunu düşünür. Yine de “farklı tipler ve türler barındırmasına” rağmen kitleler, yan yana geldiği andan itibaren özü itibarıyla birbirinden “farksızdır” (Hardt & Negri, 2011: 12). Onlara göre tüm toplumsal renkler bir araya gelip kitleler halinde var olduğunda aslında “tüm renkleri griye döner.” Ayırım gözetilmez, her biri birlikte de hareket edebilir ancak bu yeterli değildir. Oysa çokluk, tüm yan yana gelişlere rağmen toplumsal farklılıklarını korur.

Çokluk çok renklidir, çoğulluğu ve iletişim kurmayı önererek ortak hareket zeminleri yaratır (Hardt & Negri, 2011: 12).

Üçüncü ayırım noktası kavramın “işçi sınıfı” ile olan farkıdır. İkiliye göre işçi sınıfı kavramı, çoğunlukla dışlayıcı bir kavram olarak kullanılır. “İşçiler, geçinmek için çalışmak zorunda olmayan mülk sahiplerinden ayırmanın yanında diğer çalışanlardan da ayırt etmiştir.” Buna göre kavram, en dar anlamıyla sadece sanayide çalışanları kapsar, en geniş anlamında ise “tüm ücretlileri kapsarken yine de yoksulları, ücretsiz ev işçilerini ve ücret almayan herkesi dışarıda bırakır” (Hardt & Negri, 2011: 12). Bunun aksine çokluk, “açık ve kapsayıcıdır.” Küresel ekonomideki yeni değişimleri kendisine eklemleyebilir. Sanayi işçi sınıfının sayısı azalmasa da küresel ekonomide artık hegemonik bir rol oynamadığı belirtilir. Bugünün üretim ilişkileri sadece ekonomik bir üretimle sınırlı değildir. Çok daha karmaşıktır ve bu üretim biçiminin “toplumsal bir üretim olarak anlaşılması gerekir.” Yani üretilen artık mallar ya da metalar değildir, üretilen aynı zamanda iletişim, ilişkiler ve yaşam biçimleridir. Bu yüzden Çokluk, “potansiyel olarak, toplumsal üretime katılan tüm figürlerden oluşur” (Hardt & Negri, 2011: 13).

Bu ayırım noktalarından sonra kavrama biraz daha ayrıntılı bakılabilir. Baştan belirtmek gerekirse çokluk kavramı da tıpkı imparatorluk kavramı gibi “geleceğin düşüncesini” içinde barındıracak biçimde kuramsallaştırılır. Kavram, ağırlıklı olarak siyaset felsefesine yakın bir içeriktedir. Olan durumdan ziyade olması gerekene odaklanır. Negri ve Hardt da durumun farkındadır ve bunu şöyle açıklığa kavuşturur:

Elinizdeki kitabın felsefi bir kitap olduğunu aklınızda tutun. Bugün insanların savaşa son vermek ve dünyayı daha demokratik kılmak için nasıl çalıştığına dair sayısız örnek vereceğiz, ama kitabımızın, ne yapmalı? sorusuna yanıt vermesini ya da somut bir eylem programı sunmasını beklemeyin (Hardt & Negri, 2011: 14).

Dolayısıyla toplumsal bir özne olarak çokluk, esas olarak felsefi alanda inşa edilir. Çokluk bir taraftan üretime katılan tüm figürleri içinde barındırır ama diğer taraftan halihazırda imparatorluk karşısındaki en büyük toplumsal güç olarak tasvir edilir. Ama çokluğun nasıl güç haline geldiği, somut olarak birbiriyle nasıl ilişkilendiği ve harekete geçtiği ya da nasıl program benimsediği kısmı özel olarak bir kenara bırakılır. Çünkü Negri ve Hardt’ın bu konularda bir kaygısı olduğu söylenebilir. Yani çokluğu şekillendirmeye yönelik her program ya da benzeri

durum, onu tekliğe dönüştürmeye çalışmak gibi bir girişimi beraberinde getirecektir. Bu nedenle bu alandan uzak durulur.

Çokluğun eti, saf potansiyeldir, biçimlenmemiş yaşam gücüdür. Bu anlamda toplumsal varlığın bir elementidir ve sürekli olarak yaşamın doluluğunu hedefler. Bu ontolojik perspektiften çokluğun eti elementsel bir güçtür; sürekli olarak toplumsal varlığı genişletir ve ekonomi politiğin her tür geleneksel ölçütünü aşan bir üretimde bulunur (Hardt & Negri, 2011: 211).

Görüldüğü gibi çokluğun kalması gereken düzey net bir biçimde tanımlanmaktadır. Çokluk her şeyi yapabilme, tüm bileşenleri kapsayabilme, farklı türde tüm kesimler aracılığıyla genişleyebilme gibi özelliklere sahiptir. Tekliğe hapsolmayarak muazzam potansiyeller barındırır ama bu potansiyeller çoğunlukla kendisini felsefi alanda gösterir.

Yine de Negri ve Hardt'ın tüm bu kaygıları, dönemin konjonktürel özelliklerinden ayıramaz nitelikler taşır. Çokluğu felsefi alanla sınırlama ve “ne yapmalı” sorusuna cevap vermeme konusuna özellikle dikkat edilir. Dönem itibarıyla bu anlaşılabilir bir kaygıdır çünkü Marksizmin siyasal devrim perspektifine ve reel sosyalizmin bürokratik yapısına dair çok çeşitli eleştiriler söz konusudur. Elbette Negri ve Hardt'ın düşüncesini de içinde buldukları bu koşullar belirler. Bununla beraber yaklaşık 15 yıl sonra toplumsal hareketler için ana sorun, çok daha farklı bir nitelik kazanmaya başlar. Artık sorun “çokluk” adındaki toplumsal öznenin varlığını kanıtlama değil, dünyanın dört bir tarafında ortaya çıkan isyanların nasıl kalıcı hale getirileceği ve siyasal iktidarla nasıl ilişkileneceği sorusu olmaya başlar. Toplumsal hareketlerin ya da isyanların kalıcılık sorunu önemli bir konu olarak kendini gösterince Negri ve Hardt da bu sorunları görmezden gelemeyen ve *Meclis* adında yeni bir kitap hazırlarlar. Kitap, toplumsal hareketler için siyasal iktidar ve kalıcılığa sorunu etrafında şekillenir. Dolayısıyla konjonktürel değişim, ister istemez “ne yapmalı” sorusuna cevapları gerektirmeye başlar.

Çokluğu diğer siyasal öznelerden ayırma ve özellikle işçi sınıfı kavramından farklı noktalarının altının çizilmesine rağmen Negri ve Hardt çokluğu “yeni tehlikeli sınıf” olarak tanımlar. Çokluğu yeni ve tehlikeli yapan durumlardan biri ortaya çıkan toplumsal dönüşüm ve üretimin artık tüm toplumsal ilişkileri kapsayacak biçimde genişlemesidir. Şimdi çokluğu “tehlikeli sınıf” yapan ayırım noktalarına daha yakından bakmak gerekir.

2.4.2. “Tehlikeli Sınıflar”

Negri ve Hardt, “tehlikeli sınıflar” adını verdikleri bölümde çokluğu diğer siyasal öznelerden ayıran kısımları biraz daha derinleştirir. İlk olarak, her türden “egemenlik biçimi”ni çağrıştıran “tekillikler” ve kavramsal setler bir kenara bırakılır. Sayısız birey ve sınıfı içeren “halk” ve “halk egemenliği” kavramına burada tekrar değinilir. Negri ve Hardt’a göre “Halk birdir” ve kendini iktidar olarak örgütleyebilir. Oysa bu durum çokluk için geçerli değildir. Çünkü “çokluk bir dizi *tekillikten* oluşur (Hardt & Negri, 2011: 113). Bu ayrım, benimsedikleri felsefi gelenekten süzülerek şöyle dile getirilir:

Çokluğun bu ilk kavramsal tanımı bütün egemenlik geleneğine açık bir meydan okuyuştur. ... siyaset felsefesinin sürekli tekrar edilen doğrularından biri sadece bir'in yönetebileceğidir. Bu bir monark, parti, halk ya da birey olabilir. Üniter olmayan ve çoğul kalan toplumsal öznelerse yönetemez, onların yönetilmesi gerekir. Dolayısıyla her zaman iktidar, zorunlu olarak, komuta veren bir baştan, itaat eden uzuvlardan ve yöneticiyi destekleyen organlardan oluşan bir *siyasal bedendir* (Hardt & Negri, 2011: 114).

Genel olarak bakıldığında kavramın meydan okuyucu gücü sadece siyaset felsefesi geleneği ile sınırlı değildir. Marksist bir geleneği sahiplenmekle birlikte kavram aynı zamanda Marksizmin siyasal devrim perspektifine de bir itiraz barındırır. Basitçe açıklamak gerekirse Marksist siyasal devrim kavramı, işçi sınıfının siyasal iktidarı aşağıdan yukarıya doğru ele geçirmesidir. Siyasal iktidarın ele geçirilmesinin ardından toplumsal dönüşüm ya da toplumsal devrim gelir. Elbette her şey teorideki gibi gerçekleşmez. Pratik deneyimler oldukça farklı sonuçları beraberinde getirmiştir. Negri ve Hardt’ın da düşüncelerini şekillendirenin bu pratik deneyimler olduğu söylenebilir. Yani Reel sosyalizmin çöküşü ve onun yarattığı bürokratisleşme. Reel sosyalizmin çöküşünün ardından Leninist anlamda “öncü” ya da “örgüt” tartışmalarına oldukça eleştirel yaklaşılır. Reel sosyalizmin çöküşü, aynı zamanda bir'in ya da tekliğin yönetemeyeceğinin de göstergesi olarak kabul edilir. Bu nedenle aşağıdan, taban örgütlenmesine dayalı, toplumsal devrimi öne çıkaran tartışmalar kendini gösterir. Negri ve Hardt’ın düşünceleri de bu koşullar içinde şekillenir.

Elbette bu koşullar sadece teorik bir yaklaşımın sonucu da değildir. Pratikte de böyledir. Özellikle karşı küreselleşme hareketleri içinde siyasal iktidar mücadelesinden geri duruş söz konusudur. Negri ve Hardt’ın yaptığı bu konjonktürel koşulları genel bir soyutlama düzeyine çıkarmaktır.

Siyasal iktidar ve egemenlik biçimindeki ayırmadan sonra çokluğu tehlikeli sınıf yapan ikinci ayırım noktası işçi sınıfı kavramı üzerinden yapılır. Daha öncede bahsedildiği gibi Negri ve Hardt, işçi sınıfı kavramını dışlayıcı bulur. Bu nedenle çokluk, kapsayıcılık üzerine inşa edilir. Kapsayıcılık konusundaki öne çıkan zeminlerden biri toplumsal düzlemin heterojen olarak kabul edilmesidir. Yani artık söz konusu olan sadece ekonomik bir üretim ilişkisi değildir. Çokluk, “hem emeğin ortak öznesi, yani postmodern üretimi yapan ettir hem de kolektif sermayenin kendi küresel gelişiminin bedeni kılmaya çalıştığı nesnedir” (Hardt & Negri, 2011: 115). Dolayısıyla birlik ya da çoğulluk arasında bir seçim yapmanın gereği yoktur.

Birlik ya da çoğulluk tartışmasını biraz açmak gerekir. Negri ve Hardt, ekonomik düzlemlerin ilerletildiğinde genellikle birlik ve çoğulluk arasında bir seçim yapıldığını belirtir. Buna göre “birlik fikri, genelde Marx’la ve onun, kapitalist toplumda sınıf kategorilerinin giderek basitleştiği ve tüm emek biçimlerinin tek bir öznedeki, yani sermayenin karşısına çıkan proletaryada birleştiği düşüncesiyle ilişkilidir” (Hardt & Negri, 2011: 118). Çoğulluk ise toplumsal düzlemin heterojenliğini vurgulayan liberal argümanlara bırakılmıştır. Negri ve Hardt, her ikisinin de doğru olduğunu düşünür. Yani kapitalist toplumlar bir taraftan emek ve sermaye arasındaki çelişkiyi giderek derinleştirir ve bu, Marksist anlamda öznellik sürecini beraberinde getirir. Ancak diğer taraftan toplumsal alandaki heterojenlik de görmezden gelinebilecek durumda değildir. Irk, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, coğrafya gibi bir dizi faktör aracılığıyla “sayısız potansiyel sınıf” (Hardt & Negri, 2011: 118) ortaya çıkar. Dolayısıyla burada bir tür sentez ilişkisi kurulur.

Negri ve Hardt’ın işçi sınıfı kavramının neden dışlayıcı olduğu yönündeki görüşü emperyalizmin imparatorluğu dönüştüğü yönündeki görüşlerine benzerdir. Emperyalizm ile sömürgeciliği karıştırdıkları yönündeki eleştiri hatırlanırsa durum biraz daha açık hale gelebilir. Çünkü işçi sınıfı kavramında da özden çok biçime odaklanma söz konusudur. Negri ve Hardt, kavramı çoğunlukla 19. ve 20. yüzyıldaki biçimiyle değerlendirir. Sanayi işçiliği kavramın içeriğini oluşturmada önemli rollerden birini oynar. İşçi sınıfı kavramı, ağırlıklı olarak bu işçiler özelinde kullanıldığı için Negri ve Hardt’a göre kavram yoksulları, kadınların yeniden üretim emeğini, köylü emeğini, işsizleri görmez. “Toplumsal fabrika” olarak adlandırdıkları durumla birlikte artık emek biçimleri arasında bir öncelik sırası yapılamaz. “Tüm emek biçimleri günümüzde toplumsal açıdan üretkendir, ortak üretim yapar ve aynı zamanda sermayenin hakimiyetine direnme noktasında ortak bir potansiyel barındırır” (Hardt & Negri, 2011: 120-

1). Dolayısıyla buradan hareketle çokluk, genişlemeye ve kapsayıcı olmaya yatkın hale gelir. Çokluk “proletarya kavramına, sermayenin idaresi altında emek veren ve üreten herkes şeklindeki geniş tanımını kazandırır.” Artık söz konusu olan “emeği bölen tüm farklılıkların ortadan kaldırılması, farklı emek biçimleri arasında ilişki kurulması, işbirliği sağlanması ve ortak paydada buluşulmasının koşullarının hazır olduğunun gösterilmesidir” (Hardt & Negri, 2011: 121).

Çokluğu ayırt etme konusunda Negri ve Hardt’ın yaptığı son vurgu üretim süreciyle ilgilidir. Buna göre çağımızda biyopolitik bir üretim söz konusudur. Bu kavram, sadece maddi mal ya da meta üretimiyle sınırlanamayacak genişlikte bir emek üretimi alanı açar. Buna “maddi olmayan emek” adı verilir. Bu kavrayışa göre artık toplumsal ilişkiler ya da toplumsal yaşamın kendisi bile üretilmektedir. Dolayısıyla “biyopolitik kavramı, ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel arasındaki geleneksel ayrımların giderek bulanıklaştığını anlatır” (Hardt & Negri, 2011: 123).

Negri ve Hardt’a göre tüm toplumsal sınıflar, biyopolitik bir üretime tabi olmak zorunda kaldıkları için Marx’ın bahsettiği biçimiyle “yedeklik” de artık söz konusu değildir. “Yoksullar, işsizler ve eksik istihdam edilenler, aslında ücretli bir işe sahip olmadıklarında bile toplumsal üretime aktif bir biçimde katılırlar” (Hardt & Negri, 2011: 147). Onlara göre çokluğu da esas tehlikeli sınıflar haline getiren şey tam olarak budur. Bunu şöyle anlatırlar:

Sermayenin ve küresel iktidar yapısının bakış açısından tüm bu sınıfların neden böylesine tehlikeli olduğunu görmek artık kolay. Eğer onlar küresel üretim devrelerinden dışlanmış olsalardı, ciddi bir tehdit teşkil edemezlerdi. Eğer onlar adaletsizliğin, baskının ve sömürünün pasif kurbanları olsalardı, pek o kadar tehlikeli olmazlardı. Onların tehlikeli olmasının sebebi, sadece maddi olmayan emeğin ve endüstriyel emeğin değil tarım işçilerinin ve hatta yoksulların ve göçmenlerin de biyopolitik üretime aktif özne olarak *müdahil* olmasıdır (Hardt & Negri, 2011: 153).

Dolayısıyla “çoklukta bir araya tüm figürler -endüstri işçileri, maddi olmayan emek üreten işçiler, tarım işçileri, işsizler, göçmenler vs.- hayatın somut yerlerde büründüğü ayrı biçimleri temsil eden biyopolitik figürlerdir” (Hardt & Negri, 2011: 175).

2.5. Sonuç

Görüldüğü gibi Negri ve Hardt, kuramsal yaklaşımlarını modernizm-postmodernizm karşıtlığı üzerinden şekillendirir ve postmodernizme geçiş olarak düşündükleri paradigma değişimiyle birlikte kavramsal anlamda bir kopuş kurgular. Çalışma bağlamında sorulması gereken önemli sorulardan biri şudur: Özellikle karşı küreselleşme hareketleri içinde etkili olan bu kuramın etkisi neden sonraki hareketlerde azalmıştır?

Karşı küreselleşme hareketlerinin 1968 ile olan ilişkisine değinilmiştir. Ama aynı zamanda bu hareketler, özel bir konjonktürün yansımasıdır. İkinci dalga karşı hareketlerinin yenildiği, yeni bir piyasalaştırma sürecinin başladığı tarihsel bir döneme denk gelir. Dolayısıyla bu hareketler reel sosyalizm ve siyasal devrim eleştirisi, toplumsal alanının heterojenliği, sivil toplum alanında mücadele, aşağıdan ya da tabandan bir devrim gibi perspektiflerin görünür olduğu bir dönemde ortaya çıkar ve sonuç olarak karakteristik özelliklerini de bu koşullar şekillendirir.

Dönemin hareketlerine yansıyan bu özellikler aynı zamanda Negri ve Hardt'ın kuramsal arka planında önemli ölçüde yer edindir. Çokluk, farklı toplumsal hareketleri ve heterojenliği kapsar, sivil toplum ve aşağıdan devrim olasılıkları hep canlı tutularak çokluğa ve hareketlere kurucu bir rol verilir, bürokratik yapı eleştirilir, devrim belirsiz bir günü ya da ileriye atılmaksızın şimdiki zaman içinde tahayyül edilir. Bu nedenle Negri ve Hardt'ın karşı küreselleşme hareketlerinin karakteristik özelliklerinden çoğunu soyutladığı ve kuramsallaştırdığı söylenebilir.

Negri ve Hardt'ın kuramını hareketler içinde öne çıkaran özellikler genel hatlarıyla böyle özetlenebilir. Ancak zaman içinde etkilerinin azalmasına neden olan başka durumlar söz konusudur. Kuramlarına yönelik somut durumlardan hareket etmeme eleştirileri bunlardan biridir. Bir diğeri ise Negri ve Hardt'ın ağırlıklı olarak konjonktürel bir analiz çerçevesini benimsemesidir.

Kuramlarını geliştirirken Negri ve Hardt, tarihsel değişim ve dönüşümleri yeterince ele almaz. Elbette bu bir tercihtir. Bunun yerine ağırlıklı olarak konjonktürel bir analiz çerçevesini tercih

edilir. Üçüncü dalga piyasalaştırmanın başlangıcında ortaya çıkan durumu “verili” olarak işlenir ve buradan çıkarılan sonuçlarla öneriler geliştirilir. Bu öneriler, sınıfın değişen yapısı, sınıf mücadelesinin çeşitliliği, sınıf bilincinin güncel içeriği ve en sonunda çokluk ile somutlanan sınıf oluşuma etrafında ele alınır. Karşı küreselleşme hareketlerinin pratiklerinden de gözlemlenebileceği gibi buradaki önerilerin çoğu hareketlerle örtüşür niteliktedir. Bu yüzden Negri ve Hardt’ın hareketler içinde önemli bir zemin elde ettiği söylenebilir.

Ancak konjonktürel bir analiz çerçevesini benimseyen bu kuramsal yaklaşımın sınırı da burada ortaya çıkar. Konjonktürel durum değişebilir. Egemenlik ilişkileri ve hareketlerin ihtiyacı çeşitlenebilir ya da bütünüyle farklılaşabilir. Nitekim meydan hareketleri ve 2019 yılındaki isyanlarda da bunlar yaşanmıştır. Hareketlerin siyasal iktidar konusundaki durumunda bir değişiklik gözlemlenir. Aynı şekilde ulus devletlerin rolleri özellikle 2008 krizinden sonra daha önemli hale gelir. Bu somut değişimler, Negri ve Hardt’ın kuramına ve kavramsallaştırmalarına dahil olma konusunda zorlanır. Çünkü her iki kavram da ağırlıklı olarak felsefi düzeyde inşa edilmiş, kavramlar evrensel bir düzeye yükseltilmiş ve konjonktürel analiz ise tüm zamanları kapsayacak kadar genişletilmiştir.

Son olarak şunu belirtmek gerekir. Negri ve Hardt’ın toplumsal hareketlere dair yaklaşımları neoliberal dönemdeki en radikal yaklaşımlardan biridir. Toplumsal hareketleri basitçe neden sonuç ilişkisiyle değerlendirmezler. Toplumsal hareketlere aynı zamanda “kurucu” bir misyon tanımlarlar. Bu kuruculuk, mevcut düzenin ve imparatorluğun ötesine geçen bir içerikte ele alınır. Başka bir deyişle Negri ve Hardt’ın görüşü, mevcut olana tepkiselliğin ötesinde alternatif bir toplumsallık inşa etme yönünde gelişir. Bu görüş aynı zamanda karşı küreselleşme hareketlerinin “başka bir dünya mümkün” sloganıyla oldukça uyumlu bir içeriktedir.

3. POST-MARKSİZM

Karşı küreselleşme hareketlerinin geri çekilmesinin ardından 2008 yılında dünya çapında finansal bir kriz yaşandı. Kriz, her ülkeyi farklı biçimlerde etkilemekle birlikte aynı zamanda bugün “meydan hareketleri” olarak anılan hareket dalgasını da tetikledi. Bir önceki hareket dalgasında farklı olarak meydan hareketleri, toplumsal hareketler içinde kimi değişen özellikleri ortaya serdi. Örneğin öfke konusu bunların başında gelmektedir. Neoliberal birikim stratejilerine yönelik öfke durumu ilk olarak karşı küreselleşme hareketlerinde görülmüştür. Ancak birikim rejiminin artan ölçekte yeniden üretimiyle etki alanı da artmış ve farklı toplumsal kesimleri de bu hareketlerin içine dahil etmiştir. Bu nedenle meydan hareketlerindeki “öfke” bir tür toplumsal patlama biçimini öne çıkarmıştır.

Bunun yanında belirtilmesi gereken bir diğer durum meydan hareketlerinin örneğin karşı küreselleşme hareketleri gibi toplumsal hareket örgütlenme reflekslerine yeterince sahip olmamasıdır. Elbette bunun birçok farklı nedeni söz konusudur. Katılımcı sayısı ve bileşimi niceliksel olarak karşı küreselleşme hareketlerinden çok daha fazladır. Uzun erimli örgütlenme reflekslerinden farklı olarak toplumsal patlamayla yan yana gelişler olur. Aynı uzun erimli reflekslere bağlı olarak hayatın tüm alanlardan bir değişim ve dönüşüm yerine kent meydanları işgal edilmiş ve meydan eksenli bir alternatiflik öne çıkmıştır. Son olarak toplumsal hareketler repertuarında “ayaklanma” ya da “isyan”ı görünür kılacak pratikler sergilemiştir.

Bir diğer önemli değişimlerden biri hareketlere yönelik yaklaşım konusudur. 2010'lara kadar toplumsal hareket değerlendirmelerinde farklılıklar, ayrık özellikler ya da tekillikler öne çıkarılmış ancak meydan hareketleriyle birlikte hareketlere yönelik bütünlüklü yaklaşımlar yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bunun önemli sebeplerinden biri farklı tipte hareketlerle birlikte geniş bir toplumsal kesimin neoliberal birikim sonucunda kent meydanlarında fiili olarak yan yana gelmesidir. Organik bir bağdan ya da kalıcı niteliklerden söz edilemeyecek olsa da bu durumun hareketler içinde fiili bir birliktelik sağladı ve dolayısıyla yeni ihtiyaçları beraberinde getirdiği söylenebilir.

Tüm bu farklılıklarla beraber meydan hareketleri, karşı küreselleşme hareketlerinden bütünüyle farklı da değildir. Doğrudan onun devamcısı olduğu söylenemese de bu hareketlerin uzun yıllardır verdiği mücadelenin etkisiyle kendisine bir alan bulduğu ya da alan açtığı söylenebilir.

Özellikle karşı küreselleşme hareketlerinde de öne çıkan müşterekleşme tartışmasının meydan hareketlerinden sonra yükselişe geçmesinin önemli nedenlerinden biri budur. Çünkü kent meydanlarının fiili işgali (Özer, 2014)¹⁹, hem yeni toplumsal ilişkiler yaratmanın hem de meydanı müşterekleştirmenin bir simgesi haline gelmiştir. Tahrir, Syntagma, Taksim gibi bu dönemde öne çıkan meydanların çoğu işgal eylemleri yarattığı politikleşen sonucunda simgeler haline gelmiştir. Aynı biçimde karşı küreselleşme hareketlerinin taban örgütlenmesine ya da doğrudan demokrasiye dayalı deneyimleri meydan hareketlerine ve kent meydanlarında kurulan işgal alanlarına da yansımıştır. Meclisler kurulur, ortak karar alınır vs. Dahası karşı küreselleşme hareketlerinin “başka bir dünya mümkün” fikri kent meydanlarında kendine bir şekilde yer bulur. Gezi Parkı’ndaki 15 günlük ortak yaşam deneyimi, Zuccoti Park’a, Tahrir Meydanı’na çadır kurulması bunların örnekleri olarak görülebilir.

Son olarak hareketlerin siyasal alandaki yönelimi ve hedefleri konusunda da bir farklılığın olduğu söylenebilir. Bu dönemdeki çoğu ayaklanma, kendi ülkelerindeki hükümetleri, devlet yönetimini hedef almıştır. Tabandan siyasal ilişkiler kadar tavandan siyasal söylemler de hareketler içinde yer edinir. Hatta birçok ülkede ayaklanmaların devlet şiddetiyle ya da çeşitli araçlarla bastırılmasından ve kent meydanlarındaki fiili işgalin bitirilmesinden sonra tavandan siyasal söylemler ve iddialar yaygınlık kazanır. Hareketlerin siyasal temsil alanına girişi bu döneme denk gelir. Bu nedenle mevcut siyasal parti ve örgütlenmelere bir yöneliş söz konusu olur ve kimi zaman bu parti ve örgütlenmelerle ittifaklar, doğrudan destekler gündeme gelir ya da kimi örneklerde doğrudan hareketin içinden yeni bir parti (örneğin Podemos) ortaya çıkar. Syriza, Podemos, Corbyn, Sanders gibi siyasal parti ve figürler bunların örnekleri arasındadır.

Hem kent meydanlarındaki işgal sonrasında ortaya çıkan bu yeni yönelim hem de hareketlerin kent meydanlarında fiili birlikteliği, toplumsal hareketler içinde bir kuramsal yaklaşımı öne çıkarır. Post Marksizm ya da radikal demokrasi olarak anılan ve 1980’lerde ortaya çıkan bu kuram, hareketlerin ortaya çıkışıyla birlikte yeniden bir yayılma momentini yakalamıştır. 2000 yılların başında Latin Amerika’daki toplumsal hareketler de öne çıkan bu kuramsal yaklaşım, özellikle merkez ülkelerdeki meydan hareketlerinde öne çıkmasından sonra geniş bir alana yayılmıştır.

¹⁹ Meydan ya da “occupy” olarak anılan hareketleri ülke bazında değerlendiren, meclisleşme, örgütlenme dahil çeşitli durumlarla ilgili analiz geliştiren bir derleme için bkz, Özer, S. (2014), *Gezinin Yeryüzü Kardeşleri*, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Yine de bir noktayı belirtmekte fayda var. Ne 2000'lerin başında Latin Amerika'da ne de Syriza, Podemos, Corbyn, Sanders gibi örnekler dahilinde hareketle kuram arasında doğrudan bir belirlenim ilişkisinden söz edilemez. Tıpkı karşı küreselleşme hareketleri ile Negri ve Hardt'ın kuramında olduğu gibi burada da bir çakışma söz konusudur. Bu çakışma, farklı toplumsal niteliklere sahip olan ama kent meydanlarının işgaliyle birlikte eylem birlikteliği sağlayan toplumsal kesimlerin organik bütünlük arayışıyla, kuramın bu bütünlüğün ancak "halk inşası" etrafında sağlanabileceği iddiasının arasında gerçeklemiştir.

Bu iddianın sahibi olan Post Marksizm, 2010 ve 2015 arasındaki meydan hareketlerinde en fazla öne çıkan kuramsal yaklaşımlardan biridir. Elbette kuramın buradaki iddiası, hareketler içindeki çeşitli eğilimlerle örtüşmeseydi neden öne çıktığı sorusu boşlukta kalırdı. Bu nedenle hareketler içindeki kimi ihtiyaç ve eğilimlerle post Marksizm ya da radikal demokrasinin buna cevap verme çabası arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Bu ihtiyaç, eğilim ve ilişkiyi biraz daha derinleştirmek için hem hareketlerin pratiklerine hem de post Marksizmin genel kuramsal yaklaşımına ayrıntılı olarak bakmak gerekir.

3.1.İşgal ve İsyân: 2010 – 2015 Meydan Hareketleri

Tunus'ta işportacılık yaparak geçimini sağlayan Muhammed Buazizi, polis tarafından sürekli tezgâhını toplaması yönünde tacize uğrayan genç bir işsizdi. Aynı zamanda polisin ondan rüşvet istediği de söyleniyordu. Verecek parası olmadığı için bir gün polis tarafından tokatlandı, hakaretlere maruz kaldı ve aşağılandı. Önce karakola giderek şikayetçi oldu. Kimsenin onu dinlemediğini ve kendisiyle ilgilenilmediğini görünce belediye binasının önüne giderek kendini yaktı. Kasım 1987'de iktidara gelen ve 23 yıllık kesintisiz bir iktidar dönemi yaşayan, sık sık soygunculukla, rüşvetçilikle ve yolsuzlukla anılan, aynı zamanda otoriter tarafları da ağır basan Bin Ali rejimi, Buazizi'nin intiharından sonra güçlü bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldı. Kısa bir süre sonra insanlar belediye ve hükümet binaları önünde toplanmaya başladı. İlk olarak eylemlerde "*şugl, buhrriye, kerâme vataniyye*" (iş, özgürlük ve ulusal onur) sloganları atıldı. Ardından kabalık büyüdükçe cüretkârlık da arttı ve bir süre sonra "*Ya Trabilsi ya bakir, belli el-bubz lil-fakir*" (Ey aşağılık Trabilsi, ekmeği yoksullara bırak) talebi ortaya çıktı. Sonra da "*Hubz ve-ma ve-Bin Ali lâ*" (Ekmek ve suyla yaşarız ama Bin Ali'yle olmaz), (Prashad & Amar, 2014: 28).

Tunus'ta yaşananlar hızlıca Arap coğrafyasına yayıldı. Mısır bu hareketten etkilenen ilk ülkedi. 25 Ocak 2011 günü, 30 yılı aşkın süredir iktidarda olan Mübarek'e karşı eylemler başladı. 25 Ocak sonradan "öfke günü" olarak ilan edildi. Öfkenin nedeni ise rüşvetçi polisleri rüşvet alırken çeken ve yayımlayan bir gencin, sonradan insanların gözü önünde polisler tarafından dövülerek öldürülmesiydi. Bu öfke patlama anına, Mübarek'in en yakınlarını ülkenin en önemli konumlarına taşıdığı ve sık sık "ahbap çavuş kapitalizmi" olarak anılan rejim biçimi ve onun yarattığı yolsuzluklar, hukuksuzluklar da eşlik ediyordu. Elbette 30 yıldır iktidarda olması da diğer sebeplerden biriydi. Tahrir Meydan'ı işgal edildi ve Mübarek iktidarı bırakmak zorunda kaldı.

Arap coğrafyasında yayılan bu hareketler, sadece burayla sınırlı kalmadı. Örneğin İspanya'da sorun bankacılık sistemi etrafında gelişti. Bankalar aracılığıyla krediler veriliyor, sürekli borçlanma yaratılıyor ve borcunu ödeyemediği takdirde insanların evlerine el konuluyordu. 2010-2011 yıllarında binlerce insan bu nedenle evlerini kaybetti. Borçluluk, işsizlik gibi durumlar sonradan "*Indignados*" olarak anılacak hareketin temelini oluşturdu. Kent sokakları ve meydanları işgal edildi, forumlar ve meclisler kuruldu, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulmanın yolları ve yöntemleri tartışıldı. Tıpkı Mısır'da 25 Ocak'ın "Öfke günü" ilan edilmesi gibi İspanya'daki hareket "*Indignados*" yani "öfkeli" adını aldı. Kemer sıkmalara, bankalara, kredilere, borçlara ve bunu uygulayan hükümet temsilcilerini güçlü bir öfke söz konusuydu.

"Kemer sıkma" politikalarında öne çıkan ülkelerden biri de Yunanistan'dı. Yunanistan, ekonomik anlamda Avrupa'nın en kırılgan ve borçlu ülkelerinden biri olarak görülüyordu. Tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi neoliberalleşme dalgasıyla birlikte eğitim, sağlık gibi temel kamusal hakların her biri özelleştirildi ve şirketlerin yönetimine devredildi. 2008-2012 arasında GSYİH düzenli olarak düştü. Böyle bir ortam ise gelecek kaygısını, güvencesiz çalışmayı, borç artışını, işsizliği daha da yükseltti. 2008 yılında, üniversitelerde neoliberal dönüşüme karşı başlayan okul işgallerinden birkaç yıl sonra, *indignados* hareketinden etkilenen ve yunanca karşılığı *aganaktismenoi* adını alan bir grup insan, parlamento binasının karşısında bulunan *Syntagma* meydanını işgal etti. İşgal kent meydanını hızla kapladı ve binlerce insanın katıldığı büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Tıpkı İspanya'daki gibi halk meclisleri kuruldu ve ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik krize, kemer sıkma politikalarına karşı çözüm önerileri tartışıldı. 2012'nin mayıs ayı gibi başlayan kent meydanının işgali, haziran ayında

parlamentoyu kuşatmaya kadar ilerledi. Mevcut sendikalar ve partilerin bir kısmı grev çağrısı yaparak eylemlere destek verdi. Birçok sokak çatışması yaşandı. Temmuz ayında işgal edilen meydanlardaki kitlesellik giderek azaldı ve 1 Ağustos 2012’de polis çadır kuran eylemcilere saldırarak meydandaki işgali sonlandırdı. Sonrasında hareket bileşenleri meydanlardan sokaklara, kentteki parklara doğru geri çekildi (Douzinas, 2015: 210-1).

Domino etkisi yaratan hareketler ülkeden ülkeye yayıldı. Bununla birlikte hareketler, sadece ortaya çıktıkları ülkelerdeki diktatörlükleri, kırılğan ekonomileri, kemer sıkmaları hedef alıyor gibi görünüyordu. Finans merkezi Wall Street’in işgal edilmesi durumu farklı bir boyuta taşıdı. Wall Street işgali, basitçe bir hükümet eleştirisinin çok ötesine uzanıyordu. Eylemler, şirketlerin ekonomik gücünün yanında politik gücüne de vurgu yaptı. Eylemcilerin ortaya attığı “Biz %99’uz” sloganı bunu yansıtmak için kullanıldı. Bu slogan, dünyanın en zenginlerinin ekonomik gücü elinde bulundurduğu kadar politik güce de sahip olduğuna ve %1’lik küçük bir azınlığın kontrol gücüne dikkat çekti.

Tüketimcilik karşıtı dergi Adbusters, 17 Eylül 2011 tarihinde New York Zuccoti Park’ta bir gösteri çağrısı yaptı. Eyleme yaklaşık iki bin kişi katıldı. Zuccoti parkta toplanıldı ve parkın adı Özgürlük Meydan’ı olarak değiştirildi.²⁰ İşgalin ilk günlerinde bir Tumblr hesabında herkes kendi hikayesini yazmaya başladı. Borçlanma, işgallerin en önemli sebeplerinden biri olarak göze çarpmaktaydı. Ev borcu, kredi borcu, kredi kartı borcu, öğrenci borçları, temel sağlık harcamalarının borçları vd. Kısacası büyük bir borç birikimi yaratan sistemin merkezi, ipotek altında bıraktığı insanlar tarafından işgal edildi (Read, 2014).

Hareketin kitleselleşmesini tıpkı Mısır’da ya da Türkiye’de Gezi eylemlerinde olduğu gibi polis şiddeti tetikledi. 24 Eylül günü Broadway’deki bir yürüyüşte, kaldırımında öylece durmak dışında hiçbir şey yapmayan genç kadın protestocuların üzerine bir polis memurunun biber gazı sıktığı videonun hızla internette yayılması eylemcilerin kızgınlığını arttırdı. 1 Ekim tarihinde ise yaklaşık 1000 kişi Brooklyn köprüsü üzerinde eylem yaptı ve yaklaşık 700 kişi göz altına alındı. Bu durumdan sonra işgal eylemleri hızla yaygınlaştı. 1500’den fazla işgal eylemi ülkenin her yanını sardı. İşgal eylemleri; sendikaların, öğrencilerin, halk örgütlerinin, işsizlerin ve pek çok kesimden insanların katılımıyla örgütlendi. İşgal hareketi son derece kısa bir sürede, çok geniş bir halk desteğine sahip oldu.

²⁰ Bu değişim, halen direnmekte olan Tahrir’e ve Mısır halkına bir ithaf anlamı taşıyordu.

Türkiye’de de benzer bir süreç yaşandı. Taksim Meydanı’ndaki Gezi Parkı’na yapılması planlanan “topçu kışlası”, parkın işgal edildiği bir eylem biçimini ortaya çıkardı. İşgal edilme biçimi tıpkı Wall Street eylemlerini andırmaktaydı. Zuccoti Parkı’nda olduğu gibi Gezi Parkı’na da çadırlar kuruldu. Dört günlük bir sürecin ardından 31 Mayıs 2013 gecesinde polis parka girerek eylemcilere saldırdı ve çadırları yaktı. Görüntülerin yayılmasıyla ülke genelinde 80 şehre yayılan ve yaklaşık 10 milyon insanın destek verdiği büyük bir isyan ortaya çıktı.

Türkiye’nin dört bir tarafında eylemler hızla yükseldi. Hükümet eleştirisi ve istifa taleplerinin öne çıktığı eylemlerde neoliberal politikalara karşı bir tepkisellik de söz konusuydu. Kamusal hakların özelleştirilmesi, özellikle üniversite öğrencilerinin ve mezunlarının gelecek kaygısı eylemlere zemin hazırlayan önemli durumlardan biriydi. Bunların yanında yaşam tarzına müdahale, kamusal alanların hükümetin benimsediği ideoloji ve ahlak çerçevesinde düzenlenmesine dönük içerikler de yer aldı.

2010-2015 arasına yayılan isyan ya da ayaklanmalar, sadece örnek verilen yerlerle sınırlı değildir. Arap Baharı sadece Tunus ve Mısır’la değil Bahreyn’den Suudi Arabistan’a, Yemen’den Sudan’a, Suriye’den Irak’a, Libya’dan Fas ve Cezayir’e, Filistin’den Ürdün ve Lübnan’a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Aynı şekilde Avrupa sadece İspanya ya da Yunanistan’la değil, İngiltere’den Fransa’ya, İtalya’dan İrlanda’ya kadar uzanır. Brezilya, Bolivya, Arjantin, Şili, Meksika, Bangladeş, Nikaragua, Çin, Kolombiya, Filipinler, Ekvator, Senegal, Tayland, Hong Kong, Ukrayna, Vietnam, İsrail ve daha birçok ülke buraya dahil edilebilir.²¹ Burada ele alınan ülkeler, aynı zamanda radikal demokrasinin de güçlü bir şekilde öne çıktığı ülkelerdir. Syriza ve Podemos, doğrudan kemer sıkma karşıtı isyanların ya da ayaklanmaların gücüyle siyasal alanda bir konum sağlayabilmiştir. Benzer şekilde Corbyn ve Sanders, hem İngiltere’de hem de ABD’deki hareketlerin geri çekilmesinden sonra “sosyalizm” temsiliyle önemli bir etki yaratabilmiştir. Dolayısıyla, 30 yıl önce geliştirilen bu kuramın, meydan hareketlerinde neden ve nasıl güncel hale geldiğini anlamak için bu ülkelerin deneyimlerine kısaca değinilmiştir.

²¹ Daha fazlası için Wikipedia’nın 21. Yüzyıl için derlediği listeye bakılabilir: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_protests_in_the_21st_century

3.2.İdeolojinin ve Politik Olanın Özgünlüğü

Post Marksizm olarak anılan kuram, 1960'ların sonlarındaki entelektüel iklimde gelişir. Dönem itibariyle Latin Amerika kıtası başta olmak üzere “bağımlılık”, “azgelişmişlik”, “üçüncü dünya”, “merkez-çevre” gibi tartışmalar söz konusudur. Bu kuramın en önemli isimlerinden olan Laclau, bahsi geçen kavramlar ve tartışmalar dahil olmak üzere çeşitli konulardaki görüşlerini *Marksist Teoride İdeoloji ve Politika* başlığı altında toplar. Laclau'nun önemli bir çıkış yapmasını sağlayan bu kitap, en genelde kapitalizm, faşizm ve popülizm üzerine şekillenir. Laclau, burada ele aldığı makalelerde Marksist formasyonunu korusa da makaleler aynı zamanda post Marksizm olarak anılacak kuramın öncü ifadelerini ve önerilerini barındırır. Bu nedenlekuramına temellerini ve Marksizmden ayırım noktalarını anlamak açısından buradan başlamak önemlidir.

Laclau'ya göre Marksist teorideki en önemli sorunlardan biri “sınıf indirgemeciliği”dir (Laclau, 1998: 13). Laclau, toplumsal alanı heterojen olarak görmektedir ve bu nedenle her çelişkinin sınıf çelişkisine indirgenmesi konusunda tereddütleri vardır (Laclau, 1998: 13). Bu yapıldığı zaman sınıf çelişkisi dışında toplumsal çelişkileri görmek zorlaşır ve bu yüzden bu çelişkiler, çoğunlukla sınıf çelişkisine ikame edilir. Laclau her ne kadar Althusser'in ideoloji tartışmasından oldukça etkilense de ideolojiyi Althusser'in yapısalcı düşüncesinden arındırmaya ve özneyi inşa eden bir forma dönüştürmeye de çalışır. Bu nedenle başlangıç öncülü toplumsal alanın heterojenliğidir ve bunu verili kabul eder. Buradaki heterojenliği ya da parçalanmışlığı ise “özne” inşasının temeli haline getirir. Ve Laclau'ya göre özne inşası “bir ideolojik söylemin birleştirici ilkesi” etrafında ve öznenin kendisini “adlandırması”yla sağlanabilir. Dolayısıyla özne kendini “söylem vasıtasıyla” oluşturacaktır (Laclau, 1998: 108).

Laclau, bu metinlerinde Marksist öncüllerini korumaya çalışsa da toplumsal özneye dair yaklaşımındaki farklılıklar görülebilir. Laclau'ya göre bu özne Halk'tır. Tıpkı Althusser ve Poulantzas gibi siyasal mücadelenin önceliğini kabul eder ve siyasal ilişkilerin toplumsal alanda ontolojik olarak kurucu rol oynadığını düşünür. Halk'ı ise politik mücadelenin kurucu bir aktörü olarak konumlandırır:

"Halk" sınıfsal belirlenimden ayrı olarak, sistemin nesnel belirlenimini oluşturur. "Halk" bir toplumsal formasyonun egemen çelişkinin, yani anlaşılabilirliği sadece üretim ilişkilerine değil, politik ve ideolojik egemenlik ilişkilerinin toplamına da dayanan bir çelişkinin

kutuplarından biridir. Eğer üretim tarzı soyut düzeyinde sınıf çelişkisi egemen çelişkiye, toplumsal formasyon düzeyinde de halk/iktidar bloku çelişkisi egemen çelişkidir (Laclau, 1998: 116).

Laclau, burada, üretim ilişkilerinden doğan sınıfsal çelişkilerle toplumsal formasyon arasındaki çelişkileri birbirinden ayırır. Bu nedenle ortada birbirinden bağımsızmış gibi duran iki ayrı çelişki söz konusu olur. Ve yapılması gereken bunlar arasında zorunlu bir ilişki geliştirmektir:

Eğer her çelişki, bir sınıf çelişkisine indirgenmezse de her çelişki sınıf mücadelesi tarafından üst belirlenir. Temel Marksist teoriye göre, bir toplumsal formasyonda üretim ilişkileri her zaman son tahlilde belirleyici rol oynar. Bu da sınıf mücadelesinin popüler-demokratik mücadeleye önceliğini kurar, çünkü popüler-demokratik mücadele sadece ideolojik ve politik düzeylerde vuku bulur, (Üretim ilişkileri düzeyinde "halk" yoktur). Bu öncelik, popüler-demokratik ideolojilerin kendilerini sınıf ideolojik söylemlerinden asla ayrı olarak değil, fakat onlarla eklenmiş olarak sunmaları gerçeğinde açığa çıkar. İdeolojik düzeydeki sınıf mücadelesi, büyük ölçüde antagonistik sınıfların popüler-demokratik çağırımları (adlandırma) kendi ideolojik söylemlerinde eklemleme uğraşlarından ibarettir (Laclau, 1998: 117).

Burada sınıf mücadelesi ve üretim ilişkilerinin merkezi konumu görülebilir. Dahası popüler demokratik mücadelelerin kendilerini adlandırması üretim ilişkilerinden ve sınıf mücadelesinden ayrılamayacak biçimde ele alınır. Bu nedenle Laclau, popüler-demokratik mücadeleyi “en belli başlı ideolojik sınıf mücadelesi alanı” olarak tarifler. Ve bu çerçevede içerisinde sınıf, “hem sınıf olarak hem de halk olarak mücadele eder, daha doğrusu, kendi sınıfsal çıkarlarını halkın çıkarlarının tamamı gibi sunarak ideolojik söylemine uygunluk vermeye çalışır” (Laclau, 1998, 118).

Laclau'nun erken dönem metninde yapmaya çalıştığı aslında 1960'lı yılların sonunda ve 1970'li yıllarda özellikle Avrupa'ya damgasını vuran “Marksizmin krizi” denilen olguya cevap arama yönündedir. Laclau bu krize, öznenin kapasitesini, mücadele çeşitliliğini ve mücadele içeriğini arttırma vurgusuyla yanıt verir. Bu yüzden popüler-demokratik çelişkilerle ve mücadeleyle birlikte “sınıf belirlenimi alanı daraltılmış olmasına karşın, sınıf mücadelesi alanı büyük ölçüde genişlemiştir, çünkü, şimdiye kadar burjuva ideolojik söylemin kurucu ögesi olarak görüşmüş birçok öge ve adlandırmayı devrimci ve sosyalist bir ideolojik söylem içinde bütünleştirme imkanını açmaktadır” (Laclau, 1998, 119).

Yine erken dönem eserlerinde popülizm tartışması da buradan şekillenir. Kavram üzerinde daha önce yapılan analizlerden ve kimi bulanık tartışmalardan hareketle kendi içeriğini öne sürer. Laclau “popülist akıl üzerine” adlı sonraki metninde popülizm üzerine görüşlerini değiştirecek olsa bile burada sunduğu çerçevede popülizmi ayrı bir hareket ya da ideolojik olarak konumlandırmaz. Sınıflar mücadelesinin bir parçası olarak ele alır:

Popülizm, popüler-demokratik öğelerin egemen blok ideolojisine karşı antagonistik bir seçenek olarak sunulduğu noktada başlar. Bunun, popülizmin daima devrimci olacağı anlamına gelmediğine dikkat etmeli. Popülist deneyin mümkün olabilmesi için, bir sınıf ya da sınıf fraksiyonunun, hegemonyasını tesis için iktidar bloğunda esaslı bir dönüşüme ihtiyaç duyması yeterlidir. Bu anlamda bir egemen sınıflar popülizminden ve bir ezilen sınıflar popülizminden söz edebiliriz (Laclau, 1998: 188).

Bu yüzden Laclau, öznenin kapasitesini artırma çalışmasında ezilen sınıflar için ideolojik mücadelenin popüler-demokratik adlandırmaları ve çelişkileri de barındırması gerektiğini, bunların sınıf çelişkisi söylemine eklenmesini ve işçi sınıfı hegemonyasının, popüler demokratik ideolojiyle sosyalizmin en üst noktada kaynaştığı yer olduğunu belirtir. Bu anlamda bir tür “sosyalist popülizm”den bahseder ve bunun işçi sınıfının en ileri ideolojik mücadele biçimi olduğunu söyler (Laclau, 1998, 189).

Görüldüğü gibi Laclau, burada henüz Marksist bir formasyonu korumakta ve sınıf mücadelesini önceleyen bir perspektifi kabullenmektedir. Bu yüzden söylemi, popülizmi, halk/iktidar çelişkisini, ideolojik mücadeleyi doğrudan sınıf mücadelesine içkin bir biçimde ele alır. Tüm bunların sınıf mücadelesiyle kaynaşma noktalarına bakmaya çalışır. Ve sonuç olarak tüm bu biçimleri, ayrıksı bir mantıksal çerçeveye içeriklendirme yerine sınıf mücadelesinin gerekliliği içinde “araçsal” ya da “eklenite” olarak kavrar. Yine de 1970’lerin “Marksizmin krizi” olarak tarif edilen durumla başlayan tartışmalara yanıt olarak ortaya çıkan bu metin, ikinci dalga piyasalaştırma ve onun içerisinde gelişen Marksizm tartışmalarına aittir. Bu nedenle üçüncü piyasalaştırma dalgasının yarattığı dönüşümler, (emek hareketinin yenilgisi, postmodern düşüncenin yükselmesiyle gibi) kuramsal olarak bir dönüşümü de beraberinde getirir. Laclau, hala ideoloji, politika, hegemonya gibi konuları ele almaktadır ancak bu sefer sınıf çelişkisinin merkeziliği, sınıf özneliği gibi konularda düşünceleri değişir. Marksizm ile yaptığı hesaplaşmalar, onu “post Marksizm” olarak da anılan bambaşka bir konuma taşır. Mouffe ile birlikte yazdıkları kitap, bu kuramın en öne çıkan metinleri arasındadır.

3.3.Hegemonya ve Sosyalist Strateji

1985 yılında yayınlanan *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, yeni bir dönemin, yeni bir dönüşüm sürecinin ve buradan hareketle yeni bir özne arayışının başlangıcında yazılan bir metindir. Bu yüzden Laclau'nun bir önceki çalışmasıyla birlikte düşünüldüğünde bu kitap, düşünsel anlamda bir kopuşu beraberinde getirir. Laclau ve Mouffe, toplumsal alanın heterojenliğine ya da popüler demokratik çelişkilere dair kavrayışlarını korumakla beraber sınıf mücadelesini artık merkezi olarak düşünmezler. Post Marksist olarak adlandırılmalarının temel sebebi, Marksist teorideki sınıf mücadelesi gibi merkezi kavramların bu büyük toplumsal dönüşüm sürecinde “yapıbozuma” uğratılmasının kaçınılmazlığıdır (Laclau & Mouffe, 2012: 10). Bu yüzden kitap, bu büyük dönüşümün izini sürmek, özneye dair yeni bir tahayyül ve strateji sunma adına kaleme alınır. 2000 yılında kitabın ikinci baskısına yazıkları önsözde bu süreç şöyle anlatılır:

Toplumsal ve siyasal kimliklerin oluşturulmasında yeni paradigmalara kaynaklık eden, büyük toplumsal yapı dönüşümleridir. Bu kitabın yazıldığı 1980'lerin ilk yarısı ile şimdiki zaman arasındaki çağsal uzaklığı algılamak için şunu anımsamamız yetecektir: O tarihte Avrokomünizm, hem Leninizmin hem de sosyal demokrasinin ötesine geçebilecek, yaşayabilir bir proje olarak görülmekteydi ve o günden beri, Soldaki düşünsel çabayı soğuran belli başlı tartışmaların odağında, yeni toplumsal hareketler, çokkültürlülük, ekonominin küreselleşmesi ve yersizyurtsuzlaşması, postmodernite sorunuyla ilgili meseleler kümesi oldu (Laclau & Mouffe, 2012: 7).

Bölümün başında bahsedilen “Marksizm krizi” tartışmalarından ve Avrokomünizmden kopuşun temeli burada görülebilir. Laclau ve Mouffe'a göre Avrokomünizm, Marksist teori içinde teorik ve pratik olarak oldukça ileri bir konumdadır. Yine de sınırlılıkları toplumsal dönüşüm sürecinde kendini gösterir. Bahsi geçen postmodern gündemler, Avrokomünizm zayıflatan önemli bir etkiyi beraberinde getirir.

Yeni gündemlerin, yeni sorunların ve yeni bir toplumsallığın ortaya çıkması, Laclau ve Mouffe için yeni bir paradigma ya da yeni bir kuram ihtiyacını giderek ön plana çıkarır. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* ile bunun sağlanması amaçlanır. Emek hareketinin yenilgisinin ardına denk gelen dağılımlık hali “verili” kabul edilir ve neoliberal dönemin başında ortaya çıkan parçalı toplumsal hareketler ayrı bir öznellik kategorisi olarak değerlendirilir. Daha önce sınıflar mücadelesinde bir “araç” ya da “eklenti” biçiminde konumlandırılan popüler demokratik

çelişkiler, sınıf mücadelesini de geri plana atan bir merkezi önem kazanır. Buna göre bu popüler demokratik çelişkilerin her biri ayrı tikelliklerdir ve bunlar bir bütünlük ve evrensellik oluşturma yeteneğine sahiptir. Bu ise ancak hegemonya aracılığıyla gerçekleştirilebilir:

Bizim yaklaşımımızın temeli, *siyasal* eklemlenme momentine tanıdığımız ayrıcalıktadır ve bizim görüşümüzde, siyasal çözümlemenin merkezi kategorisi, *hegemonya*dır. Bu durumda, aşkın sorumuzu yineleyelim ve soralım: Şeyler arasında nasıl bir ilişki bulunmalıdır ki, hegemonik bir ilişki olanaklı olsun? Bunun koşulu, *tikel* bir toplumsal gücün, kendisiyle ortak bir ölçüsü olmayan bir *bütünlük*ün temsilini üstüne almasıdır. Bu tür bir 'hegemonik evrensellik', siyasal bir topluluğun erişebileceği yegane evrenselliştir (Laclau & Mouffe, 2012: 12).

Bu paragraf birden fazla değişimi içerir. İlki, toplumsal ontoloji bakımından siyasal alanın merkeziliğidir. İkincisi, siyasal çözümlemenin merkezi olarak hegemonya kavramı ve bunun artık sınıflar arasındaki mücadele yerine farklı tikellikler arasında “tutkal” işlevi görmesidir.

Bununla beraber özneye ya da toplumsal faile dair “post” sıfatını alacak kadar köklü bir değişiklik de söz konusudur. Chantal Mouffe’un yakın dönemde *Sol Popülizm* kitabında da belirttiği üzere kitabın yazılma amacı aslında işçi sınıfına ontolojik olarak öncelik veren özcü bir yaklaşımın reddedilmesidir. Bunun yerine Laclau ve Mouffe, “yeni toplumsal hareketler” olarak anılan farklı türde hareket tiplerine öncelik verir. Çünkü artık mücadele içinde olan sadece işçi sınıfı değildir ve Marksizmin teorik krizi de buradan kaynaklanmaktadır. Yani bu “teorik krize yol açan şey, bizzat çağdaş toplumsal mücadelelerin çoğulluğu ve bu mücadelelerin içerdiği zenginlikleri”dir (Laclau & Mouffe, 2012: 27). Bu yüzden “yeniyi” bulma adına “eskisi” yerinden edilir:

Marksist kategorilerin günümüzde ne ölçüde geçerli olduklarını ciddiyetle tartışmak, ancak bir "evrensel sınıf"ın ontolojik olarak ayrıcalıklı konumuna dayanan her türlü epistemolojik imtiyazdan vazgeçtiğimiz takdirde olanaklı olacaktır. Bu noktada açıkça ifade etmeliyiz ki, artık post-Marksist bir zeminde duruyoruz. Artık ne Marksizmin baş vurduğu öznellik ve sınıflar anlayışını, ne onun kapitalist gelişmenin tarihsel yönelimi görüşünü, ne de antagonizmaların ortadan kalktığı saydam bir toplum olarak komünizm anlayışını sürdürmek olanaklıdır (Laclau & Mouffe, 2012: 29).

Böylece Laclau ve Mouffe, birkaç düzeyde farklı bir yaklaşım ortaya çıkarır. Daha köklü bir paradigma değişimi tanımlamaya çalışırlar. Buna göre işçi sınıfı artık bir toplumsal özne

değildir. Sadece diğer kimlik alanlarından biridir. İkincisi, toplumsal düzeydeki herhangi bir ilişki biçimi diğerine göre öncelikli değildir. Yani işçi sınıfı ya da üretim ilişkilerinin diğer ilişki türlerine, çelişkilerine ve öznellik biçimlerine önceliği yoktur. Bunların her biri eşitler bir düzeye indirgenmiştir. Siyasal alanın önceliği ve hegemonya da tam olarak burada devreye girer. Kavram, tüm bu çelişkilerin, ilişkilerin ve farklı tikelliklerin “eşdeğerlik” etrafında eklemleme yoluyla yan yana gelmesini tahayyül eder.

Marksizmin merkezi kavramlarını yapıbozuma uğratma yoluyla elde ettikleri yeni kuramsal yaklaşım, Laclau ve Mouffe için yeni strateji, taktik, amaç ve araçlar tartışmasını da beraberinde getirir. “Hegemonya ve temsil”, “söylem ve eklemleme”, “siyasal antagonizma” gibi bir dizi başlık bu tartışma altında toplanabilir.

3.3.1. Hegemonya ve temsil

Laclau ve Mouffe’un kuramında siyasal alanın ontolojik önceliğinden bahsedilmişti. Bu, siyasal alanın kurucu olduğu ön kabulüne dayanır. Ve neredeyse bütün çalışmaları toplumsal alanda farklı biçimde konumlandıkları ayrı tikelliklerin kendi içerisinde bütünlüğü nasıl sağlayacağı üzerinedir. Bu bütünlüğün hegemonya aracılığıyla sağlayacağını düşünürler. Buna göre toplumsal alandaki tikelliklerden biri diğerlerini hegemonize edebilir ya da kendisine eklemleyebilir. Ama bu ilişkilene biçimi özü itibariyle temsili bir formda olmalıdır. Başka bir deyişle onların kuramında hegemonik ilişki temsiliyete dayanır. Gramsci ya da diğer Marksistlerin kullandığı biçiminden farklı olarak Laclau ve Mouffe için hegemonya, eskisi gibi bir sınıfın genel organik bütünlüğü ya da projesini anlatmaz. Sadece farklı tikellikleri bir araya getirebilen bir tür tutkal olarak görülür. Bütünlük kategorisi organik bileşim olarak tasarlanmadığı için farklı tikellikler de temsiller aracılığıyla ifade alanı bulur.

Kavram üzerinde böyle bir değişikliğe gidebilmeleri için öncelikle hegemonya kavramı yapıbozuma uğratılır. Kavram, “özcü niteliklerinden” arındırılır. İşçi sınıfı hegemonyası gibi tanımlamalar bir kenara bırakılır ve Laclau ve Mouffe’un tanımladığı hegemonya, ne Hobbes gibi “sözleşmeye” dayalı bir kararın sonucudur ne de Hegel’in “evrensel sınıfı”nda olduğu gibi kamusal alana bağlıdır. “Çünkü hegemonik yeniden eklemleme sivil toplum düzeyinde başlar.” Aynı şekilde kavram, Marksist evrensel sınıf olarak konumlandırılan proletarya aracılığıyla da düşünülemez çünkü devletin ve siyasetin sönümlenmesini vurgulayan Marksist

teorinin aksine hegemonik ilişki, siyasetin kurucusudur ve siyaset her zaman var olacaktır (Laclau & Mouffe, 2012: 15). Laclau ve Mouffe kavramı aşağıdaki gibi ayrıntılandırır:

Bu durumda, hegemonyaya içkin kendine özgül evrensellik nedir? Şunu öne sürüyoruz: Bu evrensellik, fark mantığı ile eşdeğerlik mantığı olarak adlandırdığımız şeyler arasındaki özgül diyalektikten kaynaklanıyor. Toplumsal aktörler, toplumsal dokuyu oluşturan söylemler içinde farklılık konumları işgal ederler. Bu anlamda hepsi birer tikelliktir. Öte yandan, toplum için sınırlar yaratan toplumsal antagonizmalar vardır. Örneğin, baskıcı güçlere karşı bir tikellikler kümesi kendi aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurarlar. Oysa temsil edilmesi gereken, yalnızca eşdeğerlikli ilişkilerin farklılık tikelcilikleri değil, zincirin tümüdür (Laclau & Mouffe, 2012: 15).

Burada temel Marksist kavramlardaki yapıbozumu izlerine rastlanabilir. Öncelikle “toplumsal doku” dedikleri şeyi oluşturanın “söylem” olduğu vurgusu öne çıkar. Aynı zamanda bu söylemler farklı tikellikleri ve öznellikleri ortaya çıkarır. Farklı tikellikler kendi aralarında “eşdeğerlik” ilişkisi geliştirmelidir ve dahası temsil ilişkisi bunların ötesine geçmelidir. Yine de burada belirsiz birkaç durum söz konusudur. Öncelikle Laclau ve Mouffe, muğlak bir tanım geliştirir. Zincirin tümünün nasıl ve hangi araçlarla ve kim tarafından temsil edileceği açık değildir. Dahası Laclau ve Mouffe, buna açıktan bir cevap verme konusunda istekli de değildir. Bunun yerine, temsil ve eşdeğerlik ilkesini, farklı toplumsal aktörler ve toplumsal tikellikler arasında belirsiz biçimde bırakırlar.

Temsil alanına verilen öncelik, Laclau ve Mouffe’un radikal demokrasi projelerinde merkezi konumlardan birini oluşturur. Temsili ilişkiler, kurulu düzen ve demokrasi tartışmaları içerisinde kendini gösterir. Kendi demokrasi görüşlerini şekillendirirken Laclau ve Mouffe, demokrasinin müzakereci olduğu ya da kökten bir şekilde sorgulandığı biçimler yerine varolan liberal demokrasinin yani “herkes için eşitlik ve özgürlük” ilkesinin “radikalleşmesi” önerisinde bulunur (Mouffe, 2019: 51). Dolayısıyla temsil alanına yönelik en önemli tahayyülleri temelde liberal demokratik düzendeki siyasal temsiliyetler üzerinedir. Radikal demokrasinin güncel mücadele dinamiklerini *Sol Popülizm* adlı kısa kitapta Mouffe, şöyle anlatır:

Günümüzde demokratik taleplerin ilerletilmesini mümkün kılacak kuvvetler ayrılığı, genel oy hakkı, çok-partili sistem ve medeni haklar gibi kurucu ilkeler, liberal devletin işleyiş alanına

içkindir. Post-demokrasiye karşı mücadele etmenin yolu bu ilkeleri bir kenara bırakmaktan değil, onları savunup radikalleştirmekten geçer (Mouffe, 2019: 60).

Dolayısıyla buradaki temsil ilişkisi, özünde siyasal temsiliyet mekanizmaları içerisinde düşünülen bir ilişki biçimidir. Yine belirtmek gerekirse bu siyasal ilişkilerin nasıl ve kim tarafından gerçekleştirileceği belirsizdir. Laclau ve Mouffe özcü bir yaklaşımdan kaçınmak adına bu alanı oldukça kaygan ve muğlak bırakır. Ontolojik olarak hiçbir toplumsal katmana, sınıfa ya da hareket biçimine öncelik verilmez. Böylece siyasal alanda kim temsil ve hegemonya ilişkisi gerçekleştirebilirse hegemonize eden de o olacaktır. Peki farklı öznellikler nasıl inşa edilir? Laclau ve Mouffe bunun için söylem mücadelesini önerir.

3.3.2. Söylem ve Yeni Toplumsal Özneler

Her ne kadar Laclau ve Mouffe, dil oyunlarının yarattığı çoğulluktan oluşan toplum kavramının (Laclau, Mouffe, 2012: 16) siyasal ilişkileri geliştirmeyi olanaksız kıldığını düşünse de linguistik dönüşle birlikte toplumsal alana güçlü bir giriş yapan söylemi doğrudan benimser. Hatta sadece benimsemekle kalmaz aynı zamanda önceki dönem eserlerinde görülen “sınıf mücadelesiyle popüler-demokratik mücadelelerin eklemlenme ilişkisi”nden sınıf mücadelesini çıkararak yerine söylemi geçirir. Dolayısıyla siyasal ilişkileri ve toplumsal özneyi kuran yegâne mücadele alanı olarak söylem mücadelesi tarif edilir:

Söylem, bizatihi nesnelliğin inşasının birincil alanıdır. Pek çok kez açık hale getirmeye çalıştığım gibi söylemle, özünde konuşma ve yazma alanlarıyla sınırlı bir şeyi değil, içerisinde ilişkilerin kurucu bir rol oynadıkları karmaşık öğeleri kastediyorum (Laclau, 2007: 86).

Postyapısalcı düşünceden beslendiklerini söyleyen Laclau ve Mouffe, söylemi sadece “bilişsel” ya da “düşünsel” bir varlık olarak ele almaz. Onlara göre söylem, aynı zamanda “toplumsal ilişkileri oluşturan ve düzenleyen bir *eklemlenme pratiğidir*” (Laclau & Mouffe, 2012: 156). Dolayısıyla söylem, sabit olmayan farklı öznellik biçimlerini ve toplumsal ilişkileri hegemonik bir proje etrafında eklemlenme yeteneğine sahiptir. Ancak bu, söylemin sadece “işlevsel” bir şey olarak kurgulandığı anlamına gelmez. Laclau ve Mouffe için söylemin önemi, aynı zamanda Marksizme ait olan sınıf mücadelesi gibi kavramları ontolojik bir yerinden etmesinden gelir.

Laclau ve Mouffe, söylemi nesnelliğin kurucusu olarak tanımlarken “özne”yi de bu çerçeveye dahil eder. Buna göre özne her zaman söylemsel bütünlük içinde konumlanmaktadır ve özneliğin sınırları ya da deneyimi, söylemin gerçekleşme koşullarına bağlıdır (Laclau & Mouffe, 2012: 185). Dolayısıyla "bütün özne konumları söylemsel konumlar olduklarından, bütün söylemlerin açık karakteri onların da karakteridir; bu yüzden de çeşitli konumlar kapalı bir farklılıklar sistemi içinde tümüyle sabitleştirilemez” (Laclau & Mouffe, 2012: 186).

Toplumsal özneye dair böyle bir yaklaşım, iki olası gidişatı beraberinde getirir. İlk olarak özne ya da özneliğin sınırları, söylemin gerçekleşme koşullarına ya da öznenin kendisini adlandırma yeteneğine bağlı kılındığı için toplumsal koşullara bakmak ikincil hale gelir. Bu nedenle toplumsal koşulların öznenin kurulmasındaki rolü çoğunlukla “rastlantı” eseri olur.

Bunun yanında kuramlarının temeli her türlü toplumsal özcülüğün reddedilişi üzerine kurulu olduğu için “farklılıkların sabitleştirilemezliği” akışkan bir görüntü sunar. Laclau ve Mouffe, yapıbozum yoluyla “nesnel” olarak kavradıkları her türlü konumu yerinden eder. Özne tartışmasını toplumsal konum ya da koşullardan değil de “söylem” ve “kendini adlandırma”ya kaydırmalarının nedeni budur. Aynı şekilde Gramsci’den devraldıkları hegemonya kavramını kullanırken kavramın içinde bulunan özcü konumları yerinden etme uğraşlarının sebebinin de bu olduğu söylenebilir. Çünkü Gramsci’nin hegemonya kavramı, Laclau ve Mouffe’un eklemleme pratiği, söylemsel inşa gibi sistematik tartışmalarını engelleyici biçimdedir. Bunu şöyle anlatırlar:

Gramsci'nin düşüncesinin iki temel yanından uzaklaşmış olduğumuz açıkça görülüyor: (a) hegemonik öznelerin zorunlu olarak temel sınıflar düzleminde kuruldukları hususundaki ısrarı ve (b) organik krizlerin oluşturduğu karışıklık dönemleri dışında, her toplumsal formasyonun kendisini tek bir hegemonik merkez çevresinde yapılandığı savı (Laclau & Mouffe, 2012: 219).

Böylece toplumsal sınıfların merkeze alındığı bir hegemonya ve öznellik tartışmasından, toplumsal çatışmanın her alana yayıldığı çoğulcu öznellik biçimlerine geçiş mümkün olur. "Çeşitlilik ve kuruluş biçimleri ancak birleşik ve birleştirici bir öz anlamına gelen 'özne' kategorisinden vazgeçtiğimiz takdirde düşünülebilecek olan, bir *özneler çoğulluğunun* ortaya çıkışıyla karşı karşıya bulunuyoruz” (Laclau & Mouffe, 2012: 277). Geriye ise bunların arasındaki ilişkilerin nasıl sağlanacağı, hangi biçimleri temel alacağı sorusu kalır.

Söylem ve öznenin ontolojik yer değişimi konusunda Laclau ve Mouffe ile oldukça etkili polemikler yapan Ellen Meiksins Wood, yapılan şeyi “sınıf mücadelesi olmadan” (Wood, 2007) bir Marksizm olarak adlandırır. Wood’a göre bunu başlatan Laclau ve Mouffe değildir. Bir bakıma onlar aslında bu teorik gelişimin “son uğrağı”dır. Böyle bir Marksizmin oluşumuna yol açan temelde Batı Marksizmi ve Avrokomünizmdir. Wood bu kuramın ayırt edici özelliğinin Marksizm’de teori ve pratik bütünlüğü budaması olduğunu düşünür. Başka bir deyişle işçi sınıfının pratiğı ve devrimci öznenin mücadelesinin teorik çerçeveden yoksunlaştırılmasıdır. Marksizm akademiye hapsedilir ve elbette sadece bu şekilde de bırakılmaz. Sınıf mücadelesi kuramdan çıkarılır ve teori ile pratik arasındaki ayırım yeni bir temelde yeniden bütünleştirilir. Ve bu, içerisinde sınıf mücadelesi barındırmayan bir Marksizm’dir. Wood bunu şöyle açıklar:

Sınıf mücadelesi Marksizm'in çekirdeğidir ve birbirlerinden ayrılamaz: Marksizm'in tarihin dinamiğı diye açıkladığı şey sınıf mücadelesidir ve devrimci sürecin nihai amacı, sınıf mücadelesinin karşıtı ya da son ürünü olan, sınıfların ortadan kalkışıdır (Wood, 2007: 52).

Wood’a göre bu ilke, son yıllarda oldukça budanmıştır. Bunun yerine daha çok “iktidar mücadelesi” etrafında şekillenen yeni bir kavrayış ön plana çıkar. Ve bu yeni kavrayış, “hedefi kendini yıkmak olan sınıf mücadelesinin bir tarafını” (Wood, 2007: 52) yani işçi sınıfını siyasal iktidar mücadelesinin bir aracı olarak konumlandırır.

Sınıf mücadelesinin yerini ontolojik olarak “söylem mücadelesine” bırakması teorik bir krizin sonrasında ortaya çıkan bir eğilim olarak görülebilir. Bu yeni söylem mücadelesinde sınıfın özgün ya da etkin bir konumu yoktur. Tıpkı diğer kimlikler gibi sınıf da bir toplumsal kimliktir ve ancak kendisini “adlandırdığı” ölçüde özne olabilecektir. Kendini adlandırmadığı, diğer bir deyişle söylem mücadelesi vermediğı sürece sınıf mücadelesi diye bir durum da söz konusu olmayacaktır.

3.3.3. Siyasal Antagonizma

Tıpkı Althusser ve Poulantzas gibi Laclau ve Mouffe da siyasal alana öncelik verir. Hatta, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* bunu çok daha ileri bir formata taşır. Onlara göre siyasal alan sadece bir üstyapı formasyonu değildir. Siyasal alan aynı zamanda “toplumsalın ontolojisi”dir (Laclau & Mouffe, 2012: 17). Dolayısıyla, toplumsal alandaki tüm ilişkiler, özünde siyasal ilişkiler bütünü içerisinde ve herhangi bir konuda ilk başlangıç yeri burası olacaktır. Kısacası

Althusser ve Poulantzas'da görece özerk biçimde olan siyasal alan, Laclau ve Mouffe ile birlikte kurucu bir nitelik kazanır.

Bununla birlikte özcülük eleştirileri nedeniyle Laclau ve Mouffe “çoğulculuğu” öne çıkarır. Ancak bu çoğulculuk sadece sivil toplum alanıyla sınırlı değildir. Laclau ve Mouffe için “radikal ve çoğulcu demokrasi” fikri aynı zamanda “iktidar ilişkilerinin köklü bir dönüşümünü” (Laclau & Mouffe, 2012: 18) hedeflemelidir. Başka bir deyişle, tek başına çoğulculuk yeterli değildir. Bu çoğulluğun siyasal iktidar ilişkilerine müdahale etmesi gerekir. Ancak bu şekilde “yeni siyasal sınırlar” çizilebilir. Ve başından itibaren karşıtının netleşmediği bir siyasal antagonizma olmaksızın radikal bir siyaset de yapılamaz (Laclau & Mouffe, 2012: 21).

Bu nedenle Laclau ve Mouffe'un kuramında “antagonizma” kavramı oldukça önemlidir. “Merkezi rol oynayan antagonizma kavramı, her tür nihai uzlaşmayı, herhangi bir akılcı konsensüsü, bütünüyle kapsayıcı bir ‘biz’i baştan olanaksız kılar” (Laclau & Mouffe, 2012: 21-22). Bu, uzlaşma noktalarını ya da müzakerici önerilerin tümünü baştan reddetmek anlamına gelir. Siyasetin ancak karşıtlık üzerinden kurulacağı iddia edilir. Çünkü “çatışma ve bölünme olmaksızın çoğulcu bir demokratik siyaset olanaksız” (Laclau & Mouffe, 2012: 22) olacaktır.

Siyasal antagonizma kavramı ise temelde halk ve iktidar bloku arasındaki çatışmada kendini gösterir. Negri ve Hardt'tan farklı olarak Laclau ve Mouffe, toplumsal öznenin ya da toplumsal hareketlerin siyasal iktidar ilişkilerinden ve kurumlarından geri çekilmemesini savunur. Laclau ve Mouffe, çokluğun bir'e dönüşmesinin getireceği tedirginliği yaşamaz. Onlara göre uzun zamandır toplumsal hareketler içerisinde “kurumlardan geri çekilme” olarak adlandırdıkları bir strateji vardır. Yapılması gereken ise “kurumlarla yüzleşme”dir (Mouffe, 2015: 85). *Dünyayı Politik Düşünmek* adlı kitabında Chantal Mouffe, 2001 krizinden sonra Arjantin'de ortaya çıkan *piqueteros* hareketi üzerinden durumu şöyle değerlendirir:

Que se vayan todos! (Hepsi Gitmeli!) mottosuyla, tüm siyasetçilerin reddini ilan edip halk kesimlerinin özörgütlenmesi için çağrıda bulunmuşlardı. Post-operaismo kuramcıları *piqueteros*'ta, Çokluk'un siyasi ifadesinin tipik bir örneğini görüyor, siyasi partilerle işbirliğine girmeyi reddetmelerini, geri çekilme stratejisi için bir model olarak sunuyor. Ne var ki *piqueteros* hareketinin, tam da böyle bir stratejinin sınırlarına işaret ettiğini fark etmiyor gibiler. Başbakanı istifaya zorlamakta paylarının olduğu yadsınamaz ancak bir alternatif sunma vakti

geldiğinde, seçimlere katılmayı kabul etmeyerek, olayların seyrini etkileme gücünü kaybettiler (Mouffe, 2015: 96).

Mouffe'un vurguladığı genel hatlar, karşı küreselleşme hareketlerinin karakteristik özelliklerini yansıtır. Hareketler siyasal alandan görece geri çekilmiştir ve bugünden bakıldığından gerçekten de Mouffe'un dediği gibi bir durum söz konusu olabilir. Ama daha ilginç olanı Mouffe'un aynı uyarıları İspanya'daki *indignados* ve Yunanistan'da onun karşılığı olan hareketlere yapmasıdır. Her iki hareket de meydanlardan geri çekildikten sonra siyasal alanda değişimi zorlar. Syriza ve Podemos bunun sonucunda ortaya çıkar ve hatta Syriza tek başına iktidara bile gelir. Yine de olayları etkileme konusundaki pratikleri oldukça tartışmalıdır. Çünkü hem Syriza “başarısız” bir iktidar deneyiminden sonra iktidarını kaybetmiş hem de Yunanistan'daki meydan hareketleri geri çekilmiştir.

3.4.Popülizm ve Halk İnşası

Buraya kadar olan kısımda birkaç durumun netleştiği söylenebilir. İlk olarak toplumsal özne, kendini söylem mücadelesinde konumlandırır. Toplumsal hareketin öznelliğinin sınırı doğrudan bu mücadeleyle bağlantılı olarak kavranır. İkincisi, toplumsal hareketler, her zaman siyasal alanı ve siyasal ilişkileri hedeflemelidir. Antagonizmayı kendisini de kurmak için temel bir mantık olarak işlemelidir. Ve öznenin kendisini nasıl kuracağı, daha açık bir ifadeyle farklı toplumsal hareketlerin nasıl bir bütünlük sağlayacağı sorusuna Laclau ve Mouffe, popülizm ve “halk inşası” cevabını verir.

Erken dönem çalışmasında popülizmi sınıflar mücadelesinde konumlandıran ve “popülist sosyalizm” tartışması yürüten Laclau, sonradan *Popülist Akıl Üzerine* yazdığı denemelerde kavram üzerinde önemli değişiklikler yapar. Sınıflar mücadelesinde “işlevsel” ya da “araçsal” bir ilişki olarak düşünülen popülizm, bu denemelerle birlikte siyasal mücadelenin genel bir mantığı haline alır (Laclau, 2007: 136). Diğer bir deyişle popülizm, toplumsal alandaki heterojenliği siyasal mücadele içerisinde bütünleştiren ve eşdeğerlik ilişkisine sahip öznellikleri “halk inşası”nda buluşturan bir mantık kazanır (Laclau, 2007: 245).

Meydan hareketlerinden yola çıkarak Mouffe, “sol popülizm” kitabında çok daha radikal ve somut bir popülizm tartışması yapar. Mouffe'a göre 2008 sonrasında içinde yaşadığımız çağ, “popülist moment”tir. Ve bu popülist moment, temelde neoliberal kapitalizmin krizinden ve

onu oluşturan tarihsel blokun çöküşünden kaynaklanır. Bu yüzden sol popülizm, “kolektif bir özneyi inşa etmek için uygun bir strateji” olarak sunulur (Mouffe, 2019: 21). Mouffe bunu şöyle anlatır:

Politik ve sosyoekonomik dönüşümlerin baskısı altında, hakim ideoloji -giderek çoğalan- doyurulmamış taleplerden dolayı istikrarsızlaştırıldığında bir “popülist moment”ten söz edebiliriz. Bu tür durumlarda, mevcut kurumlar var olan düzeni müdafaa etmeye çalıştığında halkın bağlılığını sağlamakta başarısız olurlar. Sonuç olarak bir hegemonik oluşumun toplumsal temelini sağlayan tarihsel blok parçalarına ayrılır ve bunun neticesinde, adaletsizlikle malul toplumsal bir düzeni yeniden yapılandırabilmeye mahir yeni bir kolektif özneyi -halk- inşa etme ihtimali ortaya çıkar (Mouffe, 2019: 23).

Bu pasaj, popülist bir momentin ne anlama geldiği ve “halk” olarak tarifledikleri siyasal öznenin hangi tarihsel koşullarda inşa edilebileceğini iyi bir biçimde özetler. Buna göre müesses nizamın krizli hale geldiği durumda bu stratejiden bahsedilebilir. Farklı tipte hareketler ve ezilen toplumsal gruplar halk ve iktidar arasındaki bir çatışmanın tarafı haline getirilebilir. “Halk” verili bir toplumsal grubu değil de politik bir kategori olduğu için heterojen öğelerin egemenler karşısındaki bütünlüğünü temsil edebilir. Dolayısıyla popülizmin, “biz ve onlar” ya da “halk ve iktidar bloku” arasındaki bir çatışmada hem bir politik strateji hem de bir politik mantık olduğu söylenebilir.

3.5. Post Marksizm Eleştirileri

Laclau ve Mouffe’un kuramına yönelik en önemli eleştiriler, Marksist literatürden gelmiştir ve özellikle Ellen Meiksins Wood tarafından yapılmıştır.²² Wood, bu kuramı “sınıftan kaçmak” ile suçlar ve Marx ve Engels’in dönemine atıfla “Yeni Hakiki Sosyalizm” olarak adlandırır. Bu nedenle Wood çalışmasının başlangıcında Marx ve Engels’e döner.

“... sorunun, belirli bir sınıfa ve belirli bir zamana özgü gereksinimler değil, “en akla yatkın” toplumsal düzen olduğu... yanılması safça inanıyorlar.... [Bunlar] gerçek tarihsel temeli terk edip ideoloji temeline dönüş yapmışlardır.... Artık gerçek insanlarla değil de “İnsan”la

²² Laclau ve Mouffe’un kuramı, Marksistler içinde en fazla eleştirilen ve hala da eleştirilmeye devam edilen kuramlardan biridir. Tartışma yürüttükleri her bir konu etrafında bir külliyat oluşmuştur ve bu eleştirileri buraya taşımak tartışmanın sınırlarını aşacaktır. Ellen Wood’un yaptığı eleştiriler hem genel hatlarını özetlediği hem de sonraki bölüme geçişte kolaylık sağladığı için tercih edilmiştir.

ilgilenmeye başlayan hakiki sosyalizm, bütün devrimci coşkusu yitirmiştir; onun yerine, evrensel insanlık sevgisini ortaya atmaktadır.” ... “Bu hakiki sosyalistler, filozoflarla birlikte, bütün gerçek bölünmelerin kavramsal bölünmelerden ileri geldiğine inanıyorlarsa, onların nasıl olup da toplumdaki söz ettiklerini anlamak zordur. Onlar, kavramların dünyayı kurma ya da yıkma gücüne olan felsefi inanca dayanarak, herhangi bir bireyin, kavramları söyle ya da böyle “ortadan kaldırarak yaşamdaki bölünmeyi ortadan kaldırdığı”nı da aynı şekilde hayal edebilirler.” (Wood, 2011: 19-20).

Wood’a göre 1980’li yıllarda ortaya çıkan bu kuram, Marx ve Engels’in bahsettiği durumun güncel bir versiyonudur. Gerek emek hareketinin yenilgisi gerek neoliberal toplumsal dönüşümün başlaması, belirli toplumsal ilişkilerin ve ona denk düşen kavramların da eleştiriye ve yapıbozuma uğratılmasını beraberinde getirir. Ve bu değişim, Marksizmin temel kavramlarının sorgulanmasına yol açar. “Ekonomizm”, “sınıf indirgemeciliği”, “sınıfı ve sınıf mücadelesini” reddetmek, bu kavramları sosyalist projeden çıkarmak, kuramın birincil amaçlarından biridir (Wood, 2011: 20).

Tıpkı Marx ve Engels’in döneminde olduğu gibi radikal demokraside de ideoloji ve politik alan birincil ve kurucu bir rol oynar. Ama Wood, bu “yeni hakiki sosyalizme” giden yolun Avrokomünistler ve Poulantzas tarafından açıldığını düşünür. “Avrokomünistler, hedeflerinin, sosyal demokrasiden farklı olarak, sadece kapitalizmi idare etmek değil fakat onu dönüştürmek ve sosyalizmi kurmak olduğunu ısrarla” (Wood, 2011: 42) belirtir. Avrokomünistlerin “bu hedefe varmak için çizdikleri strateji ise, esas olarak, burjuva demokratik biçimleri kullanıp genişletmek, burjuva demokrasinin hukuksal ve siyasal çerçevesi içinde anayasal yoldan sosyalizmi kurmaktır” (Wood, 2011: 42). Laclau ve Mouffe’un siyasal temsil ve kurumların önemini vurgulama konusunda Avrokomünistlerden devraldıkları ilk kısım budur.

Wood, diğerinin Poulantzas’ın kuramı olduğunu düşünür. Özellikle devlet ve toplumsal sınıflar üzerine çalışmalar yürüten Poulantzas, ideoloji ve politikayı özerkleştiren bir hatta yönelir. Wood’a göre Poulantzas’ın “yeni küçük burjuvazi” üzerine yaptığı çözümler, “emekle sermaye arasındaki dolaysız sınıfsal uzlaşmazlık yerine ‘iktidar bloku’ ile ‘halk’ arasındaki siyasal karşıtlığı” odak noktası haline getiren bir kapıyı aralar (Wood, 2011: 58-9). Dolayısıyla “Avrokomünizmin genel stratejisinde” der Wood,

üstü örtülü de olsa, sermayeyle emek arasındaki dolaysız karşıtlıktan başka bir çatışma ve sınıf mücadelesinden başka bir itici güç üzerine kurulduğu anlaşılıyor. Bu stratejinin birinci amacı, “tekelci devlet kapitalizmi”ne karşı “halk” güçlerini bir araya getirmek, mümkün olan en geniş

yıgımsal ittifakı yaratmak ve sonra da bir tür sosyalizmin aşama aşama inşasını sağlayabilecek “ileri demokrasi”yi, bu halk ittifakına dayanarak kurmaktır (Wood, 2011: 43).

Burası, Laclau ve Mouffe’un sahiplendiği ikinci temeldir. Her ne kadar Poulantzas, kurguladığı bu mücadele içinde sınıf temelini bir kenara bırakmamış olsa da Laclau ve Mouffe, neoliberal dönüşümle birlikte bu temeli bir kenara bırakır ve yukarıdaki formülasyonu her bir tikelliğin ayrı ve bütünleştirici biçimlerine taşır.

Son olarak şunu belirtmek gerekir. Wood’a göre radikal demokrasi kuramının görmezden geldiği en önemli şey kapitalist sömürü ilişkileridir. Daha açık bir biçimiyle kapitalist sömürü ilişkilerinin deneyimlenmesi, insanlar üzerindeki etkisidir. Kuramın şekillenebilmesi için bu temelin budanması gerektiği açıktır. Çünkü ekonomik ilişkiler ile siyasal ve toplumsal ilişkiler birbirinden ayrılmıştır. Bunların arasında bir zorunluluk ilişkisi yoktur. “Kısacası Laclau-Mouffe argümanı, maddi çıkarlar diye bir şeyin olmadığı, yalnızca bunlar hakkında söylem yoluyla kurulmuş fikirlerin bulunduğudır” (Wood, 2011: 92). Bu nedenle “pratikte bunun anlamı şudur: Yalın, mutlak, mekanik, doğrusal ve çelişkisiz bir belirlenme yoksa, hiçbir kesinlik, hiçbir ilişki, hiçbir nedensellik de yoktur. Hiçbir tarihsel koşul, bağlantı, sınır, olanak yoktur. Yalnızca keyfi yan yana gelişler, “konjoktürler” ve rastlantılar vardır” (Wood, 2011: 93).

3.6. Sonuç

Birinci bölümün ve neredeyse tezin ana iddialarından biri, piyasalaştırma sürecinin karşı hareketlere yol açtığıdır. Wood'un son eleştirisine dönersek Laclau ve Mouffe'un kuramında böyle bir nedensellik bulunmadığı hemen göze çarpacaktır. Yani toplumsal bir hareketin oluşmasında “dışsal” ya da “etkileyici” bir neden yoktur. Toplumsal bir hareket ancak kendini adlandırdığı, söylem etrafında inşa ettiği sürece var olabilir. Dolayısıyla bir isyan ya da ayaklanma olsa bile bu “rastlantısal” olarak görülebilme durumunu beraberinde getirecektir.

Bölümün girişinde değinilen ve kuramın neden toplumsal hareketler içinde gün yüzüne çıktığı sorununa dönecek olursak burada birkaç noktanın öne çıktığı hemen görülebilir. 2010-2015 arasındaki dönem gerçekten de Mouffe'un tanımladığı anlamıyla bir tür “popülist moment” içerir. Müesses nizam kriz belirtileri gösterir ve toplumsal, siyasal, ekonomik anlamda çoklu krizlerin olduğu bir momentte bu kuram ve hareketler, “halk inşası” etrafında hamle geliştirir. Dolayısıyla Mouffe'un tanımladığı anlamıyla popülist moment, meydan hareketleri ve hareketleri bir biçimiyle iktidar mücadelesinin aracısı haline getirmeye uğraşan siyasal parti ve örgütler tarafından değerlendirilir. Ancak bu popülist momentin Müesses nizamın ötesine geçmemesi, var olan liberal demokrasiyi radikalleştirememesi tersten bir etki yaratarak kuramı hareketler içerisinde zayıflatmaya başlar. Syriza, Podemos ve diğer aktörlerin seçim yenilgileri, beklentilere cevap verememesi bunların nedenleri arasında görülebilir. Aynı şekilde meydan hareketlerinin bu biçimiyle geri çekilmesinden sonra çoklu krizlerle anılan popülist momentin sağ ve faşist hareketler tarafından değerlendirilmesi de söz konusu olmuştur. 2016 yılında Trump'ın iktidara gelmesi ve diğer yerlerde yükselen hareketler, bahsi geçen popülist momentin farklı taraflarını da göz önüne sermektedir.

Her ne kadar bu kuramın hareketler içindeki etkisi konjonktürel bir özellik gösterse de toplumsal hareketlerin belirli tipte değişimleri ve ihtiyaçlarını da göz önüne sermiş görünmektedir. Örneğin karşı küreselleşme hareketleri “aşağıdan” ve “taban” örgütlenmesine dayalı bir biçim izler. Elbette meydan hareketleri de özellikle kent meydanlarının işgali sırasında benzer yönelimleri sahiplenir. Ama özellikle kent meydanlarındaki işgal sonlandırıldıktan sonra siyasal temsil ilişkilerinin önemi de hareketler içinde göz ardı edilemez duruma gelir. Temsili alandaki arayışlar bunun yansıması olarak görülebilir. Dolayısıyla toplumsal hareket örgütlenme formlarıyla birlikte siyasal temsil alanları da toplumsal hareketler

için önemli bir başlık olarak öne çıkmıştır. Belirli konjonktürde Laclau ve Mouffe'un stratejik önerileriyle örtüşen durumun bu olduğu söylenebilir.

Aynı şekilde bu kuramın hareketler içindeki hızlı yükselişi ve geri çekilişinin temeli de bu örtüşme durumundan kaynaklanmaktadır. Çünkü siyasal alana dair bu tasarım, nedensel ilişkilerden arındırılmıştır ve "rastlantısal" bir temele oturmaktadır. Siyaset nedensellikten arındırıldığı için her daim kurucudur ve bu kuruculuk, öznenin kendi yeteneğine bağlı duruma gelir. Bu nedenle tarihsellik bir kenara bırakılır, rastlantısallık ve kesişmeler önemli hale gelir. Konjonktürel durum değiştiğinde ya da siyasal alandaki fırsatlar kaçırıldığında ise kuramsal etki zayıflamaya başlar. Syriza'nın Troyka'ya karşı kemer sıkma politikalarını kabul etmesi ve Podemos'un İspanya parlamentosu için zayıflayıp görünmez hale gelmesinden sonra hem partilerin hem hareketlerin hem de bu kuramsal yaklaşımın zayıflaması bunlara örnek verilebilir. Hatta meydan hareketlerinin dinamiğiyle ortaya çıkan bu partiler, benimsedikleri politika nedeniyle bir süre sonra hareketlerin hedefi durumuna bile gelmiştir.

Sonuç olarak her iki hareket dalgasına rağmen neoliberal birikim ve piyasalaştırma süreci varlığını sürdürmeyi başarır. Birikim sürecinin sürekliliği, aynı zamanda hareket oluşumunu da sürekli tetiklemektedir. Özellikle meydan hareketlerinin geri çekilmesinden birkaç yıl sonra ayaklanma ve isyancı karakteri önemli ölçüde belirgin olan yeni bir dalga ortaya çıkmıştır. 2019 yılında başlayan bu yeni isyanlar geniş bir alana yayılmış ve Covid-19 pandemisine rağmen varlığını sürdürmüştür.

4. MARKSİZM

İncelenen her iki kuramın toplumsal hareketlerde konjonktürel düzeyi öne çıkan kuramsal yaklaşımlar olduğu söylenebilir. Her ikisinin de hareketler içinde önemli bir ağırlığı söz konusudur ve oldukça etkili olmuşlardır. Yine de her iki kuram da ağırlıklı olarak siyasal bir içeriği ve analitik çerçeveyi öne çıkarır. Başka bir deyişle incelemelerini bu hatta sabitler. Bu nedenle bu bölüm, önceki iki bölümden daha farklı bir hat izleyecektir.

2019 yılında yaşanan isyanların bu bölümün ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Önceki her iki hareket dalgasının da kendini özgü karakteristikleri ve siyasal hedefleri vardır. Gerek “aşağıdan” gerekse “yukarıdan” biçimleriyle olsun toplumsal hareketler, toplumsal değişim için bir stratejiye sahip görünür. 2019 yılındaki son ayaklanma dalgasıyla birlikte bunların büyük ölçüde görünmez olduğu söylenebilir. Hem aşağıdan hem de yukarıdan stratejilerin bir şekilde başarısız olması, birikim stratejilerinin yarattığı eşitsizlik ve adaletsizlikle öfkeyi giderek arttırması, hedefsiz, stratejisiz, yıkıcı ve öfke dolu toplumsal patlamaları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle toplumsal hareketler içinde farklı analiz kategorilerine dair araştırmalar söz konusu olur. Bu bölüm de bu ihtiyaçtan hareket edecektir.

Öncelikle ikinci ve üçüncü bölümden farklı olarak bu bölüm, hareket analizleri ve buna denk gelen, öne çıkan kuramsal bir inceleme biçimiyle ilerlemeyecektir. Bu bölüm, “toplumsal hareket incelemelerinde başlangıç noktası ne olabilir” sorusu etrafında şekillenecektir. Elbette bahsi geçen sosyolojik bir analiz çerçevesidir. Ve buradaki öneri, sınıf analizinin, toplumsal hareket incelemelerinde merkezi bir noktaya getirilmesi olacaktır.

Bu öneri ve önceki tartışmaların amacı, dönemselsel olarak toplumsal hareketlerde belirginleşen ya da öne çıkan kuramsal yaklaşımların “geçersiz” olduğunu ya da “yanlış” bir yaklaşım sergiledikleri anlamına gelmemektedir. Neoliberalizme karşı gelişen hareketleri üç dalgaya etrafında incelerken yapılmak istenen kabaca çokluk, halk ve sınıf olarak bölmek değildir. Toplumsal hareketlerde öne çıkan, belirgin varlıklar gösteren her iki kuram da aslında toplumsal hareketlerin konjonktürel durumlarını yansıtan analizleri ortaya çıkarır. Hareketlerin tarihsel bir dönemdeki karakteristik özelliklerini iyi kavramışlardır. Ve belki de bu yüzden belirli dönemlerde hareketler içinde güçlü bir zemin elde edebilmişlerdir.

Yine de her iki kuramın eksik bıraktığı ve belki de bu bölümün oluşmasını sağlayan iki önemli durum söz konusudur. İlki, bu kuramların dönüşüm sürecindeki tarihsel koşulları “verili” kabul etmesidir. Diğer bir deyişle belirli tarihsellikteki konjonktürel durumlar, genel ve evrensel bir analiz kategorisine çekilmektedir. Bu nedenle konjonktür değiştiğinde kuramın da maddi temeli diğer bir deyişle hareketler içindeki etkisi zayıflamaktadır. Bir diğeri sınıfın analitik bir analiz kategorisi olarak ya zayıflaması ya da tümüyle dışarıda bırakılmasıdır. Kısacası bu bölüm, sosyolojik bir analiz kategorisi olarak sınıfın toplumsal hareket incelemelerinde neden önemli olduğunu göstermeye çalışacaktır.

2000’li yıllarda toplumsal hareket kuramcıları “hareket toplumu”²³ diye bir kavramsallaştırma yapar. Gerçekten de geniş bir coğrafyaya yayılan irili ufaklı onlarca farklı tipte hareket, bu kavramsallaştırmayı doğrular niteliktedir. Ancak bugün, bu kavramsallaştırmayı çok daha ileri götürebilecek hareket tipleri ve örnekleri olduğu söylenebilir. Son on yıldır küresel ölçekte düşünüldüğünde kesintisiz bir hareket ya da ayaklanmalar vardır. Her biri bir diğeri etkilemekte ya da tetikleme olasılığını barındırmaktadır. Domino etkisi, gerçek bir durum olarak kendini gösterir. Artık hareketlerin ne birbirinden ayrı ya da bağımsız ne de rastlantısal ya da ilişkisiz olduğu söylenemeyecek durumdadır. Belki de konjonktürel durumu öne çıkaracak biçimde toplumsal hareketleri parçalı biçimde gören ana akım kuramları da geri plana iten hareketlerdeki bu değişimdir. Üzerindeki tüm ideolojik örtüye rağmen “bütünlük”²⁴ nosyonu hareketlerin fiili bağlantısından ve eylem birlikteliğinden dolayı göz ardı edilemez duruma gelmektedir.

Tüm bunlara rağmen, bu bölümün yazılmasını zorlaştıran iki belirgin durum vardır. İlk olarak sınıf analizini merkeze alma ve özel olarak da Marksist sınıf analizini inceleme söz konusu olduğunda hemen arkasından “hangi Marksist sınıf analizi” sorusu gelir. Marx ve Engels’ten bu yana onlarca Marksistin konuyla ilgili çalışmaları söz konusudur. Dolayısıyla burada

²³ Bkz, Della Porta, D: & Diani, M. (2020), *Toplumsal Hareketler*, çev. P. Çakır & G. Gülbudak, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.

²⁴ “Bütünlük” nosyonu üzerine bir tartışma, çalışmanın sınırlarını epey aşındıracaktır. Kısaca bahsedilirse bütünlük nosyonu, özellikle 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren toplum bilimleri alanında tartışmalı hale gelir. Hem Hegel’in hem de Marx’ın bütünsellik kavramı postmodernizmin yükselişiyle birlikte eleştiriye tabi tutulur. Toplumsal hareketlerin de bir dönem “parçalı” olarak ele alınmasında bu felsefi arka planın rol oynadığı söylenebilir. Yine de hareketlerin fiiliyatında yan yana geliş yeni sorunları ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

belirgin bir rota bulmak hiç de kolay değildir. Yine de toplumsal hareketler söz konusu olduğu için hareketler üzerinden analitik bir analiz çerçevesi geliştirilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde sınıf kavramı etrafında ve bu kavramla ilişkili dört kavram üzerinden (sınıfın yapısal analizi, sınıf mücadelesi, sınıf bilinci ve sınıf oluşumu) toplumsal hareketler için kuramsal bir yaklaşım önerilecektir.

Bir diğer zorluk, belirli bir tarihsel dönemi değil de devam eden bir süreç içinde bu çalışmayı yapıyor olmaktan kaynaklanır. Eğer spesifik bir dönem ele alınsaydı çok daha kolay olurdu. Çünkü hem konjonktürel bir çerçeve rahatça çizilebilir hem de kuramsal yaklaşımlar derli toplu ele alınabilirdi. Ama bunun yerine bu bölüm, biten ya da tamamlanmış bir süreci değil, henüz oluşmakta olan karşı hareketler bağlamında başlangıç noktasını hedeflemektedir.

Son olarak şunu belirtmek gerekir. Ana akım toplumsal hareket kuramlarını aşma iddiasıyla son yıllarda “Marksist toplumsal hareket kuramı” tartışmaları öne çıkmaktadır. Dünya çapında onlarca akademisyen, forumlar, konferanslar, eylem ve etkinliklerden hareket ederek bu tartışmalara bir şekilde katkı sunar. Çalışmanın referanslarında da bulunan “Marksizm ve toplumsal hareketler” isimli derleme kitap, bu arayışların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu bölüm, aynı zamanda dolaylı yoldan bu çalışmalara bir katkı sunmayı amaçlar.

4.1.Marksizm ve Sınıf

Sınıf analizi konusunda, Marksistler arasında bile ciddi bir tartışma söz konusudur. Henüz üzerinde uzlaşılan bütünlüklü bir sınıf kuramı söz konusu değildir. Kuşkusuz bunun önemli nedenlerinden biri Marx’ın sınıf analizini sistematik olarak geliştirmemesidir. *Kapital*’in üçüncü cildinin sonuna doğru “sınıflar” başlıklı bir içerik bulunsa da ikinci ve üçüncü cilt tamamlanmamış olduğu için eksik kalmıştır. Yine de sonraki kuşak Marksistler arasında “sınıflar” üzerine daha derli toplu çalışmalar söz konusudur. Erik Olin Wright’ın *Sınıflar* adlı tartışmalı kitabı bunlardan biridir. Sınıf analizi konusunda yapısal sınıf analizi, sınıf mücadelesi, sınıf bilinci ve sınıf oluşumu gibi kavramları bir araya toplayan Wright, genel bir çerçeve sağlama konusunda da oldukça verimli bir zemin sunar. Bu nedenle bölümün geri kalanında bu çerçeveye sık sık değinilecektir.

Wright’a göre Marx, sistematik bir sınıf analizi kuramı geliştirmemesine rağmen sınıfların ne olduğu sorununu da yanıtsız bırakmaz. Hem ekonomi politik eleştirileri hem de politik ve

tarihsel yazılarında sınıf tartışmaları önemli bir yer kaplar. Ancak “bu çalışmaların çoğu iki sorun etrafında döner: sınıf ilişkilerinin *soyut yapısal haritalarının* detaylandırılması ve fail-olarak-sınıfların *somut konjonktürel haritalarının* analizi” (Wright, 2016: 15). Bu nedenle sınıfların toplumsal ve politik alanda aldığı konum ve bir bütün olarak üretim ilişkileri çerçevesinde aldığı konum olmak üzere Marx’ın metinlerinde ikili bir karakter ortaya çıkar. Üretimin toplumsal örgütlenmesi, üretim ilişkileri, kapitalist üretim tarzı ve onun dinamikleri gibi bir dizi tartışma, sınıf ilişkilerinde Wright’ın “soyut yapısal” olarak adlandırdığı kısma dahildir. Sınıf yapıları içindeki konumlanmalar, kolektif mücadeleler ise ikinci bölümü kapsar.

Sınıflar konusunda her iki yaklaşımı da kapsayan en önemli metinlerden birinin *Komünist Manifesto* olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi burada sınıf haritalaması “özgür yurttaş ile köle, patrisien ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa” ve modern dönemde de “burjuvazi ile proletarya” (Marx & Engels, 2008: 21) arasında bölünür. Buna göre kapitalist dönemin ayırt edici özelliği sınıf ilişkilerini “yalınlaştırması”dır. Bu yalınlaştırmada, sınıflar hakkında nesnel bir tanım yerine daha çok “tarihsel bir dönemden diğerine doğru” soyutlama düzeyindeki bir “gidişat” söz konusudur (Wright, 2016: 15-6). *Komünist Manifesto*’dan bir yıl sonra Marx’ın sınıf mücadelesi ve konjonktürel bağlamda sınıfları konumlandırması, “yalınlaştığı” söylenen durumu daha da karmaşık bir hale getirir. Özellikle Fransa’daki sınıf mücadelelerini incelediği *Louis Bonaparte’in 18. Brumaire*’inde Marx, “burjuvazi, proletarya, büyük toprak sahipleri, finans aristokrasisi, köylüler, küçük burjuvalar, orta sınıf, lümpen proletarya, sanayi burjuvazisi, yüksek mevkili memurlar” (Wright, 2016: 16) gibi farklı konumlardan bahseder. Belki de sınıf analizini bütünlüklü olarak uygulamayı zorlaştıran önemli nedenlerden biri Klasik Marksizmin takip edilmesi zor olan bu durumudur.

Sınıf analizini uygulamayı zorlaştıran bir diğer nedeni Wright, çağdaş Marksistler arasındaki tartışmalardan hareketle aktarır. Buna göre Marx’ın burjuvazi ile proletarya arasında somutlanacağını düşündüğü kutuplaşma yaşanmamıştır ve bu, çağdaş Marksistler arasında büyük oranda kabul görmüştür. “Ücretliler arasında mesleki ve teknik işlerin büyümesi ile büyük şirketler ve devlet içerisinde yönetsel hiyerarşilerin yaygınlaşması, en azından basit bir kutuplaşmış yapının önemli ölçüde aşındığına dair bir görünüm” sergiler. Aynı şekilde “sınıf oluşumu” ve “sınıf mücadelesi” bağlamında oluşturulan şablonun (ilkel, köleci, feodal, kapitalizm, sosyalizm, komünizm) yarattığı teorik sorunlar ve “tarihin bu kavramsal sorunu aşama aşama ortadan kaldıracığı” (Wright, 2016: 18) varsayımı da son bulur.

Sınıfın yapısal analizi ve sınıf mücadelesinin yanında sınıf oluşumu tartışmaları da başka bir analiz hattını oluşturur. Wright'a göre sınıf oluşumu şu biçimde gerçekleşir:

Sınıf oluşumu ise o sınıf yapısı içerisinde, o sınıf yapısının şekillendirdiği çıkarlar temelinde örgütlü kolektiflerin oluşumuna işaret eder. Sınıf oluşumu bir değişkendir. Verili bir sınıf yapısı tipi, sınıfların kolektif örgütlenmesinin derecesi ve biçimine göre değişen, bir dizi muhtemel sınıf oluşumu tipiyle karakterize edilebilir. Sınıf temelli kolektifler, verili bir sınıf yapısı içerisinde, zorunlu olarak sınıf yapısının kendisinde herhangi bir dönüşüm olmaksızın örgütlenebilir, çözülebilir ya da yeniden örgütlenebilir. Sınıf yapısı sınıflar arasındaki toplumsal ilişkilerce tanımlanıyorsa, sınıf oluşumu sınıflar içerisindeki toplumsal ilişkiler ve mücadeleye angaje olmuş kolektifleri geliştiren toplumsal ilişkilerce tanımlanır (Wright, 2016: 20).

Sınıf mücadelesi, klasik Marksizmin öne çıkardığı ve pek çok Marksist tarafından “Marksist kuramın çekirdeği” olarak tanımlanan bir kavramdır. Bununla birlikte “sınıf bilinci” ve “sınıf oluşumu” sonraki kuşak Marksistlerin katkılarıdır. Lenin, Rosa Luxemburg, Gramsci, Lukacs, Thompson ve daha pek çok Marksist bu çerçeveyi kuramsallaştırmıştır. Eğer sınıf mücadelesinin Marksist teorinin çekirdeği olduğu tezi kabul edilirse yukarıdaki paragraftan yola çıkarak sınıf bilinci ve sınıf oluşumu kavramlarının ağırlıklı olarak tarihsel ya da konjonktürel bir içeriğe yöneleceği söylenebilir. Başka bir deyişle Wright'ın vurguladığı anlamıyla sınıf oluşumu, sınıf mücadelesi temelinde tanımlanan, belirli toplumsal dönemdeki ilişkilerden hareket eden, örgütlenme ve kolektif mücadeleyi vurgulayan siyasal bir içeriktedir. Elbette bunların tümü yapısal sınıf analizinden ayrılamaz.

Kısacası burada vurgulanmak istenen, klasik Marksist kuramda sınıf mücadelesi ve yapısal sınıf analizinin kuramsal anlamda önemli bir rol oynadığıdır. Başka bir deyişle bunlar, analitik araştırma ve toplumsal mücadeleleri anlamının merkezindedir. Her ikisinden şekillenen sınıf bilinci ve sınıf oluşumu, tarihsel dönüşüm süreçlerinde farklı biçim ve içerik alabilir.

İlk piyasalaştırma dalgasının sonu ve ikincisinin başlangıcına denk gelen bir dönemde Marksist kuram içerisinde de yeni çerçeveler ortaya çıkmaya başlar. Klasik Marksizmin sınıf mücadelesi ve yapısal sınıf analizini merkeze alan kavramsallaştırmasının yanına sınıf bilinci ve sınıf oluşumu da güçlü bir biçimde eklenir. Elbette bunlar, politik ihtiyacın daha ağır bastığı kuramsal katkılar olarak şekillenir. Her iki kuramsal katkı da Marx'ın konjonktürel olarak değerlendirdiği mücadele içindeki farklı sınıfsal konumların, sınıf mücadelesinin ve proletaryanın merkezde olduğu “ortak çıkarlar” etrafında nasıl bir araya gelebileceği sorunundan hareket eder. Özellikle köylülük ve ulusal kurtuluş hareketleri üzerine yazılan

metinler bunlara örnek gösterilebilir. Dolayısıyla sınıf bilinci ve sınıf oluşumu, kolektif örgütlenmeyi ve siyasal ilişkileri öne çıkaracak biçimde Marksist kuramda önem kazanır.

Yine de burada vurgulanması gereken bir nokta vardır. Sınıf mücadelesinin temel olduğu sınıf bilinci ve sınıf oluşumu, sınıfın yapısal haritasını gözden kaçırmaz. Aksine bu, üretim ilişkileri içinden şekillenir. Yani siyasal alan, insanların kendi seçtiği koşullar içerisinde, “keyfi” ya da “rastlantısal” bir temelde şekillenmez. Marx’ın da belirttiği gibi “insanlar tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar” (Marx, 2016: 149). Bu nedenle üretim ilişkilerinin, sömürü deneyiminin yani genel anlamıyla sınıfın yapısal analizinin ortadan kalktığı bir analiz çerçevesi eksik kalacaktır.

Bunların yanında hem Laclau ve Mouffe’un hem de Negri ve Hardt’ın vurguladığı toplumsal alanın heterojenliği, sınıf dışı ilişkiler ya da popüler demokratik çelişkilere değinmek gerekir. Neoliberal dönüşüm süreciyle birlikte bu çelişkilerin giderek daha da görünür hale gelmeye başladığı bir durum söz konusu olur. Bunların nasıl ele alınması sorusuna geçmeden önce Wright’ın yaptığı kategorik bir ayrıma bakmak gerekir. Tartışma için oldukça verimli olan bu ayrım şu şekildedir:

toplumsal cinsiyet ve sınıf kendi aralarında tamamen olumsal ilişkilere sahiplerse -yani herhangi bir şekilde birbirinin ön koşulu olduklarından değil de sırf aynı insanları etkiledikleri için aralarında nedensel bağlantılar varsa- o zaman bu ilişki gerçekten sadece konjonktürel düzeyde analiz edilebilir. Öte yandan bu iki ilişkinin içsel olarak ilişkili yapısal özellikleri varsa, bir üretim tarzı analizi mümkün olabilir (Wright, 2016: 22).

Üçüncü piyasalaştırma dalgasıyla birlikte yeniden üretim alanının, müştereklerin ve toplumsal ilişkilerin metalaştırıldığından bahsedilmişti. Neoliberal döneme özgü olan bu fenomen, konjonktürel bir rastlantının ya da nedenselliğin ötesine geçen bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle bugün sınıf dışı olarak adlandırılan çelişkiler bir biçimiyle üretim tarzına içkin olarak üretilmekte ve yeniden üretilmektedir. Örneğin maddi olmayan emek tartışmalarındaki tüm toplumsal ilişkiler buraya dahil edilebilir. Ya da aynı şekilde sermaye birikimiyle müştereklerin çitlenmesi ve bu koşulların artan ölçekte yeniden üretimi. Dolayısıyla burada rastlantısal bir ilişkiden söz edilemez. Bunun yerine sermayenin yukarıdan aşağı örgütlenmesi ve tüm bunları birikim koşullarının içsel bir özelliği haline getirmesi söz konusudur. Bu da bu

çelişkilerin sınıfın yapısal analiziyle ve sınıf mücadelesi birlikte ele alınabileceği anlamına gelir.

“Sınıf dışı” ilişkilerin, üretim tarzıyla geliştirdiği içsel ilişkiyi vurgulayan son yıllarda önemli çalışmalar vardır. Yeniden üretim alanının metalaşması bağlamında yapılan bu çalışmalar, örneğin çevre hareketinde güçlü bir “anti-kapitalist” söylemi, göçmen emeği vurgusunun yüksek olduğu “sınıfın ırksallaştırılması”, ABD’de George Floyd adında siyahi bir vatandaşın herkesin gözü önünde polis tarafından öldürülmesi sonucunda başlayan isyanlarda ortaya çıkan “ırksal kapitalizm” tartışmalarını gündeme getirir.

Kısacası üçüncü dalga piyasalaştırma, yayıldığı ve metalaştırdığı alanları üretim tarzına içkin duruma getirmekte ve bunları artan ölçekte yeniden üretmektedir. Dolayısıyla üretim tarzı analizi konusunda en azından toplumsal hareketler bağlamında farklı bir çerçeveyi sunmak gerekir. Başka bir deyişle sınıfın yapısal analizi, bu ilişkileri de görececek biçimde yeniden ele alınmalıdır.

4.2. Sınıf Analizinde Yapısal Sınıf Konumları

Yapısal sınıf konumları üzerine tartışma, Marksistler arasında en fazla çalışılan konulardan biridir. Dolayısıyla burada geniş bir literatür söz konusudur. Ama burada toplumsal hareketler ve onun geliştiği zemin tartışma konusu olduğu için yapısal sınıf konumları için durağan değil hareket halinde bir analiz çerçevesi önerilecektir. Başka bir deyişle yapısal sınıf konumları; proleterleşme, mülksüzleştirme ve metalaşma ekseninde ve toplumsallığı, sınıfsal konumları yeniden düzenleyen biçimleriyle kavranmalıdır. Neoliberalizmi birikim süreci olarak okumanın ve toplumsal hareketlere zemin sağlaması bakımından birikim sürecini aynı zamanda sınıfın yapısal koşulları olarak değerlendirmenin nedeni budur.

Ama tek başına bırakıldığında bunun eksik kalacağı söylenebilir. Çünkü hem sınıf mücadelesi düzeyinde hem de sınıf bilinci ve sınıf oluşumu çerçevesinde bu analiz yeterli görünmemektedir. Çünkü bir önceki bölümden de hareketle söylenirse bugün sınıf dışı görünen çelişkiler yapısal sınıf analiziyle içsel bir ilişki geliştirmeye başlamıştır ve bu, diğer analiz kategorilerini de etkileyecek biçimdedir. Dolayısıyla bunları ele almak için eski bir sorunsala yeniden dönmek gerekir: altyapı-üstyapı mefhumu.

Buradaki iddia şudur: Karşı hareketleri incelemede sınıfın yapısal analizinin bir tarafı birikim süreciyse diğeri de altyapı ve üstyapı ilişkileridir. Bu ikisi, özellikle hareketlerin oluşum zeminini kavramak adına birlikte ele alınmalıdır. Ama bundan önce, oldukça tartışmalı olan altyapı-üstyapı kavramlarında bir belirginlik sağlanmalıdır.

Kavramların ilk kullanım biçimi Marx'ta bulunabilir. Yine de Marx, bunları seyrek biçimde kullanmıştır. Özellikle 20. yüzyıldaki Marksist tartışmalardan sonra bu kavramlar kuramsal bir ağırlık kazanır (Wood, 2008: 65). İkinci piyasalaştırma dalgası içinde kavram üzerinde kimi zengin tartışmalar söz konusu olsa da kavramın üçüncü piyasalaştırma dalgasını yansıması genellikle altyapı (maddi ya da iktisadi) ilişkilerinin üstyapı (din, sanat, kültür, siyaset, hukuk, ideoloji vs.) ilişkilerini belirlediği şeklindedir. İktisadi olanın siyasi olan ile ayrışmasının kapitalizme özgü tarihsel bir durum olduğunu belirten Wood'a göre yukarıdaki gibi kaba bir formülasyona ilk defa yol açan Stalinizmdir. Burada bahsi geçen ilişkiler bütünü, iktisadi ilişkilerin edilgen bir yansıması konumuna yükseltilmiştir (Wood, 2008: 65). Daha sistematik ve karmaşılaştırılan bir formülasyon ise Althusserci ya da yapısalcı Marksizm tarafından yapılır. Wood bunu şöyle anlatır:

Altyapı-üstyapı modelinin mekanikliği sürdürülmüş ve toplumsal yapının birbirinden kopuk, sürekliliği olmayan, dışsal olarak ilişkilendirilen "etkenler", "düzeyler" ya da "anlar"la kavramlaştırılması korunmuştur; altyapı ile onun üstyapıdaki yansımaları arasındaki mekanik olarak belirleyici ilişkiler, yapı ile tarih arasındaki katı ayrım ve iktisadi belirlenimlerin sonu gelmez bir biçimde görülemeyen bir "son an"a ertelenmesi ile gerçek dünya ile örtüşmeyen bir hale getirilmiştir. Yapısalcı kavramsal araçlar, ayrıca, "iktisadi"nin "toplumsal" ve "tarihsel"den ayrılmasını teşvik etme eğiliminde olmuş, bu da sık sık "iktisadi"nin teknolojiyle özdeşleştirilmesi sonucunu doğurmuştur; ve yapısalcı eğilimdeki Marksistlerin, sürekliliği olmayan, kendi içinde var olan ve durağan yapı dizileri halinde gördükleri dünyada eksik olan tarihsel dinamizmi sağlamak üzere teknolojik determinizme yöneldiklerini görmek şaşırtıcı olmamaktadır (Wood, 2008: 67).

Böylece “son kertede ekonomik belirlenim” önermesinin de kuramsal kökenindeki kavrayış açıklığa kavuşur. Wood, Post Marksistlerin de Althusserci tedrisattan geçtikleri için altyapı-üstyapı metaforunu bu biçimiyle kavradıklarını, bu nedenle “genellikle teknolojik determinizm olarak kavranan” kaba bir ekonomizm reddetme eğiliminde olduklarını ve onları işçi sınıfının merkezi önceliğini reddetmeye götüren şeyin de bu olduğunu düşünür (Wood, 2008: 68).

Neoliberal dönemde, yapısalcı Marksizmin bu tartışması, bütün olarak Marksist geleneğin genel görüşü olarak kabul edilir. Oysa altyapı üst yapı mefhumunda yapısalcı geleneğin tartışması “fazlasıyla katı bir determinizmi” çağrıştırır. Aynı şekilde buradaki ilişkiler bütünü “keyfilik ve rastlantısallık” barındırır. “Tarihsel nedensellik” ve “tarihsel süreklilik” bir kenara bırakılarak fazlasıyla soyut bir “kuramsal belirlenimcilik” ortaya çıkar. Böylece bu modelin “mekanik basitleştirilişi sapasağlam yerinde bırakılır” ve bu nedenle “maddi şartlar ve üretim ilişkilerinin tarihsel süreçler üzerindeki etkisine ilişkin kritik sorulardan” (Wood, 2008: 73-4) kaçınılır. Kısacası yapısalcı Marksizm, emek hareketinin yenilgisinin eşlik ettiği neoliberal dönüşümden sonra ortaya çıkan tarihsel süreci, tarihi de askıya alacak biçimde genel bir soyutlama düzeyinde kuramsal bir temele kavuşturur. Başka bir deyişle tarihsel bir döneme ya da “yapılaşmış bir sürece” denk gelen parçalı ya da heterojenliği genel geçer “verili bir durum” olarak kabul eden yolu açar. Önce Poulantzas’ın, ardından Laclau ve Mouffe’un takip ettiği yol buradan geçmektedir.

Elbette Marksizm içerisinde bu kavramları tek ele alan yapısalcı Marksistler değildir. Özellikle emek tarihçileri, bu kuramla da çatışmalı biçimde kendi kavramlaştırmasını yapar. Ve emek tarihçileri tarafından altyapı-üstyapı mefhumu, bu kadar basit, mekanik ya da indirgemeci bir biçimde ele alınmaz. E. P. Thompson ve Raymond Williams’ın tartışmaları bu çerçeveye dahil edilebilir.²⁵

Wright, yapısal sınıf analizinin “tahakküm” ya da “egemenlik” ilişkilerinden ziyade “sömürü” ilişkilerine çevrilmesi gerektiğini belirtir. Oysa Thompson, “üretim ilişkilerini ‘sömürü ve egemenlik ilişkilerinin’ biçimlendiği ve toplumsal hayatın tüm boyutları üzerinde o anda ve daima baskı uyguladığı ilişkiler ve süreçler” (Wood, 2008: 80) olarak kavrar. Dolayısıyla Thompson’ın kavrayışı, her ikisini de içerecek biçimde konumlanır. Başka bir deyişle Thompson’da tek başına ayrıksı duran bir “iktisadi” kategori ve buradan türeyen bir üstyapı ilişkileri söz konusu değildir. Thompson’ın yapmaya çalıştığı “özgün Marksist ‘üretim biçimi’

²⁵Emek tarihçilerinin altyapı-üstyapı tartışması yapısalcı Marksizmin tartışmasından çok daha karmaşık bir görüntü sunar. Bunun önemli bir nedeni, yapısalcı Marksizminden farklı olarak bu mefhum üzerinde kategorik bir ayırım yerine tarihsel pratiği seçmiş olmalarıdır. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* ve Thompson’ın gelenek, görenek ve hukuk üzerine yazdıkları bunların örnekleri arasındadır. Elbette burada emek tarihçilerinin genel kuramsal yaklaşımı aktarılacaktır. Ama bu vurgulamanın her bakımdan eksik kalacağı baştan söylenmelidir. Çok daha incelikli formülasyonları ve yaklaşımları kavrayabilmek için ortaya koyulan metinlerin bütününe bakmak gerekir.

kavramının, piyasa ilişkilerinde ve/veya bir tür soyut biçimde bağımsız "teknoloji"de vücut bulan kapitalist 'iktisat' ile özdeşleştirilmekten kurtarılması çabasıdır" (Wood, 2008: 82).

Thompson'a göre altyapı-üstyapı ilişkilerinin mekanik olarak kurgulanması aralarında nedensel bir ilişkiyi zorunlu kılar. Bu, üretim biçiminin doğrudan toplumsal oluşuma eşit olduğu vurgusunu da barındırır. Metinleri gözden geçirildiğinde Thompson'ın buna neden karşı çıktığı hemen anlaşılabilir. Buna göre altyapı-üstyapı ilişkilerini bu biçimiyle kurgulamak, "farklı sınıfların, üretim biçimi ile farklı ilişkilerini, bu sınıflarla bağlantılı kurumların, kültürlerin ve ideolojilerin üretim biçiminde 'ifadesini bulduğu' farklı yolları hesaba katmamaktır" (Wood, 2008: 83). Başka bir deyişle buradaki kurgu, ağırlıklı olarak üst sınıfların "üstyapı" ilişkilerini dikkate alacak biçimdedir.

Sınıfın olmadığı yerde bile sınıf mücadelelerini bulan Thompson'ın böyle bir modele neden karşı çıktığı hemen anlaşılabilir. Çünkü model bir kere böyle kurgulandığında, egemen sınıf dışı tüm düşünceleri ve pratikleri geri plana iter ve egemen kültür, söylem, düşünce, üretim biçimi ve ilişkilerini tarihsellikten arındırarak "yapısal" bir konuma yöneltmeyi beraberinde getirir. Başka bir deyişle tüm bunları "evrenselleştirir" ve "tarihsel hareketin kaynaklandığı farklı türden ilişkiyi gözden uzaklaştırdığı için de yanlış yönlendiricidir" (Wood, 2008: 84). Bu nedenle Thompson'ın neredeyse bütün çalışmaları aksini ispat etmeye çalışır. Yiyecek ayaklanmaları, ahlaki ekonomi, görenek, gelenek ve hukuk üzerine yaptığı tüm çalışmalar,²⁶ üretim ilişkilerinin kültürel biçimlerden bu kadar mekanik ve aynı zamanda indirgemeci biçimde ayrılamayacağını vurgulayan bir içeriktedir. Ve bunların tümü, yani "bu tür tarihsel dönüşümler, öyle basit ve kendiliğinden bir biçimde, altyapıdaki (bağımsız) değişimler, üstyapıda değişimlere yol açtığı için yaşanmaz (örneğin, teknolojik determinizmde olduğu gibi). Bu dönüşümler, maddi hayattaki değişimler, mücadele alanı haline geldiği için yaşanır."²⁷

Thompson'ın modelinin oldukça karmaşık olduğu söylenebilir. Dahası eğer Thompson'dan bir model çıkarılmak isteniyorsa çalışmalarının tümüne bakılması gerekir. Çünkü onun kuramsal katkısı tıpkı sınıf tartışmalarında olduğu gibi tarihsel metinlerine gömülüdür. Thompson'ın yaptığı şey süreklilik ile değişim arasında karmaşık ilişkileri izlemeye çalışmaktır. Bu nedenle

²⁶ Bkz, E. P. Thompson (2016), *Avam ve Görenek*, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim.

²⁷ Thompson'dan aktaran Wood, bkz, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, sf. 84.

altyapı ilişkilerini maddi ya da iktisadi bir biçimden ziyade daha toplumsal ilişkiler çerçevesinde aldığı söylenebilir.

Bu ilişki biçimlerine ve altyapı üstyapı mefhumuna yönelik yazan tek emek tarihçisi Thompson değildir. Thompson'dan daha sistematik olarak Raymond Williams'ın altyapı-üstyapı ilişkilerine dair bir metodoloji geliştirdiği söylenebilir.

Öncelikle Raymond Williams, altyapı-üstyapı ilişkileri için başlangıç noktasının “toplumsal varlığımızın bilincimizi belirlediği” önermesi olması gerektiğini söyler. Buradan hareketle “kültürel sürecin gerçekliklerini anlamak adına altyapının daha önemli bir kavram” olduğunu iddia eder. Altyapı-üstyapı ilişkilerini kullanan teorisyenlerin çoğunun altyapı kavramını neredeyse bir “nesne” olarak gördüğünü belirtir. Oysa Williams'a göre altyapı, “insanın gerçek toplumsal varoluşudur.” Ve genel hatlarıyla altyapıyı “maddi üretici güçlerin gelişiminde bir aşamaya tekabül eden gerçek üretim ilişkileri” olarak görür ve “gelişiminin belli aşamasında bir üretim tarzı” olduğunu söyler (Williams, 2013: 47).

Williams'a göre altyapı, genel olarak bir durumdan ziyade süreci anlatır. “Dahası bu sürece sonrasında üstyapının değişen süreçlerine çevrilmek üzere belli sabit özellikler” (Williams, 2013: 48) de atfetmez. Bu nedenle Williams, altyapı ile ilgili “sabit bir ekonomik ya da teknolojik soyutlama mefhumundan uzaklaştırılıp, temel çelişkiler ve çeşitlilikler içeren ve dolayısıyla her zaman dinamik bir süreç durumunda olan gerçek toplumsal ve ekonomik ilişkiler içindeki insanların özgül faaliyetleri yönünde yeniden değerlendirmemiz” gerektiğini önerir (Williams, 2013: 48).

İlerleyen bölümlerde Williams, Wood'un da vurguladığı gibi kavramın ağırlıklı olarak “temel sanayi” ile sınırlandırılan bir tür teknolojik belirlenimcilikle iç içe geçtiğini ama genel olarak altyapı dendiğinde aslında “temel üretici güçleri” (Williams: 2013: 49) düşünmemiz gerektiğini belirtir. Bu temel üretici güçleri ise sadece kapitalist ilişkiler dahilindeki bir meta üretim süreciyle sınırlandırmaz ve “toplumun kendisinin ve insanların kendisinin temel üretimine, gerçek hayatın maddi üretimine ve yeniden üretimine” atıfta bulunacak biçimde genişletir.

Dolayısıyla Williams, altyapı-üstyapı kavramlarının mekanik vurgusuna karşı Thompson ile aynı zemini paylaşır. Ancak ondan farklı olarak altyapı-üstyapı kavramsallaştırmasını iç içe geçebilecek biçimde konumlandırmak yerine altyapı kavramsallaştırmasını daha öne çıkaran

bir “üretici güçler” tanımı savunur. Üstyapı konumlarının önemli olduğunu ve özellikle egemen sınıfların siyasal ve ideolojik faaliyetleri söz konusu olduğunda bu vurgunun öne çıktığını söyler. Williams’a göre “bütünlük” nosyonu, altyapı ve üstyapının birlikte değerlendirilmesini önemli kılmakla birlikte “toplumsal aygıtlarda ve siyasal ve ideolojik faaliyet ile insanın belirleyici bir alanında, eğer üstyapıya ait bir öge göremezsek, gerçekliğe görmemizin” mümkün olmadığını da belirtir. Bunun sonucu “yasalar, kurumlar, teoriler ve ideolojilerin çoğu zaman ‘doğal’ olarak” nitelendirilmesi olur ve belirli bir sınıfın egemenliğini ve toplumun sınıfsal niteliğini görünmez hale getirir” (Williams, 2013: 51). Bu nedenle Williams, bütünlük nosyonunun ancak “hegemonya” tartışmalarıyla birlikte ele alınması gerektiğini söyler.²⁸

Görüldüğü gibi Williams için altyapı, “toplumsal üretim ilişkileri” etrafında bir değerlendirmedir. Üretici güçler kavramı burada önemli bir rol oynar. Sadece ekonomik ya da teknolojik alanla sınırlı olmayan bir üretim süreci söz konusudur. Bu nedenle sınıf dışı kabul edilen toplumsal ilişkiler de bu üretim süreci içerisinde değerlendirilme imkanı bulur. En azından Williams’ın kuramsal katkısı böyle zemin sağlamaktadır.

Dolayısıyla sınıfın yapısal analizinin tarihsel ve konjonktürel olarak ikili bir hat taşıdığı söylenebilir. Bir tarafı birikim süreci etrafında yapılan, sınıfın yapısal koşullarını değiştiren, proleterleşme ve mülksüzleştirme sürecini ortaya çıkaran tarihsel dönüşüm sürecidir. Piyasalaştırma dalgaları ve ilk birikim pratikleri bu çerçeveyi ortaya çıkarır. Bununla birlikte değişen koşulların konjonktürel analizini yapabilmek için de Williams’ın “toplumsal üretim ilişkileri” dediği noktayı ele almak gerekir.²⁹

²⁸ Williams bütünlük nosyonuna “niyeti” de eklemeyecek biçimde siyasal özellikleriyle tartışır. Bu nedenle hegemonya tartışmasına yönelir. Kavramı Gramsci’ye yeniden yönelerek Laclau ve Mouffe’un kullandığı biçimden farklı olarak ele alır. Çalışmanın sınırını açacağı için bu tartışmalara giriş yapılmayacaktır.

²⁹ Basitçe bir eklemleme çabası olarak görülebilen tehlikesini barındıran bu öneri, aslında daha geniş bir sentezleme çabasını gerektirmektedir. Ancak bu tarafa doğru bir yönelim çalışmanın sınırlarını oldukça açacaktır.

4.3. Sınıf Analizinde Sınıf Mücadelesi

Sınıf mücadelesi kavramının Marksist teorinin “anahtar sözcüğü” olduğu ve merkezi bir rol oynadığı birçok Marksist tarafından kabul edilir. Bununla birlikte, kuruculardan başlayarak kavram üzerine yapılan tartışmalarda çeşitli anlamlar ve içerikler ortaya çıkmıştır.

En genel anlamıyla sınıf mücadelesinin üretim tarzıyla ilişki olduğu söylenebilir. Kavram, mülksüzleştirilen, üretim araçlarından ayrıştırılan işçilerle, mülkiyeti elinde bulunduran sınıf arasındaki bir mücadeleye atıfta bulunur. Üretim sürecinde artığa el koyma etrafında gelişen bu mücadeleler, kitlesel üretimin geliştiği sanayi ve fabrika merkezleri nedeniyle sık sık bu alan etrafında tanımlanır. Elbette burada söz konusu olan basit bir ekonomik biçim ve talep eksenidir. Aynı zamanda artığa el koyma sürecinin tersine çevrilmesi ve “mevcut mülkiyet sisteminin alaşağı edilip alternatif bir sistemin tesis edildiği bir siyasi kavrayışa yol açar” (Patnaik, 2015: 83-4)

Bunun yanında kavram, ikinci bir noktayı daha vurgular. *Komünist Manifesto*’nun “bugüne kadar tüm toplumların tarihi sınıf mücadelelerin tarihidir” diye başlayan ünlü açılış cümlesi, bu noktanın altını çizer. Bu vurguyla birlikte farklı toplumsal formasyonlardaki karşıtlıkların sınıflı toplumların tümüne içkin olduğu bir nokta anlatılır ve dolayısıyla kavram, aynı zamanda tarihsel bir mücadeleyi de dile getirir. Dolayısıyla sınıf mücadelesi, üretim süreciyle ilişkili olduğu kadar farklı sınıflar arasındaki tarihsel mücadeleye de aittir. Marx ve Engels’e göre bu tarihsel mücadele kapitalizmle birlikte keskinleşen bir karakter kazanır. Sınıf konumları ve çelişkileri “burjuvazi ve proletarya” etrafında netleşir. Elbette buradaki tanım analitik kategoriye değil, bir tür gidişata, tarihsel bir harekete atıfta bulunur.

Kavramın sınıf konumları ve çelişkilerinin keskinleşmesiyle öne çıkan üçüncü bir anlamı somut mücadele anlarına odaklanan biçimdir. Bir başka deyişle sınıf mücadelesi, toplumsal patlama, isyan ya da ayaklanma biçimleriyle ilişkili olarak da değerlendirilmiştir. Marx ve Engels, 1848 devrimlerini bu biçimiyle ele alır. *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, *Louis Bonaparte’ın 18. Brumaire’i*, *Almanya’da Devrim ve Karşı Devrim* gibi metinlerin her biri sınıf mücadelesini merkeze alarak tarihsel soyutlamayı ve somut durumun analitik analizini geliştirir.

Kavram üzerine geliştirilen çoğu içeriğin yukarıdaki tanımlar etrafında yapıldığı söylenebilir. Çalışmanın ana argümanı bağlamında düşünülürse bu noktaya bir başlık daha eklemek gerekir; metalaşma sürecinin yarattığı sınıf mücadeleleri.

Genelde düzeyde soyutlandığında meta, çifte karaktere sahiptir. Bir taraftan meta, üretim sürecinin bir ürünü olarak görünür. Bu üretim sürecinde artığı el koyma, karı maksimize etme gibi durumların her biri ücretli emeğin sömürsü üzerinden meta çıktısını arttırmanın yollarını arar. Bununla birlikte meta, sadece üretim süreciyle ve üretim sürecinin çıktısıyla ilişki değildir. Aynı zamanda “toplumsal bir biçimdir.” Bu nedenle “kapitalist üretim sürecinin çıktı olarak üretilemeyen iktisadi ilişkilerini kapsayabilen bir esnekliğe sahiptir. Bunlar içinde en önemli ikisi, işgücü piyasasında meta-biçiminde içerimlenen emek gücü, kapitalist biçimde üretilemeyen ve bu nedenle arazi piyasasına dahil edilen topraktır” (Albritton, 2015: 105). Dolayısıyla meta, hem kapitalist üretimin ürün olarak çıktısı hem de bu sürecin ürettiği toplumsal bir ilişki biçimi olarak görünür.

Doğrudan kapitalist üretim sürecinin üretmediği şeyleri kapsama ya da içerme bakımında metalaşma kavramı da aynı esnekliğe sahiptir. Meta kavramında olduğu gibi metalaşma da ikili bir özellik ortaya çıkarır. Bir taraftan kavram, “kapitalizmin tüm temel iktisadi değişkenlerinin sermayenin içsel meta-ekonomi mantığı altında içerimlenmesi anlamına gelir” (Albritton, 2015: 106). Önceden kullanım değerine sahip olan ama mübadele değerine sahip olmayan şeylerin piyasa ilişkilerine dahil edilmesi, ortak kullanım değerlerine sahip olan müştereklerin özel mülkiyete dönüştürülmesi ya da eğitim, sağlık, barınma, ulaşım gibi temel insani ihtiyaçların ve yeniden üretim alanının piyasalaştırılması bunun örnekleri olarak görülebilir. Bunların her biri kapitalist üretim sürecinin doğrudan meta çıktısı değildir ama metalaşmayla birlikte bu ekonomik mantığa içerimlenmiştir.

Metanın toplumsal bir biçim olduğu gibi metalaşma da toplumsal bir ilişki biçimine gönderimde bulunur. Başka bir deyişle bu süreç “hayatımızın piyasa dışı değerler ve normlar tarafından yönlendirilen birçok boyutuna piyasaların egemen olmasıdır” (Gomez-Baggethun, 2020: 109). Bu nedenle kavramın kapitalist üretim biçiminin yaymaya çalıştığı toplumsal ilişki biçimiyle (piyasa toplumu) eş zamanlı gittiği söylenebilir.

Sonuç olarak metalaşma kavramı, bir tür yayılma sürecini anlatır. Önceden meta olmayan şeylerin metalaştırılması ve bu metalaşma sürecine eşlik eden toplumsal ilişki biçiminin

yayılması bunun örnekleridir. Bu süreç, aynı zamanda önceden meta olmayan şeylerde ya da müştereklerde piyasa dışı gelişen bir toplumsal ilişki biçimine de göndermede bulunur. Bu nedenle metalaşma sürecinin yayılımı, bu toplumsal ilişki biçimlerinin tersyüz ya da yerinden edilmesini de anlatır. Çünkü herhangi kullanım değerine sahip bir şeyin özel mülkiyet mi yoksa ortak mülkiyet temelinde mi gelişeceği sorunu şeyler üzerinde iki farklı toplumsallık tahayyül etmeyi beraberinde getirir ve bu da onu sınıf mücadelesinin bir sorunu olarak şekillendirir. Başka bir deyişle şeyler üzerinde iki toplumsal ilişki biçiminin gelişmesi oldukça zordur ve metalaştırma ve bunun yaydığı toplumsallık olan piyasa toplumu ile müşterekleştirme ve ortak mülkiyete dayalı toplumsal ilişki biçimleri arasında bir çatışma söz konusudur. İşte bu nokta, metalaştırma sürecini sınıf mücadelesi etrafında düşünmeyi beraberinde getirir.

Bu noktada bir alıntıyla devam edilebilir:

Marx, hiçbir zaman 'metalaşma' terimini kullanmamıştır, ancak onun bütünlüklü teorisi, bu kullanıma davet çıkarır. Terim, bir şeyin aşama aşama metaya dönüşmesi sürecini çok iyi ifade eder ve Marx, yaşamın yeniden üretiminin metalaştırılmasını kapitalizmin ortaya çıkışı ve devamlılığı açısından bir önkoşul haline geldiği için, toprakta ve gıda üretiminde özel mülkiyetin yaratılmasının ardındaki şiddetli mücadelenin açıkça farkındadır. Dahası, Marx'ın *Kapital*'inin temel amacı, metalaşma sürecinin tamamlanması varsayımı üzerinden sermayenin içsel mantığının izini sürmek iken, aynı zamanda, mevcut hiçbir ekonomide metalaşmanın asla tamamlanmadığını anlamamızı da sağlamaktadır (Albritton, 2015: 106).

Mülksüzleştirme yoluyla birikim, yeni çitlemeler gibi süreçlerin her biri bahsi geçen aşama aşama metaya dönüşme sürecinin tanımı olarak da görülebilir. Üretim alanında olduğu gibi yeniden üretim alanında da bir metalaşma ve piyasalaştırma süreci egemen olma noktasına doğru ilerlemektedir. Ancak hem Marx'ın *Kapital*'inden dolayı yolla çıkarılan sonuçta hem de yazarın Albritton'un makalede iddia ettiği üzere hiçbir ekonomide “topyekûn bir metalaşma” mümkün görünmemektedir (Albritton, 2015: 105-106). Dolayısıyla topyekûn bir metalaşma süreci mümkün değilse şeyler üzerinde ortak mülkiyete dayalı bir toplumsal ilişkinin gelişim koşullarının her zaman bulunduğu ve bu noktanın sınıf mücadelesi kapsamına dahil edilebileceği söylenebilir.

Sınıf mücadelesinin toplumsal hareketler aracılığıyla da veriliyor önerisi de bu mantıksal sürece dayanmaktadır. Genel ya da tarihsel olarak karşı hareketler, “toplumun savunusu” çizgisi etrafında gelişip, piyasalaştırma ve metalaştırma karşısında yükseliyorsa burada topyekûn bir

metalaştırmadan bahsedilemeyeceği ve hareketlerin aslında hem buna tepki olarak hem de buradaki boşluktan yükseldiği söylenebilir. Aynı biçimde toplumun savunusu çizgisi basitçe savunma refleksi etrafında değerlendirilemeyecek kadar karmaşık özellikler göstermiştir/göstermektedir. Bu çizgi aynı zamanda piyasa toplumunun verili toplumsal ilişki biçimlerinin ötesine geçmeyi, alternatif bir ilişki biçiminin imkanlarını da aramaktadır. Dolayısıyla tüm bunlar metalaştırma karşısındaki mücadeleleri özgün bir biçimde sınıf mücadelesi kapsamına eklemekte ve yine sınıf mücadelesinin toplumsal hareketler aracılığıyla da veriliyor önerisini güçlendirmektedir.

4.4. Sınıf Analizinde Sınıf Bilinci ve Sınıf Oluşumu

Sınıf bilinci ve sınıf oluşumu üzerine tartışmalar ağırlıklı olarak yirminci yüzyılda ya da ikinci piyasalaştırma dalgasında şekillenmiştir. Sınıf bilinci üzerine genel bir çerçevenin ilk defa Lenin'in *Ne Yapmalı* adlı metninde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu metinde Lenin, Alman Sosyal Demokrasi Partisi'ni model alarak Rusya üzerinde bir tartışma yürütür. Dönemin işçi hareketleri ve sınıf örgütleriyle polemikler içinde ele alınan bu metin, işçi sınıfı bilinciyle ilgili sonradan pek çok devrimci hareket tarafından kullanılacak bir yöntem önerir. Burada sınıf bilinci, ağırlıklı olarak ideolojik bir çerçevede tanımlanır ve neredeyse tümü örgüt ve strateji tartışmalarıyla ilgilidir.

Sınıf bilincine dair kuramsal katkı ise George Lukacs tarafından yapılır. *Tarih ve Sınıf Bilinci* adını verdiği metin oldukça kapsamlıdır. Lukasc da Lenin ile aynı amacı taşır. Temel olarak proletaryanın örgütlenme sorunlarına, proletarya bilincine dair analiz çerçevesi geliştirerek somut sorunlara çözüm önerileri getirir.³⁰

Sınıf bilinci tartışmasının bir hattı yukarıdaki ideolojinin ağır bastığı içeriklere sahipken diğer hattı “deneyim” kavramını daha ön plana çıkarır. Bu çerçevede yine emek tarihçileri ve özellikle Thompson'ın sınıf bilinci ve sınıf oluşumuna yönelik tartışmaları ön açıcı olmuştur.

Tıpkı diğer tartışmalarında olduğu gibi Thompson, sınıf tartışmalarını da Avrokomünistlere ve Althusser'e karşı yapar. Sınıfın yapısal analizi, sınıf bilinci, sınıf mücadelesi gibi Marksizm

³⁰ Sınıf bilinci üzerine yapılan bir tartışmada önemli bir eksiklik ortaya çıkaracak olmasına rağmen Lukasc'ın metni iki nedenden dolayı buraya dahil edilmedi. Birincisi metin dahil edildiğinde çalışmanın sınırlarını fazlasıyla aşacaktır. İkincisi sınıf bilincini “deneyim” ile kavrayan düşüncelere öncelik verilmiştir.

içerisinde merkezi bir rol oynayan kavramların yanında *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı kapsamlı çalışmasıyla Thompson, “oluşum” kavramını da buraya güçlü bir şekilde dahil eder. Thompson’a göre “*oluşum*, faile olduğu kadar koşullanmaya da çok şey borçlu olan etkin bir sürecin incelenmesidir. İşçi sınıfı belirlenen bir zamanda güneş gibi doğmadı. Kendi oluşumunda oradaydı” (Thompson, 2004: 39).

Thompson, öncelikle kavram üzerinde karmaşa yaratan isimlendirmelerden yola çıkar. Bu nedenle “çalışan sınıflar” ya da “ücretli emekçiler” gibi Marksist sınıf tartışmalarında çokça tercih edilen kavramların yerine “sınıf” terimini kullandığını söyler. Çünkü Thompson’a göre terimler, farklı fenomenleri gevşek bir biçimde yan yana getiren bir çağrışım yapar (Thompson, 2004: 39). Oysa sınıf, bundan çok daha fazlasıdır. Sınıfın failliğini vurgulayacak biçimde Marksizm içerisindeki diğer tartışmalara atıfla şunu söyler:

Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun tarihsel bir fenomen olduğunun altını çiziyorum. Sınıfı bir “yapı” ve hattâ bir “kategori” olarak görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan (ve oluşumu da gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum (Thompson, 2004: 39).

Görüldüğü gibi Thompson’ın ilk vurgusu sınıf tartışmalarında deneyimin önemli bir rol oynaması yönündedir. Aynı zamanda sınıfın tarihsel bir fenomen olduğunu da tekrar tekrar vurgular. Çünkü Thompson, kendi sınıf kavrayışını diğer kavrayışlardan ayırt eden önemli şeylerden birinin bu olduğunu düşünür.

Thompson ile birlikte sınıf bilinci elde etme konusunda deneyim kavramı görünür hale gelir. Thompson’ın kullandığı anlamıyla kavramın gücünün, karşıtı olduğu Althusser’ci “ideoloji” kavramına denk geldiği söylenebilir. Aynı zamanda Thompson’ın deneyim sonucunda elde edilen sınıf bilincinin tarihsel bir fenomen olduğunun altını çizmesi gerçekten de oldukça önemlidir. Çünkü tarihsel fenomen olarak sadece bu görülemez. Aynı biçimde sınıfın yapısal haritası, sınıf mücadelesi ve buradan hareketle sınıf bilinci, sınıf oluşumu da tarihsel bir fenomen olarak görülebilir. Bu da bizi Hardt ve Negri ile Laclau ve Mouffe’un analizlerinde eksik noktaya bir kere daha bakmaya yöneltir. Her iki kuramın da temel sorunu belirli bir dönemin tarihselliğindeki toplumsal ilişkiler ve mücadeleleri, genel bir soyutlama ve evrensellik düzeyine yükseltmesidir. Bu, başlangıç itibariyle toplumsal hareketler de dahil

olmak üzere benimsenip kullanılsa da tarihsiz bir kuram olduğu için olduğu toplumsal koşulların ve konjonktürün değişimiyle kuramsal temel de zayıflamaya başlar.

Şimdi deneyim kavramını biraz daha irdelemek gerekir. Öncelikle Thompson'ın çalışmalarının, sınıfın yapısal haritasının ayrıntılı bir biçimde incelendiği *Kapital* yerine Marx'ın politik yazılarına daha eğilimli olduğu söylenebilir. Elbette bu, kendisini eleştirenlerin çokça suçladığı gibi Thompson'ın sınıfın yapısal haritasının reddettiği anlamına gelmez. Üretim ilişkileri ve sömürü deneyiminin, mücadele içindeki sınıfların varlığıyla birlikte ele alındığı anlamına gelir. Başka bir deyişle içinde buldukları koşullardan hareket eden insanların eylemlerinin ve failliklerinin hem koşulları hem de eylemi kapsayacak bir dengede ele alınması demektir. Kısacası Thompson, Marx'ın Fransa'da sınıf mücadelelerini değerlendirdiği yazıları daha tarihsel bir temele oturtmaya çalışır ve sınıf mücadelelerinin sınıf bilinci ve sınıf oluşumunu da içerecek biçimde deneyimleri ortaya çıkardığını iddia eder. Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı eserinin önsözünde yazdığı bir paragrafta Marx'ın *18. Brumaire*'in girişinde yazdığı paragraf arasındaki benzerlik hemen göze çarpar:

Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Sınıf bilinci, gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıdır. Deneyim kesin görünürse de sınıf bilinci görünmez. Benzer deneyimleri yaşayan benzer meslek gruplarının tepkilerinde bir mantık görebiliriz ama bundan herhangi bir yasa çıkaramayız. Sınıf bilinci değişik zamanlarda ve yerlerde aynı şekilde ortaya çıkar ama hiçbir zaman tam tamına aynı şekilde değil (Thompson, 2004: 40).

Dolayısıyla Thompson, sınıf bilinci ve sınıf oluşumu konusunda tarihselliği, deneyimi ve insanların kendi aralarında yarattığı kurum ya da gelenekleri ele alır. Althusserciliğe tepki içinde Thompson, insanların ortak deneyim yaşadığı durumda bile buradan bir yasa çıkarılmaması konusunda uyarı yapar.

Aslında Thompson'ın yaptığı şeylerden biri Marx'ın gençlik ya da politik eserlerini, sömürü ve mücadele deneyimini de merkeze alacak biçimde kuramsallaştırma girişimidir. Marx'tan farklı olarak Thompson, sadece yapısal koşulları değil, insanların içinde buldukları gelenekleri, değerler sistemlerini, düşünceleri de çalışmasına dahil eder. Dolayısıyla Thompson'ın bunlar arasındaki ilişkiyi “dışsal” olarak değil “içsel” biçimde kurduğu söylenebilir. Bu da sınıf analizine “içsel” olarak dahil edilebilecek “sınıf dışı” ilişkilerin, halihazırda Thompson'ın sınıf bilinci ve sınıf oluşumu tartışmasında da önemli bir rol oynadığı anlamına gelir.

Kısacası Thompson, sınıf bilinci ve sınıf oluşumunun merkezine sınıf mücadeleleri koymakta, bunların belirli soyutlamalar ya da yasalarla değil deneyimler aracılığıyla elde edildiğini ve tarihsel bir fenomen olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu da her tarihsel dönemin kendi yapısal sınıf analizlerini, sınıf mücadelelerini ve bunlardan ortaya çıkan sınıf bilinci ve sınıf oluşumunu beraberinde getirir.

Ve biz tarihi belirli bir anda durdurursak, ortada sınıflar kalmaz; yalnızca çok değişik deneyimleriyle çok sayıda insan kalır. Ama biz bu insanları toplumsal değişim içinde yeterince izlersek, ilişkilerin de, düşüncelerinde ve kurumlarında düzenlilik görürüz. Sınıf, insanların kendi tarihlerini yaşarken kendilerinin tanımladığı bir şeydir ve sonuçta sınıfın nihai tanımlaması da budur (Thompson, 2004: 41-2).

Dolayısıyla Thompson için sınıf, bir tür üst fenomen gibidir. Başka bir deyişle sınıf mücadelesi, sınıf bilinci ve sınıf oluşumunun bütünselliği gibi görünür. Bu nedenle gevşek tanımlardan uzak durmaktadır.

Sınıf bilinci ve sınıf oluşumunun, ağırlıklı olarak siyasal bir içerikte olduğu Thompson'da da görülebilir. 18. yüzyılın yiyecek ayaklanmalarını ele aldığı metinde bunun izlerine rastlanabilir. Thompson, öncelikle buradaki sınıf mücadelesini bulmaya çalışır. Bu nedenle ayaklanmaları değerlendiren dönemin tarihçileriyle polemik içinde görüşlerini dile getirir. Thompson'a göre bu ayaklanmalar basitçe aç kalmanın verdiği bir güdülenme sonucunda ortaya çıkmaz. Bunlar kendi döneminin sınıf mücadelesi olarak görülmelidir. "Nasıl 19. Yüzyılda ekonomik sınıf çatışması, tipik ifadesini ücretler meselesinde buluyorsa, 18. Yüzyıl İngiltere'sinde insanları eyleme en kolay kışkırtan şey ekmek fiyatlarıdır" (Thompson, 2006: 229). Sınıf mücadelesi zeminini tarif ettikten sonra Thompson, halk geleneğinin diğer biçimlerini ve eylemlerin deneyimlerini de ele alan bir analiz ortaya koyar.

Thompson'ın sınıf bilinci ve sınıf oluşumuna yönelik kavrayışları Marksizm içinde bile oldukça tartışmalıdır. Bu yaklaşıma dair çeşitli düzeylerde eleştiriler dile getirilir. Bu nedenle Thompson'ın sınıf kuramının bir takipçisi sayılabilecek Ellen Meiksins Wood, hem bu eleştirilere yanıt verir hem de Thompson'ın yaklaşımına daha kuramsal bir zemin kazandırır.

"İlişki ve süreç olarak sınıf" adını verdiği bir makalede Wood, Thompson'a yönelik eleştirileri birkaç başlık altında toplar. Sınıfı kültürelci bir biçimde ele aldığı, nesnel üretim ilişkilerini yok saydığı, sınıf oluşumuna yönelik iradeci ve öznelci bir biçimi öne çıkardığı gibi bir dizi eleştiri bunlardan bazılarıdır (Wood, 2001: 94). Wood'a göre Thompson'a bu eleştirileri yönelten Perry

Anderson ve Gerald Cohen'in temel tezi, Thompson'ın sınıf kavrayışının Marx'ın "kendinde sınıf" ve "kendisi için sınıf" diye ayırdığı kısmın ikincisi yönünü tercih ettiği görüşüdür. Birinci konum, "nesnel" sınıf analizleriyle ilgili olduğu için onlara göre Thompson bu tartışmayı görmezden gelir ve "kendinde sınıf" ile "kendisi için sınıfı" özdeşleştirir. Diğer bir deyişle Thompson, sınıfı, sınıf bilinciyle özdeşleştirir. Dolayısıyla buradan hareketle "bir sınıf, bu biçimde var olana kadar sınıf değildir" (Wood, 2001: 94) sonucu varılır. Oysa Wood, durumun tam tersi olduğunu iddia eder. Buna göre "Thompson'ın sınıf kavrayışının büyük gücü, sınıf bilincinin yokluğunda da sınıfın eylemlerini tespit etme ve açıklama yetisine sahip olmasıdır" (Wood, 2001: 94). Gerçekten de Thompson'ın "sınıf olmadan sınıf mücadelesi" tezi bunu doğrular niteliktedir. Sınıf mücadelesini sınıf kavrayışının merkezine aldığı için sınıf bilinci, sınıf oluşumu gibi kavramlar bununla ilişkisellik içinde gelişir. Aynı şekilde Thompson'da yapısal sınıf analizlerini görmezden gelmez ve bunu "yapılaşmış süreçleri" tarihsel analizine dahil eder. Başka bir deyişle Thompson, sınıfın yapısal analizini sınıf mücadelesinin baskın görüldüğü bir içerikte anlatır. Dolayısıyla "sınıf oluşumları ve sınıf bilincinin keşfi, insanlar bu sınıf durumlarını 'deneyimledikçe' ve 'yaşadıkça', mücadele sürecinden doğarlar. İşte bu anlamda sınıf mücadelesi sınıfı önceler" (Wood, 2001: 95).

Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta, sosyolojik tartışmalarda da oldukça karmaşık hale gelen yapı-özne ve yapı-süreç ayırımına yönelik Thompson'ın aldığı konumdur. Thompson, "süreç" ya da "yapı" arasında bir tercih yapmaz, aksine tarihsel metninde sınıf mücadelesinin geçtiği koşulları "yapılaşmış süreçler" (Wood, 2001: 94) etrafında değerlendirir. Bu nedenle

o (Thompson), yapıyı tarihle karşı karşıya getiren ve sınıfa dair "yapısal" açıklamayı nesnel, durağan sınıf yerlerinin şemasını çizmekle özdeşleştirirken, sınıf oluşumu sürecini görünüşte daha önemsiz bir tarihsel ve empirik açıklamaya ayıran kuramsal bir düalizmden yola çıkmaz. Bunun yerine, tarihsel materyalizmin ilkelerini ve maddi olarak yapılaşmış tarihsel süreçler kavrayışını ciddiye alan Thompson, sınıf oluşumu sürecini maddi belirlenimlerin "mantığı" tarafından biçimlenen tarihsel bir süreç olarak görür (Wood, 2001: 96).

İlişki ve sürecin merkeze alındığı sınıf analizi kavramı, toplumsal hareketleri inceleme konusunda oldukça verimli bir zemin sunmaktadır. Hatta hareketler içindeki ilişkileri, bileşenleri ve üretim ilişkileri arasındaki karşıtlıklarına da yine bu çerçeveden bakılabilir. Yine de Thompson'ın yaklaşımında sınıfın yapısal analizinin olmadığı söylenemese de çalışmalarının geneli düşünüldüğünde oldukça geri planda olduğu söylenebilir. Elbette bu,

dönemindeki tartışmalardan ayrılamaz. Çünkü Thompson, Althusserci yapısalcılığına karşı “yapı”, “yasa” ya da “nesnellik” çağrıştıracak her türlü kavramsal setten bir şekilde uzak durur. Bu nedenle sınıfın yapısal analizini bir bütün olarak sınıf mücadelesi, sınıf bilinci ve sınıf oluşumunu merkeze aldığı tarihsel metinlerinin içerisine baskın olmayacak biçimde serpiştirilir.

Bununla birlikte bir diğer nokta, Thompson’ın sınıf incelemelerinde geçici olarak “sınıf olmadan sınıf mücadelesi” biçimindeki formülasyonudur. Karşı hareketler için bu formülasyon, metodolojik bir yaklaşımı öne çıkarır. Çünkü bu formül, “sınıfsal olarak yapılaşmış toplumsal ilişkilerin sınıf bilinci olmayan failler üzerindeki ve bilinçli sınıf oluşumları için bir önkoşul olarak etkilerini göstermeyi amaçlar” (Wood, 2001: 93). Bu nedenle sınıf mücadelesi, sınıftan önce gelmektedir. Hem üretim ilişkilerinden doğan çatışma ve mücadele deneyimi hem de toplumsal alandaki diğer çatışma biçimlerinin deneyimi, sınıf bilinci ve sınıf oluşumunun ön koşulunu oluşturur. “Ortak deneyimleri paylaşan insanlar, ortak çıkarlarının farkına vardıkları ve ‘sınıfsal biçimlerde’ düşünmeye ve değer atfetmeye başladıkları için” sınıf oluşum süreci kendini gösterir. Bu nedenle Thompson’ın metodolojisi etkin bir özne tanımına izin verdiği kadar bu etkin öznenin çatışma içerisindeki rolünü, bireysel müdahaleleri, bilinç kapasitesini de dahil edebilecek kadar geniş bir perspektifi de içerir. Thomas Paine’in “Akıl Çağı” adlı eserinin İngiltere’de sınıf mücadelelerinde oynadığı etkin rolü göstermesi bunun bir örneği olarak görülebilir.

Son iki vurguyla bu başlığı tamamlayabiliriz. Birincisi, çokluk ve radikal demokrasi kuramının toplumsal alanın heterojenliğine dair yaptığı vurgudur. Thompson ve Wood’un benimsediği sınıf analizi, bu heterojenliği yadsımaz ve işlevselci bir biçimde bu çelişkileri sınıf çelişkilerine doğru indirgemez. Hem heterojen çelişkilerin özellikle neoliberal dönemde yapısal üretim tarzıyla daha içsel biçimde bütünleşmesi hem de bu çelişkilerden ve sömürü ilişkilerinden doğan deneyimlerin heterojenliği giderek ortak çerçevede eritmeye başladığı iddia edilebilir. Elbette bu, basitçe “bir araya getiriliş” değildir. Aksine “ortak deneyim ve ortak çıkarlara dair bilinçlerine ve bunlar üzerinden hareket etme eğilimlerine bağlıdır (Wood, 2001: 104).

İkincisi de benzer koşullardan hareket eder. Toplumsal alanın ya da üretim alanının heterojenliği, bölünmüşlüğü ya da parçalanmışlığı yapısal ve kalıcı olarak değil tarihsel olarak değerlendirilmelidir. Başka bir deyişle “insanlar hiçbir zaman sınıflar içerisinde bir fiil yan yana getirilmezler.” Örneğin sanayileşme süreci kitlesel üretimi öne çıkarırken bugün üretim alanında mikro ölçeklere ve hatta evlere kadar daralan bir durum söz konusudur. Dolayısıyla

“sömürü ilişkilerine içkin olan çatışma ve mücadelelerin yaşanılan deneyimi ve bunlar aracılığıyla toplumsal bilinç ve yine onunla birlikte ‘bir sınıf olarak davranma eğilimi’dir” (Wood, 2001: 108). Bu nedenle deneyim, sınıf oluşumunun merkezine taşındıktan sonra kültür ve toplumsal ilişkiler de doğrudan bu oluşum sürecinin bir parçası haline gelir.

Kısacası “ilişki ve süreç olarak sınıf” tartışması temelde Marksizmin yapısalcı sınıf okumalarına yöneltmiş bir eleştiridir. Sınıf analizine, sadece nesnel konularla ve üretim ilişkileriyle sınırlandırılmayacak kadar geniş bir konum sağlar. Sınıf mücadelesini temel kabul eder, sınıf bilinci ve sınıf oluşumunu da buradan türetecek biçimde tartışır. Sınıfın failliğini geri plana atacak biçimde durağan kategorilerle düşünmek, şemalamak ya da matematiksel olarak incelemek yerine mücadele ve mücadele deneyimlerini merkezi bir konuma taşır.

SONUÇ

Genel olarak bakıldığında, toplumsal hareketlerde analitik bir inceleme konusunda ilk olarak yapısal sınıf analizi ve sınıf mücadelesi öne çıkmaktadır. Sınıf bilinci ve sınıf oluşumu, “deneyim” ve “ideoloji” arasında bölünen ama temel olarak siyasal ilişkileri ve hedefleri kapsayan konjonktürel bir içeriğe daha yakın durmaktadır. Bu yüzden sosyolojik olarak ilk ikisi başlangıç açısından daha verimli bir araştırma zemini sunar. Bu bölümde sosyolojik bir Marksizm tartışmasına giriş yapılacaktır ama ondan önce Polanyi’nin ileri sürdüğü tartışmayı yeniden hatırlamak faydalı olabilir.

Bilindiği gibi Polanyi, çifte hareketi kendi kurallarına göre işleyen piyasalaştırmanın yarattığı metalaşma sürecinin karşısında konumlandırır. Bu hareketler genişleyen piyasa karşısında “toplum savunusu” çizgisini öne çıkarır. Metalaşma süreci ise “hayali metalar” bağlamında ele alınır. Buna göre hayali metalar, halihazırda toplumun içinde bulunan, kullanılan ama aslında meta olmayan şeylerdir. Polanyi kendi döneminde bunları emek, toprak ve para olarak tanımlar. Her biri yüzyıllardır insan toplumları ve topluluklarında kullanılmıştır ancak piyasalaştırmayla birlikte meta özelliği kazanır ya da meta özelliği kazandıktan sonra piyasanın bir parçası haline gelir.

Polanyi’ye göre 19. yüzyılda ağırlıklı olarak emeğin metalaştırılması söz konusudur. Bu nedenle ilk dönem karşı hareketlerin bu temelde yükseldiği söylenebilir. Ücret mücadelesi bunun bir tarafı olduğu gibi piyasalaştırma, mülksüzleştirme ve proleterleşme dalgası da diğer yönünü oluşturmaktadır. Marksizm bu büyük dönüşüm sürecinde şekillenir. Gündemde olan Avrupa devrimlerinden hareketle sınıf mücadelesini merkeze alan ve bugün *Komünist Manifesto*, olarak bildiğimiz metin ortaya çıkar.

1848 Avrupa devrimleri ve devrimlerden çıkarılan dersler, Klasik Marksizm’in gelişiminde önemli bir rol oynar. Sınıf mücadelesi kavramı bu dönemde pek çok metinde yerini alır. Elbette sadece bir tarihsel gidişata ait olan genel soyutlamalar düzeyinde değil analitik olarak da kullanılır. Aynı zamanda Avrupa devrimlerinin yenilgisinden sonra Marx ve Engels, bir bütün olarak burjuva toplumunun analizini yönelir. Bu nedenle klasik Marksizmin sınıfın yapısal analizine dair de oldukça geniş bir literatürü geride bıraktığı söylenebilir. Elbette bahsi geçen metinler sadece bu ikisiyle de sınırlı kalmamıştır. Sonraki kuşak Marksistler tarafından geliştirilecek olsa dahi deneyim, sınıf bilinci, sınıf oluşumu gibi kimi kavramlar klasik

Marksizm’de de yer edinir. Örneğin Marx, *Louis Bonaparte’in 18. Brumaire*’inde, proletaryanın 1848 Haziran Yenilgisi’nden ders çıkardığını, çıkardığı dersleri sonraki mücadele sürecinde kullandığını, proletarya mücadelesinin sürekli kendini eleştirerek gücünü buradan aldığını söyler. Bu nedenle en çok bilinen pasajlardan biri de şudur:

proletarya devrimleri, örneğin on dokuzuncu yüzyıldaki proletarya devrimleri, sürekli olarak kendilerini eleştirir; sürekli olarak kendi akışlarını kesintiye uğratırlar; onu yeniden başlatmak üzere, görünürde tamamlanmış olana geri dönerler; ilk girişimlerinin her türden eksiklikleriyle, zayıflıklarıyla ve zavallılıklarıyla acımasız bir titizlikle alay ederler; düşmanlarını, yalnızca, topraktan yeni güçler kazanabilmesi ve kendi karşılıklarına çok daha devleşmiş biçimde dikilebilmesi için yere sermiş görünürler; sürekli olarak, kendi öz amaçlarının belirsiz devasalığı karşısında yeniden korkuya kapılarak geri çekilirler; her türden geri dönüşü olanaksız kılacak durumun yaratılmasına ve koşulların kendilerinin şu şekilde bağırmasına kadar: Gül burada, burada dans et! (Marx, 2016: 152-3)

Marx ve Engels’in 1848 devrimlerini burjuvazi ve proletarya arasındaki nihai mücadelenin bir başlangıcı olarak gördüğü bilinir. Hem metalaşma sürecinin yarattığı karşı hareketlerin ilk defa kendi bağımsız çıkarları için “proletarya” olarak sınıf mücadelesinde görünür olması³¹ hem de piyasalaştırma sürecinin bir şekilde tamamlandığı ve mücadelenin taraflarını açığa çıkardığına dair sezgisel görüş, Marx ve Engels’i sonuca yöneltmiştir. Bu nedenle Engels’in sonradan kabul ettiği gibi (Marx, 2016: 21) 1848 devrimleri, ne proletarya ile burjuvazi arasında “uzun süreli bir mücadeleyi” ortaya çıkarmıştır ne de “nihai” bir sonudur. Beklentinin gerçekleşmemesi Marx ve Engels’i çok daha sistematik ve kuramsal bir çabaya doğru, piyasanın ve bir bütün olarak kapitalist sistemin nasıl işlediğine dair bir araştırmaya yöneltir. Bu, yapısal sınıfsal analizini sınıf mücadelesi içinde daha net kavrayabilmek adına yapılır. Marx ve Engels’i “demokrasi savaşçıları olarak” gören August Nimzt böyle bir iddiada bulunur. Ona göre 1848 devrimlerinin yenilgisiyle birlikte sınıf mücadelesinde ortaya çıkan “suskunluk” dönemi, Marx ve Engels’i kapitalist sistemin nasıl işlediğine yönelik bir analize itmiştir ancak bunların tümü “gelecek mücadelelere cephane hazırlamak” adına yapılır (Nimtz, 2012: 223). Dolayısıyla klasik Marksizm’de sınıf mücadelesi ve sınıfın yapısal analizi, birbirinden ayrı ya da bağımsız olarak değerlendirilemeyecek bir iç içelik gösterir.

³¹ Marx ve Engels, sanayi proletaryasını sanayileşme sürecinin orta çıkardığını söylemektedir. Burada Polanyi ile benzer mantıksal çerçeveden hareket edildiği söylenebilir. Ama Polanyi’nin “toplumun savunusu” dediği şeyi Marx ve Engels “sınıf mücadelesi” olarak görür.

Paris Komünü ile birlikte proletaryanın ilk iktidar deneyiminin ortaya çıkmasıyla Marx ve Engels doğrudan buraya yönelir. Burada analizleri sonraki kuşak Marksistleri de daha siyasal sorunsallara yöneltir. Taban örgütlenmesi ve siyasal iktidar sorununu da içerecek biçimde kuramsal analizler gelişir. Birinci dalga piyasalaştırmada, hem tabandan ve aşağıdan toplumsal patlamalarla (1848) hem de taban örgütlenmesini de kapsayacak biçimde doğrudan iktidara el koyarak (Paris Komünü) gelişen karşı hareketler, en gelişkin noktasına ilk dalga piyasalaştırmanın sonu ve ikinci dalganın başında ulaşır. Yani Birinci Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi ile.

İkinci piyasalaştırma sürecinde Marksistler arasında önemli tartışmalar yaşanır. Bu yeni piyasalaştırma dalgasına geçiş süreci, Lenin ve Rosa Luxemburg gibi Marksistler tarafından “Emperyalizm” tartışmaları etrafında ele alınır. Emperyalist ilişkiler dahilinde piyasanın ya da kapitalist toplumsal ilişkilerin yayılmasıyla sınıf mücadelesinin alanı ve bileşiminin de genişlediğine dair çeşitli tartışmalar yapılır. Sınıf mücadelesinin kapsamı köylülüğü, küçük burjuvaziye ve özellikle de ulusal hareketleri kapsayacak biçimde genişletilir. Sınıf bilinci bütün bu toplumsal sınıfların “ortak çıkarlarının” bilincine varılması yönünde yeniden ele alınır. Sınıf oluşumu da tüm bunların içsel bir ortaklığını tahayyül eder.

İkinci piyasalaştırma dalgası, öncekinden kimi farklı özellikler gösterir. Örneğin sovyet-meclis tipi kitlesel örgütlenmeler ve siyasal iktidar sorunu oldukça önemli hale gelmiştir ve devrimci strateji başlığı altında ele alınabilecek bu tartışmalar pek çok ülkede benzer yöntemlerin denenmesini beraberinde getirir. Ekim devriminin gölgesinde başlayan ikinci dalga piyasalaştırma, başından itibaren bunun izlerini taşır. Başka bir deyişle emek hareketi, ulusal kurtuluş hareketleri gibi hareketler toplumsal, siyasal ve çalışma yaşamında önemli kazanımlar elde etmiştir ve özellikle ikinci dünya savaşından sonra bu kazanımları 1980’li yıllara kadar bir korumayı başarır. Bu nedenle “Keynesçi uzlaşısı” dönemini de içeren ikinci piyasalaştırma dalgası, ilk dalga karşı hareketlerin kazanımları ve devrimlerinin gölgesinde yaşanır.

Sovyet Marksizmi ve özellikle de Lenin’in yazıları, aynı zamanda Çin Devrimi, ikinci dünya savaşı sonrasında Marksizm içinde yeni yaklaşımları beraberinde getirir. “Azgelişmişlik³²” çerçevesinde yapılan bu tartışmalar, bugün “Üçüncü Dünya Marksizmi” olarak anılan kuramı

³² Daha fazlası için Samir Amin’in “Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme” ve Immanuel Wallerstein’in “Dünya Sistemleri” kuramına bakılabilir.

ortaya çıkarır. Eski Gana Cumhurbaşkanı Kwame Nkrumah'ın “yeni sömürgecilik” kavramı, bu yeni süreci tanımlayan kilit bir kavram haline gelir. “Anti-emperyalizm” vurgusunu öne çıkaran bir sınıf mücadelesi çerçevesi çizen bu Marksist yaklaşım, sömürgeciliğin bitmediğini ancak şekil değiştirdiğini, daha içsel bir özellik gösterdiğini öne sürer. Vietnam Savaşı ve Küba Devrimi, bu yaklaşım için bir dönüm noktasıdır. Emperyalizmin geriletmesi ya da yenilmesinin “halkın ortak çıkarları” uğruna gerekli olduğu vurgulanır, sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci, emperyalizme karşı mücadelede “sınıf oluşumunu” içerecek biçimde yeniden ele alınır. Üçüncü Dünya Marksizm'inin öne çıkardığı “halk” kavramsallaştırması belki de bu “oluşum” sürecinin bir ifadesi olarak görülebilir. Bu kavram, Laclau ve Mouffe'un tanımından farklı olarak söylem ya da eşdeğerlik ilkesinde yan yana gelişlerin bir ifadesi yerine sınıf mücadelesi ve sınıf bilincinin eşlik ettiği bir oluşum sürecinin ifadesi olarak öne çıkar.

Sınıf mücadelesi ve sınıf bilincini merkeze alan Üçüncü Dünya Marksizmi, birçok önemli figürü ortaya çıkarır ve önemli sayıda ülkede kendini gösterir. Kwame Nkrumah, Frantz Fanon, Patrice Lumumba, Fidel Castro, Che Guevara gibi figürler bunların örnekleridir ve El Salvador'dan Uruguay'a, Gana'dan Güney Afrika'ya, Vietnam'dan Filipinler'e, Filistin'den Mısır'a ve Türkiye'ye kadar onlarca ülkede çeşitli mücadele süreçleri yaşanmıştır.³³

Üçüncü dünya ülkelerindeki Marksistlerin bu yaklaşımı, kendi mücadele örgütlerini ve yöntemlerini kullanmayı da beraberinde getirir. Gerilla hareketleri ve silahlı mücadele bu dönemin simgeselliği haline gelir. Buna rağmen özellikle Batı Avrupa'da ve ABD'deki süreç bundan daha farklı biçimde ilerler. Sivil haklar hareketi, savaş karşıtı hareketler gibi bir dizi hareket biçimi, kültüreliliğin daha ön plana çıktığı bir durumu ortaya çıkarır.³⁴ Gramsci, Korsch ve Lukacs gibi teorisyenlere dayanan ve Batı Marksizmi olarak anılan kuram, bu hareketlerin de etkisiyle yeniden canlanarak ideoloji ve kültür alanında güçlü bir konum elde eder.

³³ Ağırlıklı olarak bölgesel bir kurtuluşu hedefleyen bu hareketler, Marksist teoriyi kendi ülkelerinin koşullarına ve dinamiklerine uygun gelecek biçimde yeniden ele alır. Sınıf mücadelesi ve sınıf bilincini öne çıkaran bu “devrimci siyaset” yaklaşımında Marksizm çoğunlukla “eylem kılavuzu” olarak değerlendirilir.

³⁴ Elbette bu kadar keskin biçimde genellemeyi zorlaştıran pek çok istisna söz konusudur. Örneğin ABD'de Kara Panter Partisi silahlı mücadeleyi benimsemiştir. Aynı biçimde Üçüncü Dünya'daki gerilla hareketlerinin etkisiyle Avrupa'da öğrenci hareketlerinin radikalleşmesi ve silahlı mücadeleyi tercih etmesi söz konusudur. Ama tüm bunlar, buradaki hareketlerin bütünü düşünüldüğünde çoğunlukla istisna gibi görünmektedir.

Batı Marksizmi, toplumsal hareketler ve sınıf mücadeleleri bağlamında belki de en önemli kaynaşmasını Avrokomünizm ile yaşamıştır. Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni durum ve özellikle 1956'da Macaristan'ın Sovyetler Birliği'ne karşı ayaklanması, İtalya, İspanya ve Fransa başta olmak üzere komünist partilerin bu stratejiye benimsemesine yol açar. Buna göre politik başarı, işçi sınıfın ötesinde yeni ögelere uzanmalıdır. “Yeni orta sınıf” kavramsallaştırması bu bağlamda ortaya çıkar. “Sosyalizme giden yol” barışçı ve demokratik biçimler tercih edilebilir (Bottomore, 2012: 52).

Avrokomünizm, işçi sınıfı merkeziliğini açık biçimde reddetmese de yeni toplumsal özne arayışlarını gündeme alır. Bunu etkileyen en önemli olay Mayıs 68'dir. Ama bu etki, olayların patlak verdiği zamanda gerçekleşmez. Hatta Avrokomünizmin bir bileşeni olan Fransız Komünist Partisi, 1968 ayaklanmasına karşı bir tutum geliştirir. Fransız Komünist Partisi'nin toplumsal hareketlere yönelik aldığı konum nedeniyle hareketlerle Marksist teori arasında bir açığı belirir. Bu açığı sonradan giderek büyütür ve bu nedenle Mayıs 68, başlangıçta Avrupa ile sınırlı kalan tartışmaları, özellikle üçüncü dünyadaki emek hareketlerinin yenilgisinin ardından daha geniş bir alana yayar. Bu nedenle neoliberalleşmeyle birlikte yeni hareket kuramları, düşünceleri ve öznellik arayışları pek çok yerde meydana gelir.³⁵

Avrupa geneline bakıldığında ikinci dünya savaşı sonrasında Marksizm içindeki kriz, aslında sadece Avrokomünizm ile sonuçlanmaz. İngiliz Emek Tarihçileri de bu kriz karşısında özgün bir konum alır. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, bu çerçeveden hareketle ele alınabilir. Özellikle toplumsal hareketler için oldukça verimli bir araştırma zemini sunan bu kuramsal yaklaşımlar, belki de iki nedenden dolayı görece geri planda kalmıştır. İlk olarak çeşitli mücadelelere fiili destek ve katılımlarına rağmen Emek tarihçileri ağırlıklı biçimde bir “grup” olarak kalmayı sürdürür. Bir dergi etrafında bir araya gelinir ancak sonradan Althussercilik ya da yapısalcılık dergiyi “içeriden” ele geçirir (Özügurlu, 2002 44-5). Aynı zamanda yapısalcılığın örgütsel

³⁵ Giovanni Arrighi, yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkarmanın 1968 olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de burada bir kopuş yaşandığı söylenebilir. “Postmodern Durum” kitabını yazan Jean-François Lyotard'ın eski bir Marksist olduğu ve FKP'nin aldığı konumdan dolayı düşüncelerini köklü biçimde değiştirdiği bilinmektedir. Benzer bir durum Frankfurt Okulu'nun bir üyesi olan Herbert Marcuse için de geçerlidir. O da yeni öznellik biçimleri aramaya yönelmiştir.

etkisi çok daha fazladır. İkinci neden ilkinine göre çok daha çetrefillidir. Buna göre emek tarihçiliğinin toplumsal üretim ilişkilerini, gelenekleri, görenekleri, kültürü, tarihsel süreçleri, deneyimi ve mücadeleleri ön plana çıkararak sınıf kuramı, Althussercilik ve yapısalcı Marksizme oranla çok daha karmaşıktır. Her iki yaklaşımın öne çıkardığı aforizmalar bile buna örnek verilebilir. “Sınıf olmadan sınıf mücadelesi” aforizması yüzlerce etkeni ve ince değerlendirmeye beraberinde getirirken, Althusserciliğin “son kertede ekonominin önceliği” aforizması, kestirmeci sonuçlara yol açar. Sonuç olarak hem örgütsel etkinliğinin zayıflığı hem de yapısalcı düşünceye oranla karmaşıklığı, emek tarihçilerinin geliştirdiği sınıf kuramını neoliberal dönemde toplumsal hareketleri inceleme konusunda kısmen geri plana itmiştir.

Yine de karşı hareketler güçlenirken sınıf analizine ve Marksizme dönüşün arttığından da bahsedilebilir. Son yıllarda Marksist toplumsal hareket incelemeleri konusunda belirgin bir artış söz konusudur. Yakın zamanlarda Colin Barker ve bir dizi akademisyen tarafından “Marksizm ve Toplumsal Hareketler” başlığı buna örnek verilebilir. Kitabın girişinde, toplumsal hareketler söz konusu olduğunda Marksizm açısından bir “paradoksun” ortaya çıktığı söylenir. Çünkü Marksizm bir taraftan özellikle 19. yüzyılda toplumsal hareketlerden gelişen bir teori bütünüdür diğer taraftan klasik Marksist figürlerinin neredeyse tamamı “hareket” terimini kullansa da bunu geliştirmek ya da sistematikleştirme konusunda bir çabaya girişmez. Bu nedenle bu kavram, sınıf mücadelesi, hegemonya, devrim, yabancılaşma, praksis gibi diğer merkezi kavramların gerisinde kalır (Barker, 2013: 1). “Şimdiki zamanı ayaklanmaların ve isyanların zincirleme reaksiyonu” (Barker, 2013: 2) olarak tanımlayan yazarlar, önlerine Marksist bir toplumsal hareket kuramı geliştirme görevi koyar.

Yazarlara göre böyle bir kuram ihtiyacı ana akım toplumsal hareketlerin yetersizliğinden kaynaklanır. Ana akım toplumsal hareket kuramcıları, 1970’li 1980’li yıllarda Marksizm ile açık bir diyalog kursa da özellikle neoliberal dönemle birlikte bu diyalog terk edilir. Bunun yerini daha kimliksel ve parçalı biçimler alır (Barker, 2013: 13) ve bu nedenle onlarca isyana ve bu isyanların ortaya çıkardığı benzerliklere, ortak taleplere rağmen ana akım toplumsal hareket kuramcıları, “bütünsel” bir teoriden uzak durmaktadır. Kitabın iddiası Marksizmin bu teori bütünlüğünü sağlayabileceği üzerinedir. Yukarıda bahsedilen sınıf analizinin toplumsal hareketleri ele alma konusunda bir başlangıç sağlayabileceğini düşündüğü için burada yapılacak ve tartışılacak öneriler de aynı zemini paylaşır.

Marksizm elbette teorik bir bütündür. Parçalanıp bölünemez, kavramlar birbirinin yerine ikame edilemez. Yine de kimi zaman belirli durumları özel olarak vurgulama adına bazı tartışmalar ön plana çıkabilir. Özel bir tarihsel dönemden dolayı sosyolojik Marksizmi öne çıkarma ihtiyacı da bundan kaynaklanır. Çünkü neoliberal dönemde özellikle karşı hareketler söz konusu olduğunda “nereden başlamalı” sorusunun cevabı giderek muğlaklaşır. Sosyolojik analiz buna bir cevap geliştirmeye çalışmalıdır.

Sınıf analizinde görüldüğü gibi Marksizmin bir hattı stratejik ve siyasal hedefler içerir. Bu, ağırlıklı olarak konjonktürel ve tarihsel durumla alakalıdır. Yapısal sınıf konumları ve sınıf mücadelesinden yola çıkan sınıf bilinci ve sınıf oluşumu, bu stratejik ve siyasal hatları kapsar. Hatta kimi zaman bu ikisinden ayrı biçimde ya da onların yerine geçecek biçimde bile ele alınabilir. Oysa sosyolojik bir analiz temeli her zaman sınıf mücadelesi ve yapısal sınıf analizine kaydırılmalıdır. Çünkü maddi ve somut koşulların izleri ancak buralarda bulunabilir.

Bunun yanında sosyolojik bir analiz, oluşum halindeki karşı hareketlerin temellerini kavramaya çalışmalıdır. Elbette oluşum, siyasal hedefleri ve içerikleri barındırır. Ancak öbür taraftan neoliberalizmin yarattığı sömürü ve baskı koşullarının deneyimi, bunları karşı verilen mücadeleler de bir oluşum süreci açığa çıkarır. Bu nedenle karşı küreselleşme hareketleri ile 2019 yılında yaşanan isyanlar arasında doğrudan bağ olduğu söylenebilir. Hareketlerin kapasitesi ve bileşimi sürekli artmaktadır. Ama bu hareketlerin lineer bir çizgide ilerlediği ve oluşumunu bu doğrusallıkta tamamlayacağı anlamına da gelmez. Çünkü oluşum, Williams’ın bahsettiği gibi “niyeti” de beraberinde getirir. Yani karşı hareketin oluşup oluşmayacağı tek başına piyasanın genişlemesine ve neoliberal birikim sürecine bağlı değildir. Failin de burada rolü vardır. Yine de piyasa yayılmacılığının her zaman tepkisel hareketlerini de ortaya çıkaracağı söylenebilir. Bu nedenle Burawoy, sosyolojinin kapitalist birikim ile piyasa genişlemesi arasındaki ilişkiyi incelemesi gerektiğini belirtir (Burawoy, 2019: 31). Çünkü bu ikisi karşı hareketlerini oluşturduğu gibi onu zayıflatma ya da geri çekilmeye zorlayan stratejilere de sahiptir.

Diğer bir nokta Marksizmin özgünlüğü ile ilgilidir. Marksizm, çoğu zaman aynı tarihsel ve konjonktürel dönemi paylaştığı farklı kuramlarla kimi zaman çatışma kimi zaman da diyalog içerisinde hareket ederek bir gelişim seyri izlemiştir. Belki de onu bir şekilde güncel kılan ve toplumsal hareket analizi dahil olmak üzere diğer birçok çalışma alanında yeniden canlandıran zemini budur. Örneğin Marksizmin gelişiminde Alman felsefe geleneğinin, İngiliz iktisatçıların

ve Fransız sosyalistlerinin rolü bilinmektedir. Hatta bölüm boyunca vurgulanan “sınıf mücadelesi” terimi bile Fransız Devrim tarihçilerinden alınmıştır. Dolayısıyla Marksizm her zaman diğer kuramlarla bir şekilde diyalog içindedir.³⁶ Bugün özellikle toplumsal hareketler söz konusu olduğunda benzer bir girişim ihtiyacı hissedilmektedir. Colin Barker ve diğer akademisyenler, çalışmalarını ağırlıklı olarak ana akım toplumsal hareketlerle tartışma içerisinde iletir. Bu çalışma da otonomcu ya da postmarksist olarak anılan farklı gelenekleri eleştirel biçimde buraya taşımıştır. Nasıl ana akım toplumsal hareket kuramları dahil olmak üzere bunların tümü kuramlarını geliştirirken Marksizm ile bir diyalog içerisinde olmuşa sosyolojik bir Marksizm ya da Marksist bir toplumsal hareket kuramı oluşturulmak gibi bir hedef söz konusuysa bu kuramların öne çıkardığı eğilimler, yönelimler ve sorunsallar gözardı edilemez. Dolayısıyla bu kuramlarla diyalog içinde olmak ve işlevselci, indirgemeci zemini bir şekilde terk etmek gerekir. Elbette tüm bunlar, kapitalist birikim ve piyasa genişlemesi ile karşı hareketler arasındaki uzlaşmaz çelişki unutulmadan yapılabilir.

Sonuç olarak neoliberal dönemin karşı hareketlerinde siyasal tahayyülü ya da bir alternatif arayışını ortaya çıkaran iki hareketin olduğu söylenebilir. Bunlardan biri karşı küreselleşme hareketleri diğeri ise meydan hareketleridir. Her iki hareket de içinde geliştiği toplumsal koşulların ve konjonktürün etkisini gösterir. Biri tabandan ve aşağıdan örgütlenme modelini ortaya çıkarırken diğeri bu stratejinin yetersiz kaldığı yerlerde siyasal iktidar ilişkilerine ve özellikle de ana akım siyaset ve aktörlerine zorunlu dönüş yapar. Yine de her ikisi de geri çekilmiştir. Bu hareketlerin yenilgisi, hareketlerin ortaya çıkardığı kazanımları, alternatif toplumsal ilişkileri zayıflatsa da neoliberal birikimin sürekliliği yeni hareket dalgalarını da tetiklemektedir. Ancak yeni hareket dalgaları, diğer iki hareket dalgasında olduğu gibi tanımlanabilir bir çerçeve ortaya çıkarmamaktadır. Talepleri, eylem repertuarları, hareket biçimleri oldukça değişmektedir. Neoliberal birikim küresel ölçekte uygulanması, hareketlerde ortak zeminler yaratsa da her birinin kendine özgü farklılığı ve rolleri söz konusudur. Sosyolojik bir başlangıç noktası önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü genelleme yerine hareket dalgalarının özgünlüklerini kavrayacak daha ayrıntılı bir düşünsel sürecin ihtiyacı kendini göstermektedir.

³⁶ David Harvey Kapital üzerine verdiği video derslerde bu çerçeveyi vurguluyor ancak Marx'ın kendisinin bu kuramları ele alırken her zaman “burada ne eksik” sorusunu sorduğunu da ekliyor.

Bunun yanında net çizgilerle ayıramayacak olsa bile siyasal olanla sosyolojik olanın ayrışmasına dair belirli noktaları belirginleştirmek gerekir. Çalışma boyunca vurgulandığı gibi neoliberal birikim süreci, karşı hareketini de oluşturur. Yine de karşı hareket oluşumu sadece lineer ya da kendiliğinden bir noktada değildir. Aynı zamanda siyasal hedef ve iddiayı da barındırır. Başka bir deyişle karşı hareket oluşumu bir “niyet” barındırır. Bu da toplumsal hareketleri siyasal mücadele ve müdahaleye açık hale getirir. Hem Negri ve Hardt’ın hem de Laclau ve Mouffe’un toplumsal hareketler üzerinde yaptığı tahayyül bu biçimiyle okunabilir. Başka bir deyişle her iki kuramsal yaklaşımın da aslında karşı hareket oluşturmaya ve bunu somutlamaya dair bir perspektif barındırdığı söylenebilir. Negri ve Hardt bunu çokluk aracılığıyla sağlarken Laclau ve Mouffe bunu halk etrafında yapar. Bu nedenle siyasal kavrayışlar ve tahayyüllerin her zaman hareketlerle yan yana gideceği söylenebilir. Elbette bu yanlış değildir. Yine de çalışmanın çizmeye çalıştığı sınırdan hareketle belirtilirse karşı hareketlerden veri elde etme ve bunların oluşum zeminlerine araştırma daha öncelikli hale gelmektedir. Çünkü bir siyasal hedef gözetilecek olsa bile bu hedefin ancak hareketlerin somut, konjonktürel ve tarihsel bilgisi etrafında yapılabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Albritton, R. (2015), *Metalaşma ve Meta Fetişizmi*, Fine, B. & Saad-Filho, A. (der.), *Marksist İktisat Kılavuzu*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Amin, S. (2006), İmparatorluk ve Çokluk, *Monthly Review* (1): 131-145.
- Arrighi, G. (2002), “Lineages of Empire”, *Historical Materialism* (10:3): 3-17
- Atvur, S. (2013), 21. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler, *Praksis* (34): 13-41.
- Badiou, A. (2011), *Tarihin Uyanışı*, çev. M. Erşen, İstanbul: Monokl Yayınları.
- Boron, A. (2005), *Empire & Imperialism: A Critical Reading of Michael Hardt and Antonio Negri*, İngilizce çev. Jessica C., New York: Zed Books.
- Bottomore, T. (2012), *Marksist Düşünce Sözlüğü*, çev. M. Tunçay, İstanbul: İletişim.
- Bowring, F. (2004), “From the mass worker to the multitude: A theoretical contextualisation of Hardt and Negri’s Empire”, *Capital & Class* (28:2): 101-132
- Burawoy, M. (2020), Polanyi’den Pollyanna’ya: Küresel emek çalışmalarının yanıltıcı iyimserliği, *Katkı* (10): 81-90
- Burawoy, M. (2019) “New Sociology for Social Justice”, *Sociology and Social Justice* içinde, M. Abraham (Ed.), Londra: SAGE.
- Colin Barker (vd.) *Marxism and Social Movements*. der. Colin Barker vd. (Brill, Leiden, 2013).
- Çetinkaya, Y. D. (der.) (2008), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinkaya Y. D. (2004), *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoban, A. (2002), *Küreselleşmeye Karşı Olmak*, *Praksis* (7): 117-164.
- De Angelis, M. (2014), *Marx ve İlkel Birikim: Kapitalist “Çitleme” Sürekli Karakteri*. Göztepe, Ö (der) (2014), *İlkel Birikim*, Ankara: Notabene.
- Douzinas, C. (2015), *Krizde Felsefe ve Direniş: Yunanistan ve Avrupa’nın Geleceği*, çev. T. B. Işık, İstanbul: Metis.
- Dumenil, G. & Levy, D. (2015), *Büyük Yol Ayrımı*, çev. A. Gür, İstanbul: İletişim.
- Dumenil, G. & Levy, D. (2015), *Neoliberalizm*. Fine, B. & Saad-Filho, *Marksist İktisat Kılavuzu*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Dumenil G. & Levy, D. (2014), *Neoliberal (Karşı) Devrim*. Saad-Filho & Johnston (ed.) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, İstanbul: Yordam.
- Federici, S. (2012), *Caliban ve Cadı*, çev. Ö. Karakaş, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

- Fırat, B. Ö. (2018), *Küresel Hareket Döngüleri ve Müşterekleştirme Hareketleri*. Sivil Haklar Derneği, *Teoriden Mücadeleye Müşterekler Siyaseti*.
- Fine, B & Saad-Filho, A. (2015), *Marksist İktisat Kılavuzu*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Frank, A. G. (1993), *Yakın Tarihin Toplumsal Hareketleri*. Wallerstein, I. & Amin, S. & Frank, A. G. & Arrighi, G. (ed.) *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, İstanbul: Alan Yayıncılık
- Hardt, M. & Negri, A. (2002), *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M. & Negri, A. (2011), *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M. & Negri, A. (2011), *Ortak Zenginlik*, çev. E. & B. Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.
- Hardt, M. & Negri, A. (2019), *Meclis*, çev. A. E. Pilgir, İstanbul: Ayrıntı.
- Harnecker, M. (2006), *Bir Hareket Yaratmak MST: Topraksız Kır İşçileri Hareketi*, çev. D. Tuna, İstanbul: Kalkedon.
- Harvey, D. (2015), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çev. A. Onocak, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2019), *Yeni Emperyalizm*, çev. A. N. Bingöl, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hudis, P. & Anderson, K. B. (2013), *Rosa Luxemburg Seçme Yazılar*, çev. T. Tayanç, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gidwani, V. & Baviskar, A. (2017), *Kentsel Müşterekler*. Akbulut, B. & Adaman, F. & Kocagöz, U. (ed.), *Herkesin Herkes İçin*, İstanbul: Metis Kitap, sf. 198.
- Glassman, J. (2014), *İlkel Birikim, Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim, 'Ekonomi Dışı' Araçlar Vasıtasıyla Birikim*. Göztepe, Ö. (der), *İlkel Birikim*, Ankara: Notabene.
- Gomez-Baggethun, E. (2020), *Metalaşma*, D'Alisa, G. & Demaria, F. & Kallis, G. (der), *Küçülme: Yeni Bir Çağ İçin Kavram Dağarcığı*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Göztepe, Ö (der) (2014), *İlkel Birikim*, Ankara: Notabene.
- Green P. (2002), "The Passage from Imperialism to Empire: A Commentary on Empire by Michael Hardt and Antonio Negri", *Historical Materialism* (10:1): 29-77.
- Kalfa, C. & Ataay, F. (2008), Karşı küreselleşme hareketleri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (16) 2008 / 2: 127-149
- Kalouche, F. & Mielants, E. (2008), *Dünya Sisteminin ve Sistem Karşısı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005*. Martin, W. G. (ed.), *Toplumsal Hareketler 1750-2005*, çev. Deniz Keskin, İstanbul: Versus Yayınları.
- Kuryel, A. & Fırat, B. Ö. (der) (2015), *Direnış ve Estetik*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Laclau, E. & Mouffe, E. (2012), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. A. Kardam, İstanbul: İletişim.
- Laclau, E. (1998), *İdeoloji ve Politika*, çev. H. Sarıca, İstanbul: Belge Yayınları.
- Laclau, E. (2007), *Popülist Akıl Üzerine*, çev. N. B. Çelik, İstanbul: Epos.
- Laclau, E. (2012), *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, çev. E. Başer, İstanbul: Birikim.
- Linebaugh, P. (2009) *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, Berkeley: University of California Press.
- Löwy, M. (2004), “Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyeciliği ve Ütopyası”, *Praksis*, (13): 89-95
- Luxemburg, R. (2013), *Birikimin Tarihsel Koşulları*. Hudis, P. & Anderson, K. B. (2013), *Rosa Luxemburg Seçme Yazılar*, çev. T. Tayanç, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Marx, K. (2011), *Kapital*, çev. M. Selik & N. Satlıgan, İstanbul: Yordam.
- Martin, G. (1967), *1848 Devrimi*, çev. S. Belli, İstanbul: Anadolu Yayınları.
- Martin, W. G. (2008), *Toplumsal Hareketler 1750-2005*, çev. Deniz Keskin, İstanbul: Versus Yayınları.
- Marx, K. (2016), *Fransız Üçlemesi*, çev. E. Özalp, İstanbul: Yordam.
- Marx, K. & Engels, F. (2008), *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılanlar*, çev. Kolektif, İstanbul: Yordam.
- Marx, K. & Engels, F. (2013), *Alman İdeolojisi*, çev. T. Ok & O. Geridönmez, İstanbul: Evrensel.
- McNally, D. (2013), *Başka Bir Dünya Mümkün*, çev. O. Köymen, İstanbul: Yordam.
- Motyl, A. J. (2006), “Is Everything Empire? Is Empire Everyting?”, *Comparative Politics* (38): 229-249.
- Mouffe, C. (2015), *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, çev. M. Bozluolcay, İstanbul: İletişim.
- Mouffe, C. (2019), *Sol Popülizm*, çev. A. Yanık, İstanbul: İletişim.
- Negri, A. (2020), *Aykırı Spinoza*, çev. N. Çelebioğlu & E. Canaslan, İstanbul: Zoe Kitap.
- Nimtz, A. H. (2012), bkz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx-Engels*, çev. C. Saday, İstanbul: Yordam.
- Özen, H. (2015), Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler, *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40
- Özer, S. (der) (2014), *Gezinin Yeryüzü Kardeşleri*, İstanbul: Otonom.
- Özmakas, U. (2019), *Biyopolitika: İktidar ve Direniş*, İstanbul: İletişim.

- Palley, I. T. (2014), *Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması*. Saad-Filho & Johnston (der) *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, İstanbul: Yordam.
- Patnaik, U. (2015), *Sınıf ve Sınıf Mücadelesi*, Fine, B. & Saad-Filho, A. (der.), *Marksist İktisat Kılavuzu*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Perelman, M. (2014), *İlkel Birikimin Daimi Önemi*. Göztepe, Ö (der) (2014), *İlkel Birikim*, Ankara: Notabene.
- Petras, J. & Veltmeyer, H. (2007), *Latin Amerika'da Devlet İktidarı ve Toplumsal Hareketler*, çev. A. E. Demirhan, İstanbul: Kalkedon.
- Prashad, V. & Amar, P. (2014), *Arap Baharı'ndan Kesitler Yeni Ortadoğu'yu Anlamak*, İstanbul: İntifada Yayınları.
- Polanyi, K (2010), *Büyük Dönüşüm*, çev. A. Buğra, İstanbul: İletişim.
- Read, J. (2014), *Sıfır Yılından Başlamak*. Özer, S. (der), *Gezinin Yeryüzü Kardeşleri*, İstanbul: Otonom.
- Saad-Filho & Johnston (der.) (2014), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, İstanbul: Yordam.
- Savran, S. (2002), “Alternatif Küreselleşme” mi, Proleter Enternasyonalizmi mi?: İmparatorluk’a Reddiye”, *Praksis*, (7): 225-266.
- Thompson, E. P. (2005), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Thompson, E. P. (2006), *Avam ve Görenek*, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Thompson, E. P. (2015), *Teorinin Sefaleti*, çev. Ahmet Fethi Y., İstanbul: Nika Yayınevi.
- Thompson, P. (2005), “Foundation and Empire: A critique of Hardt and Negri”, *Capital & Class* (29:2), 73-98.
- Wallerstein, I. (1993), *Sistem Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri*. Wallerstein, I. & Amin, S. & Frank, A. G. & Arrighi, G. (ed.) *Büyük Kargaşa: Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi*, İstanbul: Alan Yayıncılık
- Williams, R. (2013), *Kültür ve Materyalizm*, çev. F. B. Aydar, İstanbul: Sel.
- Wright, E. O. (2016), *Sınıflar*, çev. Kolektif, İstanbul: Notabene.
- Wood, E. M. (2011), *Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm*, çev. Ş. Alpagut, İstanbul: Yordam.
- Wood, E. M. (2001), “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, *Praksis*, (1): 92-119.

- Wood, E. M. (2008), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Ş. Artan İstanbul: Yordam.
- Wood, E. M. (2007), *Marx 'a Dönüş*, çev. E. Dinçer, İstanbul: Kalkedon.
- Yıldırım, Y. (2012), “İşgal Et” Hareketi Üzerine, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (67-1): 237-244.

ÖZGEÇMİŞ

Ankara Ege Anadolu Lisesi ve Ankara Üniversitesi Antropoloji bölümünden mezun oldu. 2020 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı programına kayıt oldu. Toplumsal hareketler, Marksizm ve sosyolojik kuramsal yaklaşımlar gibi alanlarda çalışmalarına devam etmektedir.